

О.Б. СУПРУНЕНКО

О.Б. СУПРУНЕНКО • З ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПОЛТАВШИНІ

**З ІСТОРІЇ
АРХЕОЛОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ
НА ПОЛТАВШИНІ**

Супруненко О.Б.

**З ІСТОРІЇ
АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
НА ПОЛТАВЩИНІ**

Короткий нарис

*Академіку Петру Петровичу Толочку,
наставнику і вчителю,
уродженцю історичної Полтавщини,
присвячується*

Матеріали до «Зводу пам'яток історії та культури»

Київ-Полтава
Видавництво ПП «Гротеск»
ВЦ «Археологія»
2007

The National Center for Monuments Studies
at the Ukrainian National Academy of Sciences
Center of Protection & Research of Archaeological Sites
of the Culture Board of the Poltava Province's State Administration

Suprunenko A.B.

**FROM THE HISTORY
OF THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES
IN THE POLTAVA REGION**

A Brief Essay

Materials to «The Collections of Monuments of History and Culture»

Kyiv–Poltava
«Grotesque» Publishers
«Archaeology» Publishing Center
2007

Центр пам'ятокознавства Національної Академії наук України
і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури
Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури
Полтавської облдержадміністрації

СУПРУНЕНКО О.Б.

З ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПОЛТАВЩИНІ

Короткий нарис

Матеріали до «Зводу пам'яток історії та культури»

Київ-Полтава
Видавництво ПП «Гротеск»
ВЦ «Археологія»
2007

УДК 902.2 (477.53)
ББК Т4 (4 УКР – 4 Пол) 2/4
С 89

Затверджено до друку Вченою радою Центру пам'яткознавства
Національної Академії наук України і Українського Товариства охорони
пам'яток історії та культури, протокол № 12 від 25 грудня 2007 р.

Рецензенти:

Гаврилюк Н.О., доктор історичних наук, Голова Польового комітету
Інституту археології НАН України

Моця О.П., член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук,
професор, зав. відділом давньоруської і середньовічної археології
Інституту археології НАН України

Титова О.М., кандидат історичних наук, старший науковий
співробітник, Заслужений працівник культури України, директор Центру
пам'яткознавства Національної Академії наук України
і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури

Супруненко О.Б.

С 89 **З історії археологічних досліджень на Полтавщині:** Короткий на-
рис. – Київ-Полтава: Видавництво ПП «Гротеск», ВЦ «Археоло-
гія», 2007. – 124 с.: іл. – (Центр пам'яткознавства НАН України і
УТОПІК. Центр охорони та досліджень пам'яток археології управ-
ління культури Полтавської ОДА).

ISBN 978-966-8999-12-3

У виданні наводиться короткий огляд історії наукових знань про старо-
житності Полтавщини та основних етапів археологічного вивчення тери-
торії Полтавської області у XVII-XX та на початку XXI ст.
Для істориків, археологів, пам'яткоохоронців, викладачів вищої і серед-
ньої школи, краєзнавців.

ББК Т4 (4 УКР – 4 Пол) 2/4

ISBN 978-966-8999-12-3

© Супруненко О.Б., 2007

© Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2007

© Центр охорони та досліджень пам'яток археології, 2007

ВСТУП

Старожитності здавна виявляли на території нашої, багатой на сліди життєдіяльності минулих поколінь, Полтавської землі. І саме до них приверталася і привертається увага чималого кола мешканців цього, визначеного історією розвитку України, регіону Дніпровського лісостепоного Лівобережжя. Багато хто не раз чув перекази, буцімто поблизу якогось села закопаний «золотий кінь» чи, принаймні, хоча б його голова, або, що десь під давнім курганом лежать незліченні скарби. Ці скарбошукацькі за змістом легенди доповнюються переказами про те, що могили на узвишшях насипали козаки, і, обов'язково, шапками. Це начебто робили і шведи, втікаючи від переслідувачів після битви під Полтавою у кінці червня 1709 р. Звісно, нікого не хвилювало, що кургани бовваніли серед полтавських степів задовго до шведів і козаків, що шведам-християнам не личить споруджувати могильні насипи за язичницьким звичаєм і за браком часу, а шапок всього козацького війська навряд чи вистачило б для зведення хоча б одного насипу кургана середньої висоти — у 3-4 метри.

Таким чином, від найпростіших пояснень та легенд людина поступово перейшла до суто наукових уявлень про перебіг історичних процесів на власній землі. В кінці-кінців з'явилася і спеціальна історична дисципліна — сучасна наука *археологія*. Але від часу виявлення перших археологічних знахідок до появи археологічної науки та початку процесу вивчення нею пам'яток найдавнішого минулого нашого краю пройшов досить довгий період, позначений в історії трьома останніми століттями. Саме про цей шлях розвитку археологічних знань на теренах Полтавщини та історію вивчення пам'яток найдавнішої культурної спадщини в області й розповідає ця брошура.

Актуальність появи її в світ зумовлена введенням у середніх навчальних закладах області краєзнавчого курсу «Історія Полтавщини», необхідністю створення посібника за місцевою проблематикою до вивчення спеціальних курсів археології та історичного краєзнавства у вищих навчальних закладах, а також відсутністю поки що цілісного загального нарису з історії археологічної науки для регіону, за наявності вже кількох сотень спеціальних історіографічних наукових досліджень. До певної міри, цю прогалину повинна заповнити пропонована читачеві робота, матеріали якої також можуть бути використані при підготовці тому «Зводу пам'яток історії та культури» по Полтавській області.

Отже, здійснимо огляд порівняно довгого шляху розвитку уявлень про старожитності, становлення археологічної науки, етапів накопичення знань про найдавніше минуле, позначивши діяльність у цьому напрямку окремих учених, установ та закладів, які заклали підвалини сучасного наукового розуміння найдавніших етапів історії Полтавщини.

СТАРОЖИТНОСТІ В КУЛЬТУРІ ДАВНЬОГО НАСЕЛЕННЯ КРАЮ

Стародавня людина щоденно стикалася з наслідками життєдіяльності попередніх поколінь, несвідомо, а часом свідомо використовуючи їх надбання для господарської діяльності та поліпшення умов власного життя. Мезолітичні мисливці узбережжя Дніпра і Сули збирали і виготовляли свої знаряддя з кременю (за браком останнього), використовуючи вироби попередньої палеолітичної епохи. Більшість поселень ряду археологічних культур доби енеоліту чи бронзового віку виникали саме на місці стійбищ попередників, у місцинах, добре пристосованих самою природою для життя. Часом знайдені тут знаряддя праці більш давніх епох реутилізувалися й отримували нове призначення, як, скажімо, кам'яний товкачик культури багатоваликової кераміки (кін. XVII – XVI ст. до н.е.) з поселення поряд із заводом силікатної цегли у Кременчуці, що став слугувати наступним населенникам в якості молотка. Вже населення скіфської доби збирало архаїчні бронзові наконечники стріл VII-VI ст. до н.е. і використовувало їх в якості амулетів. Дуже часто поодинокі, більш давні, за часом виготовлення, металеві вістря стріл трапляються серед сагайдачних наборів у похованнях воїнів цієї епохи. Чи не амулетом-оберігом був такий наконечник на полі битви дві з половиною тисячі років тому, або ж поєднував в собі силу і влучність живих із захисною дією магії предків?

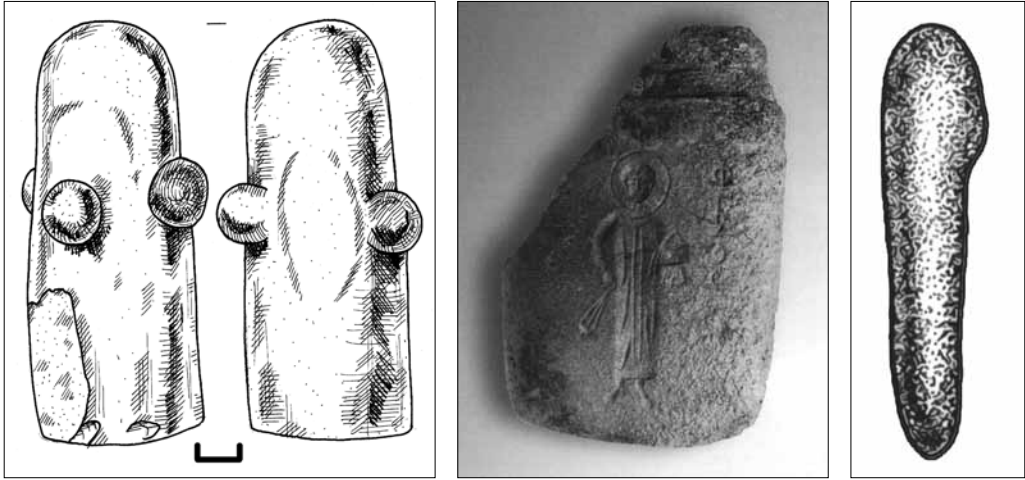
Викликало зацікавлення давнього населення і виявлення свердлених полірованих сокир бронзового віку. Мешканці селищ доби раннього заліза використовували їх в якості товкачів чи молотів. А слов'янське і давньоруське населення Полтавщини називало знайдені стародавні наконечники стріл і списів з кременю «громовими стрілами», зберігаючи їх разом із кам'яними сокирами як обереги від зурочення. Такі реліквії минулого інколи оправлялися й у дорогоцінний метал, а одна з них, що потрапила до князівського поховання у Михайлівському соборі в Києві, була прикрашена християнськими зображеннями XII ст. — немовляти Христа і Богоматері Оранти [1].

Пізньосередньовічні полтавці добре знали про наявність курганів, решток укріплень городищ, про існування стародавніх поховань і підземель.

1. **3 актів і люстрацій про землеволодіння, XV-XVII ст.**

1455 р. київський князь Олелько Володимирович подарував боярину своєму Олеху Сохновичу «<...> два городища на левом березу Днепра: Старое на Днепре (Покалаурово), Бусурменское (?), Ярославское и Саль-

Товкач культури багатоваликів кераміки з околиць Кременчука, що використовувався пізніше в якості прив'язного молота. *Сер. II тис. до н.е.*
«Громова сокира» з Михайлівського Златоверхого собору. Енеолітичне знаряддя IV тис. до н.е., перетворене в амулет-оберіг у XII ст. *Розкопки Г.Ю. Івакіна, 1998 р.*
Товкач бондарихинської культури (XII-X ст. до н.е.), що використовувався слов'янським населенням у I тис. н.е. З с. Солдатське на р. Ворсклиця. *Розкопки В.В. Приймака, 1987 р.*

ково и селища: Булачин (ныне с.Ерковцы), Круглое (?), Сотниково за Каранью и Процево».

«<...> владеет за Днепром Михайло Грибунович «селищем и городищем у Сивере на реце Ворскле, на имя Глинско».

Н.М. Левобережная Украина в XV-XVII ст.: Очерк колонизации // Киевская старина. — Киев, 1896. — Т.LIII. — Апрель. — С.88, 96.

2. «Актовые книги Полтавского городского Уряда», 1669 р.

Шлях на Кустолове: «<...> що взялася дорога з низу болота чрез Кустолов на Мелиховой могилі». З листа полтавського полковника Федора Гаркуші від 27 червня 1669 р. до старосанжарців про вирішення межової суперечки: «<...> з обох сторін товариством, сидячи на могиле Мелеховой».

Актовые книги Полтавского городского Уряда XVII в. / Ред. и прим. Модзалевского В.Л. — Чернигов: изд. ПУАК, 1912. — Вып.2: Справы вечистые 1664-1671 годов. — С.53, 55.

3. З поорільських легенд про скарби, 1927 та 1987 рр.

А туди — за Байраківку в степ — висока могила стоїть. Рoste на могилі кущ бузини, а до його коріння, кажуть, прив'язано човен великий, а на тому човні стоїть скриня, повна золота. Ніхто його не може взяти, бо воно заморожене. А треба на Спаса стати так, щоб тїнь падала від заходу сонця, й коли дістане того місця — так і копати.

Усенко Павло. Повіт: Повість. — Київ: Дніпро, 1987. — С.51.

Ніби на р.Оріль, біля Курячого броду на горбі, в густому лісі, захований запорозький скарб. Стояла там рублена комора, в якій запорожці збері-

Ранньоскіфський **бронзовий наконечник стріли**, метал якого використовувався ювеліром черняхівської культури у IV ст. н.е. Поселення в околицях с. Ливенське Новосанжарського р-ну. Знахідка І.В. Бовкуна, 2007 р.

гали здобуте в походах добро. Найцінніші речі, здебільшого золото, вони ховали в затоплених у річці човнах, а човни ті були прикуті ланцюгами до велетенських дубів.

Заїка Григорій. З легенд про орільські скарби // КСП. — Полтава: вид. ЦОДПА, 1994. — Вип.2. — С.143-144.

Важливо, що давні мешканці нашого краю сприймали старожитності як свідчення споконвічного заселення власної землі. Проте наукового вивчення їх в ті часи ще не проводилося.

4. **Привілей про призначення королівського комірника Бартоломея Обалковського управляючим селітряними варницями у Київському старостві та на Лівобережній Україні.** Краків, 11 серпня 1621 р.

«<...> всю селитру, находящуюся в Киевских землях и во всей Украине <...> отдаем для успешной разработки и распределения под надзор уродженному Бартоломею Обалковскому. <...> даем ему полную власть и силу выработывать селитру <...> в диких полях Белгородских, <...> Путивльских, около Муравских татарских шляхов, и возле рек Псёл, Ворскла и Орели, и во всех пустошах, где бы находились годные для производства селитры городища, могилы и прочие места <...>».

Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы в 3-х т. — Москва: Изд-во АН СССР, 1954. — Т.1: 1620-1647 гг. — № 10. — С.20.

ПЕРШІ ОПИСИ ПАМ'ЯТОК СИВОЇ ДАВНИНИ

Перші описи археологічних пам'яток з'явилися вже у XVI-XVII ст. Але ще до того старожитності стали відомі завдяки діяльності грабіжників — шукачів поживи. Мародери-скарбошукачі пізньосередньовічної епохи грабували давні кургани, шукаючи у похованнях попередніх епох коштовності [2]. Цим «промислом» на Полтавщині займалися польські найманці замкових гарнізонів Канева і Черкас [3]. Діяльність грабіжників продовжувалася і в XVIII, і в XIX ст. Тому археологи рідко коли виявляють непограбовані багаті поховання доби раннього залізного віку та наступних епох.

5. «Люстрації Черкаського і Канівського Староств», 1552 р.

Переказа оть Копачевь. А ещѣ переказують уходомъ <...> иным таковымъ же обычаем копачи из драбов, которые по городищамъ и селищамъ онымъ ходячи, могилы раскапывають, ищучи тамъ оброчей и перстений, мощи погребѣнныхъ выкидывають, на помсту за то живымъ и невиннымъ.

Акты Юго-Западной Руси. — Киев: изд. Врем. комисс. для разбора древних актов, 1888. — Ч.VII. — Т.1. — С.103.

Звертали увагу на пам'ятки сивої давнини Лівобережної України й іноземні мандрівники, картографи, шпигуни. Так, литовський дипломат Михайло (Михалон) Литвин у 1550 р. згадував про укріплення доби князя Вітовта на переправах у Гебердеєвому Розі (Келеберді) та у Кременчуці, а більше ніж через століття турецький мандрівник-розвідник Евлія Челебі подав детальні описи козацьких фортець краю [4]. Німецький посол до козаків Еріх Лясота у 1594 р. навів опис чималої кількості курганів на берегах Дніпра та «старої татарської церкви» (напевне, купольного мавзолею) навпроти Кременчука — на підвищенні у Білецьківських плавнях [5]. Автор відомого «Опису України» французький інженер-фортифікатор на польській службі Гійом Левассер де Боплан у 1634-1635 рр. об'їздив майже всю територію краю. Він позначив на карті понад 300 населених пунктів, укріплення більшості колишніх давньоруських міст, численні кургани, вперше опублікував зображення археологічних знахідок саме з території Полтавщини, зокрема, візантійської монети [6].

6. *Литвин Михалон.* «О нравах татар, литовцев и москвитян», 1550 р.

Полезен также Борисфен всем землям <...> для отражения набегов татар. Ведь и у плывущих по нему ниже Черкасс в одиннадцати местах вступают на пути пороги, имеющие свои названия. Они представляют трудности из-за крутых и лежащих поперек пути подводных камней. Их можно преодолеть, только разгрузив суда, а из-за высоких, крутых, скалистых берегов к ним нельзя пристать, а переправа возможна лишь в нескольких местах ниже Черкасс. Они [переправы] называются Кременчуг (Kermeiczik),

Упск (Upsk), Гербердеев Рог (Hierbedeiew rog), Машурин (Massurin) <...>. Если бы в этих местах стояли даже небольшие морские отряды, то они могли бы преградить путь огромным татарским полчищам. Ведь, когда они переплывают, как обычно, без судов, привязавшись к коням и безоружные и нагие, то их разбивают те, которые устремляются на суденышках с островов, из камышовых зарослей и ивняка.

З коментаря до публ. тексту: За Кременчугом сплав был затруднен, пороги же начинались ниже по течению. У Кременчуга, где находилась сооруженная Витовтом крепость, купцы разгружали суда, часть товара продавали, а часть везли дальше на возах. <...> Кременчугский брод часто использовали татары, совершавшие походы на Украину и Польшу. Названные Михаломом переправы *Упск* и *Гербердеев Рог* другим источникам не известны. *Мишури́н Рог* находился на пути в Запорожье, по так называемому Чумацкому шляху, и с конца XVII в. считался одной из главных переправ (**Эварницкий Д. И.** Вольности запорожских казаков. — Санкт-Петербург, 1890. — С. 234-239; **Serczyk Wl.** Na dalekiej Ukrainie. Dzieje Kosaczyzny do 1648 r. — Krakow, 1984. — S. 15, 17, 19, 21; **Eryka Lassoty i Wilhelma Beauplana** opisy Ukrainy. — Warszawa, 1972; **Боплан Гійом Левассер де.** Опис України. — Київ: Наук. думка 1990. — Ч. II. — С. 42, 45-47, 151, 160).

Литвин Михалон. О нравах татар, литовцев и москвитян / Подг. к печ. и прим. Матусова В.И. — Москва, 1994.

7. «**Подорожні записки**» посла цесаря Св. Римської Імперії Рудольфа II Еріха Ляссоти (Лассоти) (1550-1616) до Низового козацтва, 1594 р.

На берегах Дніпра розташований «безперервний ряд пагорбів, з великою кількістю tumuli, що називаються тут могилами» <...>, а також «...стара татарська церква на пагорбі, звідки півмилі до Кременчука, де збереглися сліди старого замку під йменням городища».

Ляссота Э. Путевые записки / Пер. с прим. Бруна Ф. — Одесса, 1873. — С.26.

8. «**Книга Большому Чертежу**», 1627 р.

<...> А меж Мерла и Мерчика на Муравской дороге Разрытой Курган <...>.

<...> а меж Мжа и Коломака на Муравской дороге рву версты с 3, а ров в ширину сажен с полторы, а в глубину сажень, а инде и больше. А по сторонам того рову обойти нельзя: пришли леса и болота. <...>

<...> А на речке на Терновке стоит человек камен. А у него кладут из Белгорода станички доездная памяти, а другие памяти кладут на Самаре у дву девок каменных. А от каменного человека до Самары верст с 30. <...>

А вверх по Ромону город Медвежеи да городок Липовои; а Ромонь вытек от верху реки Остря, от городища Белые Вежи. <...> а вытекла река Псёл из под Муравской дороги из под Думчего кургана <...>.

<...> а на Хороле от устья 20 верст город Хорол; на той же речке на Хороле Миргородок.

А выше Миргородка на Псле городище Старое, от Миргородка 10 верст.

А выше Старого на Псле городище Новое, от Старого верст с 7.

А выше Нового городища 10 верст городище Гадское, а Гадичья тож <...>.

Книга Большому Чертежу / Подг. к печ. и ред. Сербиной К.Н. — Москва: Изд-во АН СССР, 1950. — С.63-65, 109.

9. Г.Л. де Боплан. «Опис України», 1651 р.

<...> В деяких руїнах знайдені погребі, заповнені якимись мідними монетами <...>.

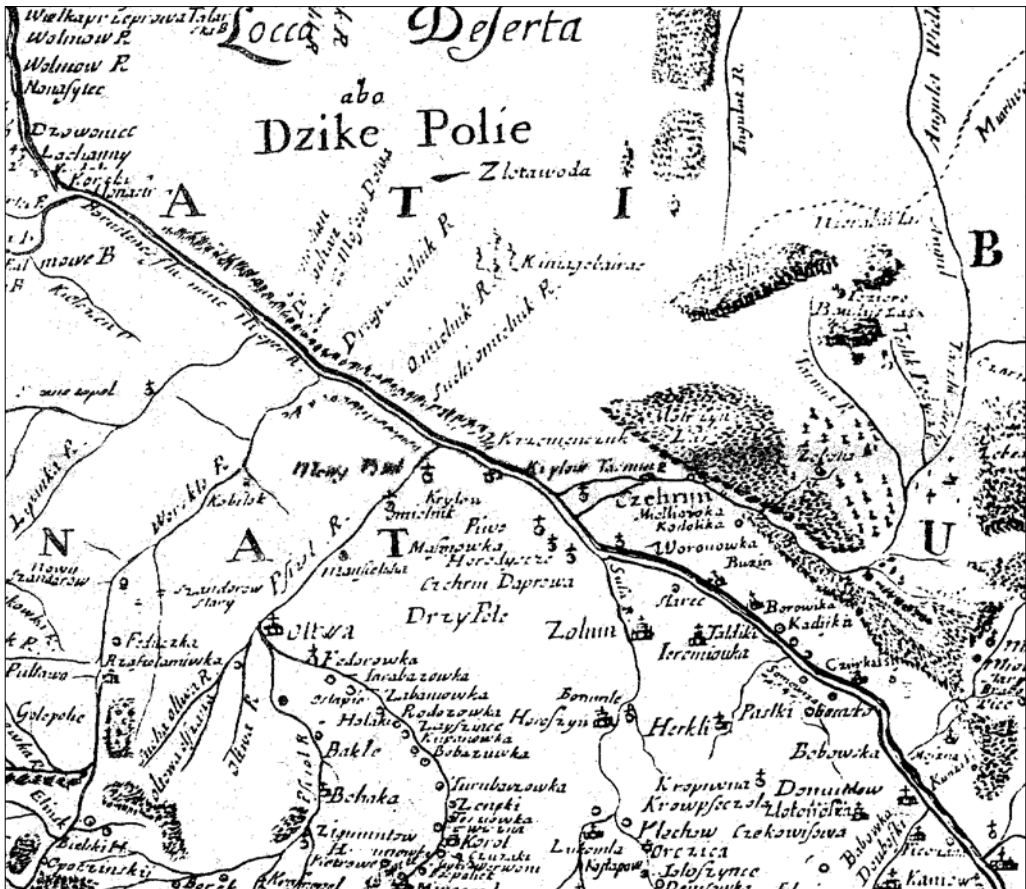
<...> Ще нижче, але на московському боці, видно Кременчук, де є зруйнована древня будівля і де я 1635 р. накреслив план замку <...>.

Боплан Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. — Київ: Наук. думка, 1990. — С.34, 37.

10. Про «Карту України» Г.Л. де Боплана, 1651 р.

Ця найвідоміша карта України XVII ст. подає відомості про понад 300 населених пунктів Полтавщини, в тому числі ряд вдруге заселених наприкінці XVI ст. літописних міст, місцезнаходження курганів та «пустих» городищ. Так, населені пункти, відзначені позначкою «urbes munitae» є не тільки «укріпленими великими містами», а й поновленими у межах стародавніх городищ поселеннями або ж «пустими» городищами значної площі; пункти із позначкою «oppida» — не тільки «менші» міста, а й поселення, що

«Карта України» Г.Л. де Боплана. 1651 р. Фрагмент.

Турецький
мандрівник
Евлія Челебі
(1611 –
після 1680).

Візантійська мідна монета – фолліс, знайдений на Полтавщині. За Г.Л. де Бопланом, 1656 р. Перша публікація нумізматичної пам'ятки в Україні.

були відновлені на місці старих городищ у різний час за литовсько-польського панування.

Падалка Л.В. Прошлое Полтавской территории и ее заселение. — Полтава: изд. ПУАК, 1914. — С.17-18, 60; **его же.** Карта Боплана о заселении Полтавской территории во второй четверти XVII века. — Полтава: изд. ПУАК, 1914. — 3 с.

11. **Евлія Челебі.** «Книга подорожі», 1666 р.

Фортеця Кременчук стоїть на землі польського короля і підпорядкована козаку Дорошенку. Це красива невелика фортеця з тесаного каменю. Усього війська в ній три тисячі. У фортеці ми бачили тільки один монастир [церкву], але в нього не входили. Рухаючись звідти на киблу берегом Дніпра ми минали упорядковані села <...>

Тимченко В.М. Турецький мандрівник Евлія Челебі про фортеці Полтавщини середини XVII ст. — Полтава: Археологія, 2005. — С.7.

Не залишив поза увагою пам'ятки археології на теренах Полтавщини і наш земляк, визначний козацький літописець Самійло Величко [7]. У своєму знаменитому «Літописі» він навів відомості про Скельське городи-

Український козацький
літописець Самійло Величко
(1670 – після 1728).

Портрет М. Підгорного, 1993 р.

ще на Ворсклі, курган Виварену Могилу у сучасному Полтавському районі, Бузові могили поблизу Опішні, кургани під Диканькою [8].

11. **Самійло Величко. «Літопис», 1720 р.**

[1668 р.]: Сам же [Дорошенко] зі старшиною і тисячним за числом військом приїхав аж під самий табір Брюховецького, а з'їхавши на *Сербинську могилу*, послав < ...> сотника Брацлавського полку Дрозденка, щоб узяти й припровадити до себе Брюховецького.

Однак сотники і чернь Брюховецького < ...> пристигли до намету Брюховецького і з великим гуком та прокльонами взяли Брюховецького й повели до Дорошенка. Коли ж привели Брюховецького *під могилу* перед Дорошенка, < ...> то відразу почали шарпати й бити його і вбили тиранським боєм перед Дорошковими очима...¹.

[1693 р.]: ...Калга і Нурадин солтани із Шингереем та ханськими синами вторгнулися 26 січня під Україну сорокатисячними кримськими ордами з ним-таки Петриком < ...> притягли всіма силами під Кишинку, починили тамтешнім людям великі шкоди. Там війська трохи відпочили і < ...> в четвер, в обідню пору татарські загони вторгнулися з Заворскля від Старого Санжарова під саму Полтаву і < ...> забрали в полон багатьох людей, які виїхали за сіном і дровами < ...>. Потім < ...> повернули вони від Полтави до *Сторожової могили*, а від *Сторожової* через Орчик, Берестову та Оріль назад до Криму...².

[1698 р.]: Того-таки літа, в жовтні місяці, завелися жителі опішнянські та зінківські з жителями бурковськими за ґрунти та польові межі. З доручення гетьмана генеральний військовий писар Василь Леонтійович Кочубей чинив розгляд < ...> [і підготував лист, про те що] виїздив на суперечні поля, що лежать поміж Опішним, Зінковом та Бурками проти *Бузових Могил*, про які чинилися свари < ...> постановлено, щоб ті межі та границі було держано < ...> від шляху з Бурок до Опішного і до того, що лежить до Будищ, через *першу стовпову могилу* просто через балку та рудку < ...> до *другої ж стовпової могили*, розташованої у степу близько Ковалівського шляху, цю лінію позначено копцями...

Примітки

1. Сербинська могила — існуючий на сьогодні великий розораний курган між смт. Диканька, с.Василівка і кол. хут. Трояни, на краю плато лівого берега р.Вільхова Говтва.

2. Сторожова могила — величезний комплекс майданів, що оберігається як пам'ятка археології місцевого значення поблизу с.Сторожове у Чутівському районі області.

Величко Самійло. Літопис / Перекл. з книжн. укр. м. Шевчук Валерій. — Київ: Дніпро, 1991. — Т.ІІ. — С.80, 405, 580-581.

Перші описи старожитностей, згадки археологічних об'єктів в актових та судочинних документах, увага до предметів давнини як свідчень минулих епох наблизили час появи зацікавленості до них, спричинивши генезу історичної самосвідомості в культурі українського населення кінця XVII-XVIII ст.

ЕПОХА «ВЧЕНИХ ПОДОРОЖЕЙ»

У повній мірі цей процес охопив XVIII ст., коли з'явилися перші наукові описи окремих пам'яток, укладені освіченими представниками місцевого дворянства, петербурзькими вченими, а також землемірами-картографами, направленими царською адміністрацією для вивчення українських територій [9]. Зокрема, лікар і етнограф О.Ф.Шафонський охарактеризував чимало давніх городищ та курганів у тодішніх Зіньківському, Гадяцькому і Роменському повітах [10]. Його перу належить і перший науковий опис всесвітньовідомого Більського городища у межиріччі Ворскли та Псла. Ще в 1784 р. він оглянув і детально охарактеризував вали та рови внутрішніх укріплень цієї величної фортеці доби раннього залізного віку, описав її некрополі, навів деякі дані щодо виявлених речових знахідок [11]. Досить детально про пам'ятки археології краю та суміжних територій повідомляли і російські академіки В.Ф.Зуев [12], А.І.Гільденштедт [13], П.С.Паллас [14].

12. **«Географическое описание города Киева, сочинённое Киевскаго гарнизона порутчикомъ *Василіємъ Ивановичемъ Новгородцовымъ*, съ прибавленіємъ описанія Киево-Печерской лавры и всехъ къ оной принадлежащихъ местъ, разныхъ ведомостей о киевскихъ монастыряхъ и церквахъ и географическаго описанія всего Киевскаго наместничества вообще и со всеми онаго уездами», 1775-1786 гг.**

Под городомъ Лубнами, за рекою Сулою и селом Засульемъ въ сторону Хорола, на 6-й и 7-й верстахъ — урочище знаменитое, примечанія достойное, называемое Войниха, где в лето отъ созданія міра 6615, а отъ Рождества Христова 1101 года, 12 августа отъ князей російскихъ Святполка, Володимира, Олега, Святослава, Мстислава, Вячеслава и Ярополка надъ половецкими князьями Бонякомъ, Шуралакомъ и другими одержана победа, о чьмъ в летописи преподобнаго Нестора Печерскаго на странице 172-й упоминается < ...>. Имеющіесь же на томъ урочище два кургана, на 6-й отъ Лубень версте, именуются Вытейзи. Но отъ вышеупомянутой ли войны то название получили, или отъ другихъ бывшихъ воинъ — подлиннаго сведенія нетъ, ибо изъ того же летописа значить на стран. 189-й и 195-й, что как по реке Суле села, такъ и города лежащіе, воевали князья Олговичи въ 1136 и 1138 годахъ; да и преданиемъ повествуется, что на семь же месте были < ...> войны с татарами и поляками за гетмана Богдана Хмельницкаго.

<...> въ урочище называемом Ввенска Гребля, на реке Суле — Старои городок, который по историческимъ описаніямъ древнихъ летописцовъ называется Городинью; и около онаго имеются шанцы, а кемъ оной построен — неизвестно. Въ семь городке < ...> скрывался князь Ярополкъ отъ

брата свого Владимира и в онамъ чрезъ измену и обманъ воеводы кievскаго именемъ Блуда, убить онымъ братомъ его Владимиромъ.

Описи Київського намісництва 70-80-х років XVIII ст. / Відп. ред. Сохань П.С. — Київ: Наук. думка, 1989. — С.70, 84.

13. **«Історичний та географічний опис Київського намісництва»**, 1787 р.

А заслуживаютъ внимание любопытства токо деланные могилы. Въ большомъ количестве по возвышеннымъ степнымъ местамъ и даже на пахотныхъ поляхъ сего наместничества находящіеся, о которыхъ можно заключать, что оныя суть остатки памятниковъ кочевавшихъ здесь въ древніе времена народовъ или же преужасныхъ побоищъ, умерщвлявшихъ одною схваткою целые десятки тысячъ людей ратныхъ, съ остервенениемъ другъ противъ друга сражавшихся. Можетъ быть это гробы, где трупы зарыты; да и весьма вероятно сіе последнее, потому что при паханіи даже у подошвы сихъ кургановъ случается, что иногда вырываютъ плугомъ или кости человеческіе, или же какие-либо доспехи и оружiе ратныхъ древнихъ людей.

Описи Київського намісництва 70-80-х років XVIII ст. — Київ: Наук. думка, 1989. — С.180.

14. **«Топографічний опис Харківського намісництва з історичною передмовою» І.П.Переверзева**, 1788 р.

На территории наместничества < ... > городищ или оставшихся развалинъ старыхъ городовъ < ... > довольно, по большей части земляные валы с внутренними погребамы < ... >.

На курганахъ < ... > и до ныне стоятъ статуи, грубою работою иссечённые из самородного камня, и изображаютъ обоего пола человеческіе лица больше в исполинской величине...

Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. — Київ: Наук. думка, 1991. — С.15-17.

15. **«Черниговского наместничества топографическое описание» О.Ф.Шафонського**, з першим науковим описом Більського городища, 1784 р.

§ 514

В сем уезде¹ под селом Бельским находятся две земляные древние крепости, Городищами называемые, от города Зенькова одна в 25, а другая в 30, от Опошни в 10, от Куземина в 7 верстах, к восточной стороне, близ границы Харьковской губернии уезда Ахтырского; и при сих крепостях особливая земляная линия, оныя крепости одну с другою соединяющая < ... >². < ... > на возвышенном месте великий и длинный вал, переехав который, стоит тотчас на правой стороне на ровной площади:

1. Большая земляная крепость³. К северу, с версту от нее, лежит на ровном месте, выше < ... > описанное село Бельск⁴, а к северо-западу, в полверсты выше < ... > упомянутое — Бельское Озеро⁵, за которым по горе стоит черный лес. Сия гора выше крепости и оною командует. К югу и полдню течет от крепости в 100 сажень речка Сухая Грунька, а за нею на полверсты, на версту и на две, лежат открытые и косогористые поля и степи. Сия крепость имеет фигуру продолговатого четвероугольника, или параллелограмма с круглыми углами. В ней три широкие въезда, где ворота были: один на север, близ дороги, из Зенькова идущей; дру-

гой к северо-востоку от села Бельска; третий к западу, в прямой линии против второго, где дорога в местечко Опошню через речку Сухую Груньку идет и где речка Сухая Грунька протекает; а четвертый въезд, поменьше к югу, где также речка течет. Длина внутри самой крепости, от севера к югу — полторы версты; а в ширину, от северо-востока или села Бельска, к западу — 450 сажень. Окружность по самому валу 1.450 сажень; толщина вала по подошве четыре, а вверху одна, а местами и две сажени. Вышина вала от верху до подошвы восемь, а местами больше; а до дна рва — десять и больше сажень, и так от рва идут, что взойти на него не можно. Ров сухой, глубиною от Гласиса две, а шириною на две и четыре сажени. На валу нет никаких бастиионов, а видно, что на нем по углам и на середине стояла каменная стена с башнями, которых кусочки извести и поныне во многих местах лежат⁶. В проездах были каменные ворота, от которых дикие камушки и кусочки извести поднесь находятя⁷.

Внутренняя крепость и площадь — ровная, к югу и речке Сухой Груньке немножко скатистая. По оной площади видны небольшие насыпи⁸, где или строение стояло, или мертвые погребены. Погребов никаких уже не приметно. Она Бельскими жителями пашетя, которые и ныне находят маленькие от стрел железные копья. По той же площади и по валу видно много человеческих костей, черепков и камушков. Вал во многих местах селитрянными заводчиками разрыт, и около оного внутри крепости много селитряных насыпей и ям, в которых для варения селитры котлы стояли⁹. По валу и по площади внутри оного нет никакого леса, а только к югу и речке Сухой Груньке стоят местами вишневые деревья, от селитряных работников, видно, поросшие.

Между сею крепостью и вышеупомянутым Бельским озером, в полверсты лежит ровная площадь, на которой близ крепостного рва много ям и старых кирпичей видно, где уповательно, дома стояли. Бельские старожилы сказывають, что там прежде нынешнее село Бельское находилось. Но за набегамы Татарскими подвинулось на северо-восток с версту от оного, в лес, который там велик был; однако сие переселение должно быть уже давно, поскольку старики в восемьдесят лет от своих отцов, а сии от их дедов пересказанное слыхали, утверждая при том, что де для населения теперешнего их села, из Польши люди высылаемы были, из чего заключать должно, что оно за польского Малою Россиею владения населено¹⁰. Означенная площадь между крепостью, селом Бельским и озером Бельским употребляется под выгон того села.

2. Вторая земляная же крепость¹¹ лежит от первой к северо-востоку, в пяти верстах от оной, за селом Бельским, на правом, нагорном и весьма высоком берегу реки Ворсклы, на ровном месте, в лесу. Вал ее также высок, только обширностью поменьше первой. Вся его окружность 399 сажень. Вал ее и внутренняя площадь заросли большим черным лесом и садами, а строения в ней нет никакого. Против сей крепости, на луговой стороне Ворсклы, внизу, в трех верстах от оной, лежит Харьковского Наместничества, Ахтырского уезда местечко или слобода Котельва. Из сей крепости можно верст на двадцать видеть. Река Ворскла не под самую тою горою, — где крепость лежит, — течет, но несколько подалее, а весною она разливається до оной. Сия крепость принадлежит ныне дворянам Гнедичам¹², в помянутом местечке Котельве живущим.

3. От первой крепости, от самого ее рва, с проезда Зеньковского, идет через вышеупомянутое Бельское озеро к северу высокий особый вал, или линия; продолжается горами, лесами и полями через самое предместье местечка Куземина; оставив онога вал влево, поднялся в Куземине на гору у самой той дороги, которая из оной в местечко Котельву через реку Ворсклу идет, и проходит по горе, или по высокому правому берегу реки Ворсклы к востоку; и дошед одним концом до второй крепости, начинается опять по другой ее, восточной стороне, от вала, и, оставив реку Ворсклу влево, продолжается на юг, к селу Глинску, селу Зайчинцам и селу Лазкам, оставляя их вне себя по левую сторону; поставив же речку Сухую Груньку, проминулся к рву первой крепости, сделав всей длины 26 верст и 79 трехаршинных сажень. Сей вал также широк и высок, как и описанные крепости, и так крут, что местами с великою нуждою на него взойти можно, и то придерживаючись за деревья, по нем поросшие. Около его сделан весьма глубокий ров, так что от дна онога до верху вала более десяти сажень вышины будет. Ров на дне узкий. За рвом сделан другой вал¹³, поменьше первого, который по горам и полям параллельно с первым идет, и надобно прежде того перелезть и, спустясь в ров, на главный лезть. На обоих сих валах и по рву порос превеликий черный лес, в котором есть дубы, вязы и липы, охвата в два и более. На верху оных непреметно никаких остатков каменного строения. Стоя на главном валу, под местечком Куземиным, виден монастырь Преображенский Скульский и Ахтырский и самый город Ахтырка, который от Куземина 25 верст. Внизу протекающая река Ворскла и по ней стоящие черные большие леса весьма хороший представляют вид. Внутри сего вала, под местечком Куземиным и за оным, к реке Ворскле, стоят великие леса и между ними плодовые сады и хутора разных обывателей, представляющие натуральные английские дачи и сады. Село Бельск, многие хутора, мельницы, поля и сенокосы лежат внутри сего длинного вала.

Что принадлежит до исторических происшествий, о сих достойно примечания крепостях: когда и кем построены, кто в них жывал, кем и когда разорены — по многим у Бельских и других старейших жителей изведываниям, ничего не можно было узнать, и по многим стараниям ни у кого никаких письменных об них известий не находится, а все покрыто тьмою древности. < ... >

В сем же уезде, в двух верстах от описанной первой крепости к востоку, за речкою Сухую Грунькою, в виду из оной крепости, стоит на степи, на возвышенном месте, земляное укрепление, на редут похожее, Скоробир называемое, вне которого много могил находится. В нем стоит небольшой хутор Надворного Советника Сливицкого. О его начале: кем и на какой случай оно сделано — никаких нет сведений.

Примітки

1. Зіньківський повіт.
2. Вали Великого укріплення Більського городища.
3. Західне укріплення Більського городища.
4. Опис с. Більськ сучасного Котелевського району див: *Шафонский А.Ф.* Вказ. ниже праця. — С.643-644.

5-8. Більське озеро — штучна водойма в заплаві струмка Тарапунька, що виникла, можливо, ще у скіфський час як водосховище, внаслідок спорудження валу Великого укріплення. На сьогодні — це ставок з дамбою — штучним насипом дороги на кол. с.Холодівщина. Про Більське озеро див.: *Шафонский А.Ф.* Вказ. праця. — С.638.

6. Автор відзначав наявні у насипах валів вапнякові конкреції, вважаючи останні за рештки мурованої стіни.

7. Знахідки шматків граніту, кварциту, вапняку і пісковика часто трапляються у культурному шарі городища і пов'язані з виробничою діяльністю його стародавніх мешканців скіфської доби.

8. О.Ф.Шафонський відзначив підвищення зольників.

9. Дослідник першим сповіщав про існування у валах слідів селітряного виробництва XVII — першої половини XVIII ст.

10. Виникнення сучасного с.Більськ пов'язують з діяльністю польських селітроварів першої чверті XVII ст.

11. Східне укріплення Більського городища.

12. На час огляду територія Східного укріплення належала родичам Миколи Івановича Гнедича (1784-1833) — відомого перекладача «Іліади» Гомера (побачила світ 1829 р.).

13. Мається на увазі ескарпований уступ вздовж схилу третьої тераси правого корінного берега Ворскли.

Шафонский А.Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малья России, из частей коей наместничество составлено, сочиненное Действительным статским советником и Кавалером Афанасием Шафонским, с четырьмя географическими картами / Изд. Судиенко М.И. — Киев, 1851. — С.653-656.

16. «Путешественные записки **Василья Зуева** отъ С.-Петербурга до Херсона въ 1781 и 1782 году», 1787 р.

Малороссийский городок, заселенный еще прежде Харькова вышедшими из Польши козаками, по чему хотя и был главным местом Полтавского полку <...>

По сему положению город и разделяется на три части: на градскую, по горе между двух долин простирающуюся, Заполтавскую, за речкою Полтавкою лежащую, и Подольскую, в долине и по косоугору простирающуюся. Строение в городе деревянное, низменное, выключая двух или трех каменных домов, однако хорошее, порядочное, снаружи вымазанное и выбеленное; улицы прямые, но немощенные, по чему в дождливое время по причине слабой иловатой земли за грязью почти непроходимые. Посреди города на крутом косоугоре насыпана изрядная земляная крепость¹ с батареями, окруженная рвом и валом с надолбами, в которую въезжают земляными воротами; на косоугор же подымаются сделанным отлогим и извилистым спуском². Сверх того город окружен со степной стороны другим валом, от речки Полтавки до монастырской долины продолжающимся³. <...>

31 дня августа выехал я из Полтавы по Кременчугской дороге⁴; она лежала прямо на юго-запад высокою тою степью, чрез которую, выше уже я сказал, проведен был вокруг города земляной вал и на которой позади оного не в дальнем расстоянии начинались небольшие перелески, а между ими встречались то земляные укрепления⁵, то курганы побитых Шведов⁶; оных наиболее находилось в имеющемся тут суходоле от О к W простирающемся, где, видно, или находилась подсада, или шло вспомогательное войско⁷. Из курганов некоторые были отменно велики так, что середка, осевшая ныне после согнания тел, глубиною была больше сажени⁸.

Примітки

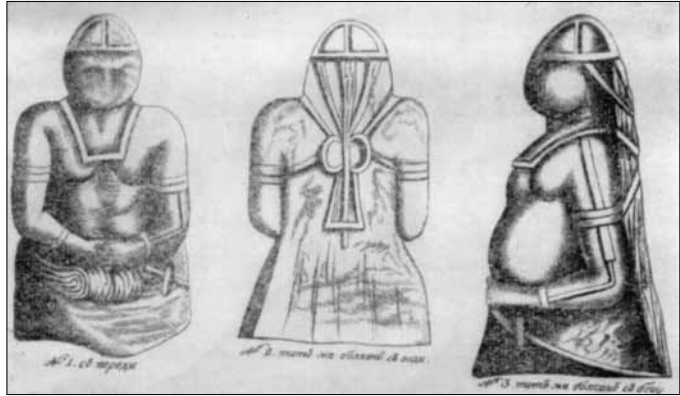
1. Про Полтавську фортецю див.: *Вечерський В.В.* Полтавська фортеця // Полтавщина: Енциклопедичний довідник. — Київ: УЕ, 1992. — С.735-736; *Його ж.* Фортеця XVII-XVIII ст.: м.Полтава // ПУ. — Київ, 1996. — С.37-38.

Половецька кам'яна стела.

За мал. В.Ф. Зуєва, 1787 р.

Перша публікація археологічної пам'ятки України.

2. В'їзд... з похилим і звистим спуском — Паняньський спуск. Існував ще й Подільський узвіз, що вився вздовж схилів Іванової гори над Мазурівським яром. Окремі ділянки цього узвозу збереглися.

3. Вал від річки Полтавки до монастирської долини — лінія укріплень навкруги Подільської частини міста, що охоплювали дугою передгірний Поділ. Позначений на плані Полтави Івана Бішева 1722 р. Див.: *Гольденберг Л.А.* План города Полтавы 1722 г. Івана Бишева // Города феодальной России. — Москва: Наука, 1966. — С.425-427.

4. Кременчуцька дорога — старий тракт XVII-XIX ст. вздовж вершин плато правого корінного берега Ворскли на Кременчук. Починався в районі сучасного перехрестя вул. Чапаєва і Фрунзе.

5. Земляні укріплення — так вчені-мандрівники Санкт-Петербурзької Академії наук другої половини XVIII ст. називали майдани — рештки розроблених на селітру у XVII-XVIII ст. насипів курганів переважно доби раннього залізного віку.

6. Кургани побитих шведів — народна традиція пов'язувала час спорудження курганів переважно з останніми історичними подіями, які залишили у пам'яті найбільш яскравий слід, позначений кривавими війнами. Для мешканців Полтави і Полтавського полку кінця XVIII ст. такою подією була саме облога міста шведами і Полтавська битва. Тому місцеві назви переважної більшості курганів у Поворсклі — Шведські могили.

7. В.Ф.Зуєв зазначає на південний захід від Полтави кургани і майдани у групах. Вони знаходилися біля сучасних сс. Щербані, Мачухи, Судіївка, Михайлики тощо. На XIX ст. їх збереглося значно менше: *Макаренко Н.* Городища и курганы Полтавской губернии: (Сб. топогр. сведений). — Полтава: ПУАК, 1917. — С.44-45, 88-89; *Статистичне зведення про кургани Полтавщини Л.В.Падалки* // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1997. — № 1-2. — С.114,117-118.

8. Великі кургани з просілою серединою — це залишки поховальних споруд доби раннього залізного віку, здебільшого пограбованих за епохи пізнього середньовіччя. Провали в центрі насипу виникали після перегнивання дерев'яних конструкцій давніх склепів. Наявність провалів на курганах була чітким орієнтиром для скарбощукацьких ватаг, — саме при існуванні такого провалу, за значної крутизни насипу, курган обирався для пограбування у XVII-XVIII ст. Див.: *Кулатова І.Н., Супруненко А.Б.* Грабители курганов скифской поры // Добромисл. — Полтава, 1992. — № 1. — С.79-82.

Путешественные записки Василя Зуєва отъ С.-Петербурга до Херсона въ 1781 и 1782 году. — Въ Санктпетербурге: при Императорской Академіи Наукъ, 1787. — С.204-208.

Цікаво, що полтавці виявилися одними з перших, хто укладав опи- си пам'яток найдавнішої культурної спадщини Північного Причорномор'я [15]. Так, власник Хомутецького палацу І.М.Муравйов-Апостол опубліку- вав у 1823 р. одну з перших наукових праць з історії та географії Криму «Путешествие по Тавриде» [16]. А родич останнього, відомий поет і громадський

діяч з Великої Обухівки Миргородського повіту В.В.Капніст та його син С.В.Капніст не тільки оглянули та описали руїни античних міст Криму, а й підготували у 1821 р. один із перших у Російській імперії пам'яткоохоронний проект щодо збереження залишків давньогрецьких міст Херсонесу і Пантікапея [17].

17. **Из письма В.В.Капниста** к министру духовных дел и народного просвещения князю **А.Н.Голицыну**. Вел. Обуховка Миргородского у., 10 декабря 1819 г.

< ...> осмеливаюсь предложить Вашему Сиятельству на благоуважение, не угодно ли будет принять надлежащие меры о недопущении впредь для казенных и частных строений истреблять в Тавриде остатки древних зданий и твердынь? Сверх того, не бесполезно было бы, кажется, отправить несколько учёных людей для исследования, как там, так наипаче на Таманском острове, древностей и для точного определения урочищ, достопамятными преданиями в истории прежних тысячелетий толико знаменитых. Учёная Европа ожидает подвига сего от просвещения нашего, которого успехам посвящаете Ваше Сиятельство неусыпные труды свои < ...>.

Капнист Василий Васильевич // Словарь достопамятных людей русской земли, составленный Бантыш-Каменским. — Санкт-Петербург, 1847. — Ч.2. — Е-П. — С.82-84.

18. **Из письма С.В.Капниста к А.Н.Голицыну**. Севастополь, 27 января 1822 г.

[В письме С.В.Капнист описывает находки из кургана Патиньоти, акцентировать внимание на том, что древности могут быть переплавлены], «рассеяны или вывезены за границу. Тогда когда оные суть неоспоримая принадлежность России». Он обращает внимание правительства на необходимость охраны памятников Новороссии, предлагает назначить первоначально, сроком на год, специального чиновника в Керчи, желательно русского по происхождению, и ассигновать ему из казны на первый раз для приобретения памятников у частных лиц 5 тыс. р.; обязать уполномоченного докладывать правительству о «вещах драгоценных», выполнять «подробное описание < ...> вещей и ежели можно рисунки оных»; выплачивать вознаграждение частным лицам за памятники и предоставление древностей, найденных на казённых землях, уполномоченному; установить за обязательное правило предварительно извещать чиновника о месте и времени ломки камня, чтобы он мог наблюдать за работой; «в случае нужды» разрешить брать под свою команду из военных или городской полиции необходимое число часовых «для содержания стражи во время ломки камня, дабы вещи не были сокрыты или тайно вынесены работниками»; найденные в таких случаях вещи считать казёнными и представлять министру народного просвещения; за пересылку их по почте в столицу плату не взимать.

О сохранении и возобновлении в Крыму памятников древности и об издании описания оных // ЗООИД. — Одесса, 1872. — Т.VIII. — С.399-401. — Прим.

Із другої половини XVIII ст. починають збиратися і зберігатися перші археологічні знахідки. У 1746 р. козаки Кропив'янської сотні Переяславсь-

«Кропив'янський»
 («Полтавський») ритон.
 IV ст. до н.е. Срібло, позолота.
 Знахідка 1746 р. Ермітаж.
 Фото М.О. Макаренка, 1915 р.

кого полку при добуванні селітри (мінеральної сировини для виготовлення пороху) над Супоєм натрапили на рештки поховання IV ст. до н. е. В ньому знайдено срібний із позолотою ритон — парадну посудину для вина, вагою 902 грами, фракійського виробництва (сучасна територія Болгарії) [18]. Ця небуденна високохудожня давня річ стала першою з відомих археологічних знахідок Полтавщини [19]. Ритон був відвезений до Санкт-Петербурга, де потрапив до академічної Кунсткамери. Пізніше його передали до Ермітажу, де він зберігається і сьогодні під назвою «Полтавський» ритон [20].

У 1810 р. на піщаних кучугурах узбережжя Псла, поблизу с. Березняки сучасного Решетилівського району, селяни знайшли кам'яну ливарну форму для виготовлення заготовки бронзового серпа XV ст. до н. е. [21]. Вона була збережена власником маєтку як рідкісна реліквія, а пізніше передана до Лубенського музею К.М.Скаржинської [22]. На сьогодні ця археологічна знахідка зберігається у Полтавському краєзнавчому музеї [23].

19. **Из письма Ф.И.Каминского к Е.Н.Скаржинской.** Лубны, октябрь 1883 г.

Я сделал для музея точный слепок этого орудия (удался прекрасно) по каменной форме для отливки бронзового орудия, найденного в Полтавской губернии, на песчаных буграх долины р.Псла. Форма эта находится теперь в моих руках, я ее описываю, снимаю фотографию для музея < ...>, авось умудритесь добыть подлинник в Музей.

Стулка ливарної матриці
сер. II тис. до н.е.
для виготовлення серпа,
з околиць с. Березняки
в пониззі Псла.
Знахідка 1810 р.

< ...> заезжаю к Гр.С.[Кирьякову]. Вижу на столе каменюку, смотрю — форма!

Откуда это у Вас??... и не хвастаете!

То Виктор Матв. привёз из деревни (пренебрежительно). Там у них давно валялся. На < ...> заколачивание гвоздей, вытирание спичек и т.п.

Но остались следы стёртой бумажки со старой надписью, каллиграфическим почерком, из которой разобрать можно было: «Найден в 1810 году на Березняковских песках» (это в имени, значит, Серг. Матв. [Остроградского], которое арендует теперь Николай Егорович [Скаржинский] год ок. 1840. Из старательного почерка надписи видно, что прошлый владелец ценил этот предмет.

Я высказался о всей важности этой находки, несомненно доказывающей: 1) что в Южной России употреблялись бронзовые орудия; 2) что они были не только привозимы, но и отливались здесь на месте, да ещё в нашей Полтавской губернии...

Пустовіт Т.П., Супруненко О.Б. Федір Камінський (1845-1891): Наукова та епістолярна спадщина. — Полтава: вид. ПКМ, 1992. — С.102-103.

Таким чином, час «наукових подорожей» призвів до більш-менш широкого знайомства з місцевими старожитностями освіченої частини тогочасного суспільства, поставив питання про наявність потужного пласта збережених матеріальних свідчень найдавнішої історії регіону та необхідності його вивчення. В цей час вже почали зберігатися перші археологічні знахідки, що осідали в колекціях дворянства, кращі з таких раритетів — направлялися до столичних центрів і потрапляли до тогочасних музеїв, зокрема, петербурзьких Кунсткамери та Ермітажу.

СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВИХ ЦЕНТРІВ ВИВЧЕННЯ НАЙДАВНІШОГО МИНУЛОГО

У першій половині XIX ст. невеликі обстеження на території північного заходу Полтавської та у сусідній Київській губерніях провели відомий вчений-енциклопедист, ректор Київського університету св.Володимира М.О.Максимович і професор, пізніше ректор цього ж вузу, М.Д.Іванишев [24]. Старожитності степових районів Полтавщини стали темою археологічних пошуків харківських дослідників, перш за все, В.В.Пассека [25]. Цей учений оглянув та описав чимало курганів і майданів на берегах р. Коломак [26]. Професор Харківського університету І.Й.Калениченко в 1821 р. відвідав Полтаву з метою вивчення місцезнаходження кісток мамонта у Шемилівському кар'єрі за Кобищанами [27], де випадково (як встановлено пізніше) натрапили на рештки стоянки пізньопалеолітичної епохи [28]. Кілька кісток викопних тварин були перевезені до Харкова, інші, разом із черепами мамонтів з Гінців, знайденими в маєтку Кир'якових 1823 р., вірогідно, лягли в основу колекції одного з кабінетів Полтавської чоловічої гімназії й зберігалися там до середини XIX ст. [29].

20. **В.В.Пассек.** «Курганы и городища Харьковского, Валковского и Полтавского уездов». 1839 г.

<...> Курганы, могилы или насыпи в виде четверти шара, отличаются здесь от <...> Сибирских большею плоскостью и нигде не попадаются в виде островатых сопок; отличаются и от Новороссийских правильною округлостью, между тем как Новороссийские с одной стороны круты, а с другой, чаще восточной, очень отлоги.

Земля, из которой они насыпаны, черноземная, только вблизи оврагов попадает глина и песок, слившийся местами в груды камня. Курганы, переложенные слоями камней, очень редки; со сводами я не встречал здесь ни одного <...>. Почти все курганы расположены здесь или по возвышенностям между двух ручьев, или тянутся по берегам речек, особенно по левой стороне, в то время как городища идут более по правой. Расположены они или одиноко, или чаще по два и по три в близком один от другого расстоянии, или группами из 20 или 50, даже по

Вадим Васильович Пассек (1808 – 1842).

Кін 1830-х рр.

100 и более вместе. <...> Полтавский [уезд] обилен [на курганы] по течению р. Коломака: на протяжении девяноста верст течения этой речки вы видите непрерывную цепь курганов и городищ, по обеим ее сторонам. <...>.

Из всех насыпей обращает на себя особенное внимание возвышенность на левом плоском и ровном берегу реки Орчика, в дачах Г-жи Булычевой. Если это курган или могила, то громаднее его я никогда не видел, и ни от кого не слышал. Это насыпь в три четверти версты в окружности по основанию, и сажень не менее 12 отвесной высоты. Во всех местах, где пробовали разрывать ее, везде был чистый чернозем. Кажется, невозможно предположить, чтобы эта возвышенность была произведением природы, когда кругом не заметно признаков огненного переворота. На вершине ее насыпаны еще две или три могилы <...>.

Пассек Вадим. Курганы и городища Харьковского, Валковского и Полтавского уездов // Русский исторический сборник. — Москва: изд. Общ-ва истор. и древн. российских, 1839. — Т.3. — Кн.2. — С.220-221, 225-226.

У 1840-х рр. вивченням старожитностей Полтавського краю займався Т.Г.Шевченко. Виконуючи завдання Київської тимчасової комісії для розгляду давніх актів, він укладав описи пам'яток, замальовував кургани, церкви, окремі давні речі [30]. Звіти, за результатами таких обстежень, стали першими документальними описами пам'яток найдавнішої культурної спадщини краю [31]. Водночас вони були використані Кобзарем у ряді художніх творів [32]. Т.Г.Шевченку належать слова: «Я люблю археологію — таємничу матір історії...» [33].

21. *Т.Г.Шевченко. Про кургани.*

Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.
На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують... < ...>
Співай же їм, мій голубе,
Про Січ, про могили,
Коли яку насипали,
Кого положили < ...>

Шевченко Т.Г. До Основ'яненка // ПЗТ: В 6-ти т. — Київ: вид. АН УРСР, 1963. — Т.1. — С.62, 64.

За байраком байрак,
А там степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий, похилий.
Встає сам уночі.
Іде в степ, а йдучи
Співа сумно, співає:
— Наносили землі,
Та й додому пішли,
І ніхто не згадає < ...>

Шевченко Т.Г. За байраком байрак // ПЗТ: В 6-ти т. — Київ: вид. АН УРСР, 1963. — Т.2. — С.8.

Т.Г Шевченко. Краєвид
з «кам'яними бабами»
(на Орелі), с. Шедієве. 1845 р.

22. Т.Г.Шевченко. Про Ромаданівський шлях. За обстеженнями 1845 р.

< ...> по сторонам её [старой дороги, ведущей с Ромён к Кременчу-гу] часто встречаются земляные укрепления разной величины и формы, поросшие перием. Нередко виднеются и курганы, совершенно круглые, сажень в 50 в диаметре. Есть и больше и меньше, всегда с выходами: двумя, тремя и четырьмя, смотря по величине кургана. Их простой народ называет просто могилами. Есть и такие насыпи (и это самые большие), которых и форму определить нельзя. Это валы разной величины и в разных направлениях. Думать надо, что форма этих шанцев впоследствии испорчена корыстолюбивым и любопытным потомством. Не помню, кто именно пробовал добывать селитру из Орельских земляных укреплений, или так называемой линии, построенной между Днпром и Доном, на берегу реки Орели. Но результаты оказались совсем неудовлетворительны. То может быть, что и описываемые мною курганы были пробованы каким-нибудь любителем селитры. Не знаю, пускай про то ведают антиквари [археологи].

Нужно ещё прибавить, что все эти так называемые могилы имеют свои названия, как то: Няньки, Мордачёвы, Королёвы и т.п.

Шевченко Т.Г. Наймишка // ПЗТ: В 6-ти т. — Київ: вид. АН УРСР, 1963. — Т.3. — С.63-64.

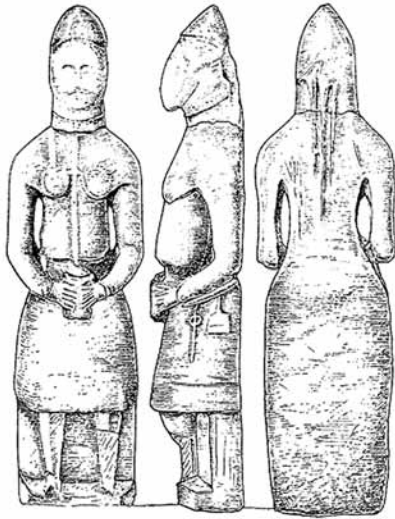
23. Т.Г.Шевченко. Опис майдану Вибле. 1845 р.

Между местечками Березанью и Яготином в 15 верстах от Переяслава огромное древнее земляное укрепление, план которого никак понять нельзя по различным направлениям валов. Предание говорит, что какая-то княжна Переяславская Домна защищалась здесь от неприятелей (неизвестно от каких) и была ими побеждена и укрепление разрушено. Почему и названо Вибле. То есть выбылое, оставленное.

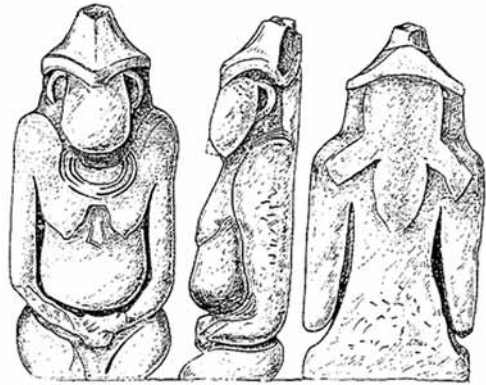
Шевченко Т.Г. Археологический дневник // ПЗТ: В 6-ти т. — Київ: вид. АН УРСР, 1964. — Т.6. — С.306.

Приятель Т.Г.Шевченка, письменник і етнограф О.С.Афанасьєв-Чужбинський у середині ХІХ ст. здійснив перші спроби розкопок курганів між лубенськими селами Мацківці й Лукім'я. Він також проводив дослідження майдану (пошкодженого селітроварінням кургану) біля хутора Мокроїржавецького Другого, а також курганів неподалік с.Мацкова Луч-

Кам'яні половецькі стели з парку маєтку Д.П. Трошинського в с. Кибинці. Привезені до маєтку на поч. XIX ст. ПКМ.

ка [34], вивчав ділянку валу городища літописного міста Сніпорід поблизу с.Мацківці Лубенського повіту [35]. Всі ці дослідницькі студії стали важливим кроком у справі становлення археологічної науки на теренах Дніпровського Лівобережжя.

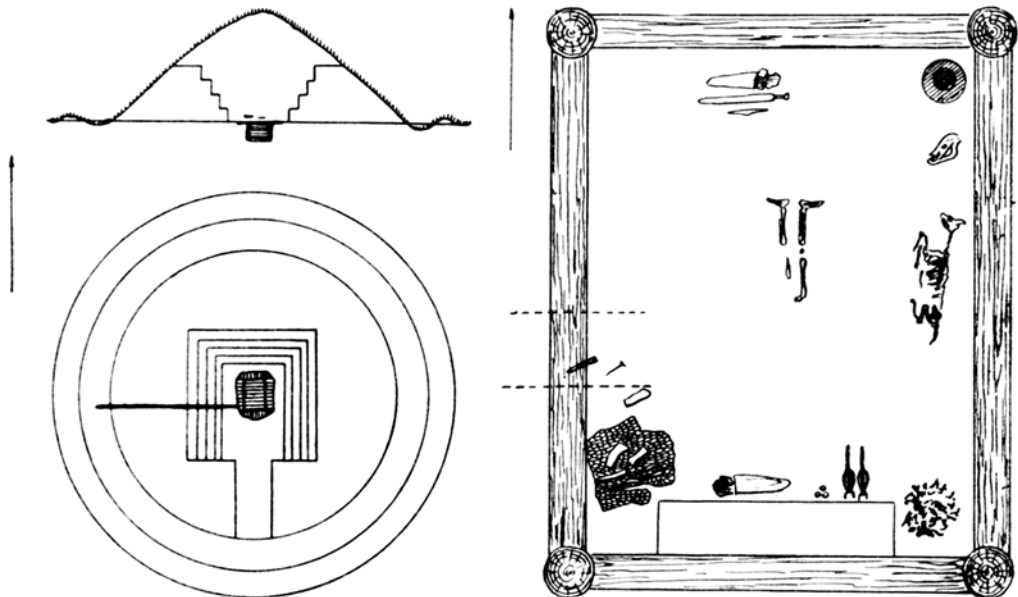
Родом із Зінькова був один із перших наукових співробітників Імператорської Археологічної комісії у Санкт-Петербурзі — О.В.Терещенко [36]. У 1852-1856 рр. він провів перші розкопки величного скіфського кургану «Савур-могила» у середньодніпровських степах поблизу Олександрополя, а також дослідив дещо раніше окремі споруди ординської столиці — Сараю-Бату у Поволжі [37]. Це про терещенківські розкопки писав Т.Г.Шевченко у вірші «Розрита Могила», згадуючи використання солдатів кількох саперних рот [38]: «І могили мої милі / Москаль розриває... / Чого вони там шукали? / Що там схоронили...» [39]. О.В.Терещенко також відомий як столичний музейник і перший автор опису садиби класика нової української літератури І.П.Котляревського у Полтаві.

Отже, у першій половині — середині XIX ст. в тодішній Російській імперії почали складатися місцеві центри вивчення старожитностей, що базувалися переважно в університетах. Для Полтавського краю — це Київський — при Університеті св.Володимира, та Харківський — у Харківському університеті. Вчені — представники обох цих осередків — активно сприяли поширенню знань про найдавніше минуле регіону та, в міру сил і можливостей, проводили перші археологічні дослідження. У другій чверті XIX ст. був заснований і центральний археологічний науковий заклад країни — Імператорська Археологічна Комісія у Петербурзі, одним із перших її співробітників став уродженець Полтавщини — О.В.Терещенко.

НА ЕТАПІ ФОРМУВАННЯ ОСНОВНИХ НАПРЯМКІВ АРХЕОЛОГІЧНОЇ НАУКИ ТА МУЗЕЙНИХ ЗІБРАНЬ

Третя чверть ХІХ ст. ознаменувалася відкриттям курганів скіфського часу у Посуллі. Археологічні пам'ятки почали інтенсивно вивчатися місцевими поміщиками-аматорами й столичними вченими. До кінця століття на Сулі дослідили понад 200 насипів з похованнями VI-IV ст. до н. е [40]. Серед них були пам'ятки світового значення, зокрема, Старша Могила поблизу с. Аксютинці Роменського повіту, розкопана професором Д.Я.Самоквасовим [41]. Серед дослідників посульських курганів зустрічаємо імена визначних українських та російських істориків й археологів — В.Б.Антоновича, І.А.Лінніченка, М.Ю.Бранденбурга, М.П.Авенаріуса, Д.І.Яворницького, В.В.Хвойки, графа О.О.Бобринського, уродженців краю — пізніше відомих архелогів С.А.Мазаракі і Т.В.Кибальчича. Разом з курганами скіфського часу в Посуллі розгорнулося й вивчення курганних старожитностей слов'яно-руського часу. Такі дослідження поступово охопили й басейн р.Псел [42].

План, перетин і план поховання кургану Старша Могила в Аксютинцях Роменського пов. За Д.Я.Самоквасовим. Кін. 1880-х рр.

Кургани скіфського часу в Аксютинцях у Посуллі. Сучасне с.Пустовійтівка Роменського р-ну Сумської обл. *Фото В.А.Іллінської, 1965 р.*

В останній чверті XIX — на початку XX ст. важливим осередком археологічного вивчення Дніпровського лісостепоного Лівобережжя став Лубенський музей К.М.Скаржинської — перший в Україні приватний історико-краєзнавчий музей, що діяв у 1883-1906 рр. у Круглику, поблизу Лубен [43]. Першим хранителем музею був археолог і педагог, викладач Лубенської чоловічої гімназії Ф.І.Камінський [44]. Активну участь у роботі лубенського наукового осередку брали археологи та історики В.Г.Ляскоронський, К.В.Болсуновський, краєзнавці Г.С.Кир'яков, К.П.Бочкар'єв та ін. [45]. З їхньою діяльністю пов'язані: відкриття українського палеоліту в Гінцях, виявлення перших в Україні пам'яток лісостепоного енеоліту, підкурганних поховань початку епохи пізньої бронзи, скіфського і сарматського часу та опис городищ і курганів, вивчення «змійових» валів, а також створення значного зібрання старожитностей (згодом ця збірка лягла в основу колекцій сучасного Полтавського краєзнавчого музею) [46].

24. К.П.Бочкар'єв. «Очерки Лубенской старины». 1901 г.

< ...> Всех курганов разной величины на Лысой горе [у Лубен] и на отдалённой от неё оврагом городской возвышенности находилось до двадцати. Наибольший из них имел высоту аршин шесть, самый же малый около трёх аршин. Расположены они на самом гребне горы, частью по прямой линии, а некоторые составляли группы, причем самый большой курган окружен был кольцом малых < ...>.

Відомі археологи на розкопках одного з курганів групи Старшої Могили. 1888 р.
Зліва направо:
В.З.Завитневич,
М.Ю.Бранденбург,
С.А.Мазаракі.

В начале восьмидесятих годов [XIX в.] владелицей Лубенского музея Е.Н.Скаржинской производились раскопки курганов, стоившие больших затрат. Но, к сожалению, непосредственно руководивший раскопками хранитель музея Ф.И.Каминский не составил своевременно научного описания <...>, а затем вскорости умер. И только в 1892 г., со слов г-жи Скаржинской и, по личным своим воспоминаниям, составил описание Лысогорских раскопок В.Ляскоронский. Во всяком случае, раскопки дали богатый археологический материал <...>. Из найденных предметов, хранящихся в музее, можно <...> заключить, что недра Лысой горы сохранили конгломерат народностей: и следы <...> каменного века, и скифских воинов, и великокняжеских дружинников, польского жолнера и казака запорожца <...>.

Найдены были изделия из обожженной глины примитивной работы. Терракотовая амфора с художественным орнаментом, следы жертвенного кострища, ступка для растирания красной краски, пластины с чешуйчатого панцыря, бронзовая серьга, кольцо из электрума, наконечники копий, стрелы кремневые, бронзовые, железные и проч. Раскапывались курганы, начиная с вершины, колодезным способом, с выкидыванием земли кругом ямы <...>. Курганы [остатки их насыпей] продолжают выситься попрежнему, а в воронкообразных углублениях их и теперь встречаются во множестве черепки битой посуды, с разнообразной орнаментировкой грубого типа, кремневые осколки <...>.

Бочкарёв К.П. Очерки Лубенской старины. — Москва: Т-во Скороп. Левенсон А.А., 1901. — Вып.1. — С.21-22.

25. «Устав Лубенского музея им. Е.Н.Скаржинской». Лубны, 1902 г.

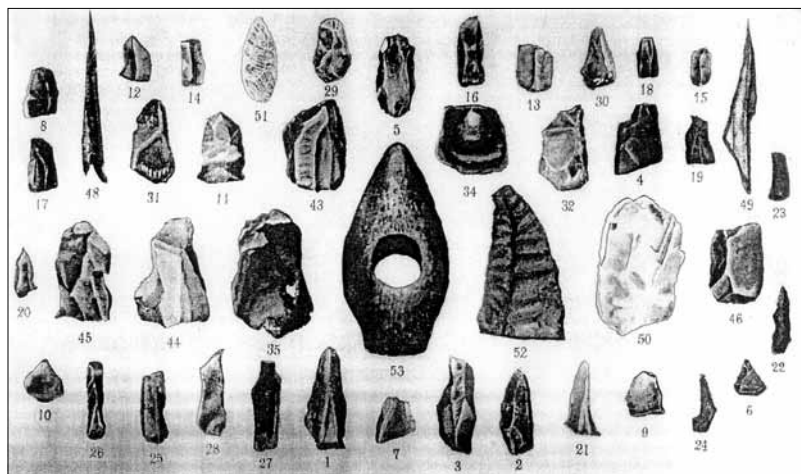
1. Цель музея двоякая:

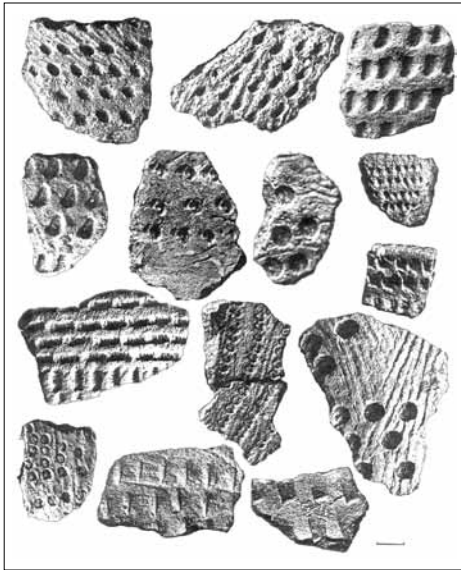
- а) педагогическая и
- б) чисто научная.

1-ая достигается строгой систематизацией предметов, обдуманной наглядностью для раскрытия их смысла, цели, способа употребления, процесса развития, воздействия на окружающее и обратно и т.п.;

— достигается руководящим каталогом под редакцией и со вступительной статьёй к каждому отделу выдающегося учёного-специалиста той науки, которая иллюстрируется данным отделом;

Археологічна колекція Кабінету археології Лубенської чоловічої гімназії, зібрана Ф.І.Камінським. 1874 р.
1-48 — перші знахідки з Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки.

Лубенський музей К.М.Скаржинської у Круглику. 1883-1906 рр.
Катерина Миколаївна Скаржинська (1852-1932).

Мал. Г.Коваленко.

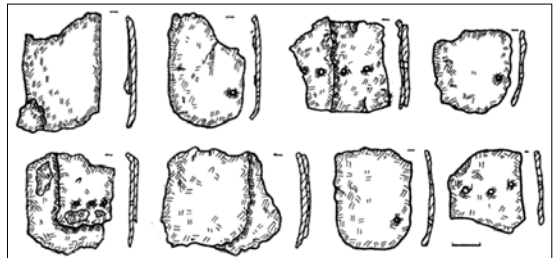
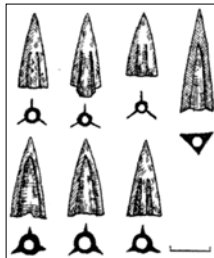
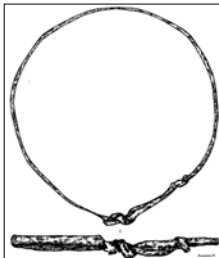
Музейне приміщення. За мал. Г.Нарбута.

Перші знахідки кераміки доби енеоліту з Лисої Гори у Лубнах.

Посуд із ранньосарматського поховання у кургані на Замковій Горі в Лубнах.

Знахідки з поховань давньоруського конфедерата-кочівника та захоронень скіфського часу на Лисій Горі. Розкопки

Ф.І.Камінського (1845-1891).

— досягається искусством так обставити и демонстрировать науку, трактуемую музеем, чтобы каждый, выходящий из этого святилища её, уносил ум, обеспокоенный любознательностью, волю, наэлектризованную виденными доказательствами мощи человеческого духа, сердце, расширенное жаждой светить и поддерживать «человека», идущего к лучшей жизни и к эволюции добра.

2-ая достигается научным собиранием и сохранением памятников старины, памятников жизни и быта человека как духовного, так и материального, памятников искусства, техники и т.п., — располагая, подбирая и обставляя весь этот материал таким образом, чтобы каждый, занимающийся какой-либо наукой (особенно в связи с местным краем, родины музея) мог бы найти элементы её в соответствующем отделе музея, а очередные в этой науке вопросы для разработки — во вступительной статье каталога.

2. Делится музей на 2 отдела: I — чисто местный, малорусский, занимающийся всесторонним изучением прошлого и настоящего Малороссии; II — общий отдел — всей остальной России и чужестранных государств всего мира — для ближайшего знакомства с ними и для более правильной и беспристрастной — через сравнение — оценки физиономии и степени культурности местного края.

Каждый их этих отделов, в свою очередь, распадается на ряд параллельных подотделов, < ... > а именно:

- 1 подотдел — доисторической археологии;
- 2 подотдел — исторический;
- 3 подотдел — церковный;
- 4 подотдел — этнографический;
- 5 подотдел — художественно-технический;
- 6 подотдел — естественно-научный < ... >.

Ванцак Б.С., Супруненко О.Б. Подвижники українського музейництва. — Полтава: вид. ЦОДПА, 1995. — Мовою документів. — С.93-94.

Іншим осередком вивчення пам'яток найдавнішого минулого краю став заснований 1891 р. у Полтаві Природничо-історичний музей Полтавського губернського земства — сучасний Полтавський краєзнавчий музей [47]. Науковці цього музею здійснили перші розкопки курганів скіфської знаті у басейні Ворскли, вивчали рештки поховань середньовічних кочівників-болгар, городища, поселення і кургани давньоруського часу, золотоординські старожитності [48]. Зокрема, археологом і етнографом І.А.Зарецьким досліджені найвизначніші у Поворсклі кургани VI-V ст. до н. е. — Вітова могила та Опішлянка на Котелевщині, збережені предмети всесвітньовідомого Малоперещепинського «скарбу» [49].

Визначний український археолог В.М.Щербаківський, який очолював археологічний відділ музею у 1912-1920 рр., розкопав близько 200 курганів в різних районах Полтавщини, був причетний до відкриття кількох пізньопалеолітичних стоянок та виявив епонімне поселення лукашівського типу Пізнього Трипілля на Переяславщині [50], дослідив Мечетський некрополь золотоординської доби в пониззі Ворскли [51], здійснив краші, як на той час, розкопки Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки на Лубен-

Іван Антонович Зарецький
(1857-1936). Мал. Є.Путрі.

Розрита Могила поблизу Лихачівки. За мал. І.А.Зарецького, 1887 р.

Хрест XIII - поч. XIV ст. з околиць Макухівки під Полтавою. Сарматський горщик з кургану неподалік Верхньої Мануйлівки на Пслі.

Дослідження І.А.Зарецького, за участі Ю.О.Щербачова, 1882-1889 рр.

щині, вперше в Україні застосувавши методи консервації археологічного розкопу із рештками житла з кісток мамонта [52].

26. Первое описание состава Макуховского «клада» середины VII в., 1908 г.

№ 959. Картон с разными предметами а) и б) Верхняя и нижняя часть золотой оправы ножен меча, украшенной орнаментом из мелких золотых шариков и одной круглой вставкой из зеленого стекла; с) золотая квадратная пластинка с крестообразным орнаментом из золотых шариков, пластинка украшала середину ножен меча; d) золотое колесцо, украшенное по ободку шариками — колесцо — одно из 2-х, на которых была устроена колесничная курильница; е) золотая Византийская монета с изображением на л.с. трёх императоров, а на оборотной — креста со ступенчатым пьедесталом и надписью <...> и годом.

Все эти предметы <...> найдены <...> в дюнных песках между рр. Коломак и Свинковкой близ г.Полтавы вместе с многими другими предметами мальчиком-пастушком. От И.А.Зарецкого. [Сост. Зарецкий И.А.].

Каталог Археологического отдела Естественно-исторического музея Полтавского губернского земства. — Рукопись, 1909-1912 гг. // Фонды ПКМ. — Т.1. — № 959.

27. «Замечательные древности, найденные в Полтавской и Харьковской губ.» [у с. Лихачёвка], 1887 г.

Заседание Антропологического и Этнографического отделов Общества любителей естествознания. <...> 21 марта [профессор] Д.Н.Анучинь

Археологічний розділ експозиції «Музею К.М.Скаржинської» у приміщенні Полтавського губернського земства. 1908 р.

Приміщення Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства на поч. XX ст.

доложил объ археологических находкахъ, сделанныхъ в Богодуховскомъ уезде Харьковской губ., И.А.Зарецким. Найдки эти описаны подробно в присланной г.Зарецким рукописи, а все более замечательные изъ нихъ, изображены кроме того превосходно красками въ натуральную величину, в большом присланномъ имъ же альбоме. Найдки были сделаны близъ с.Лихачёвки, на берегу р.Мерлы, впадающей в Ворсклу, в песчаных холмахъ, подходящихъ к самой реке. Холмы эти с каждымъ годомъ размываются и обрушиваются; и под буграми песку обнажается чёрная земля, «культурный» слой, толщиной самое большее до 2 арш., подъ которымъ идетъ опять песокъ. В этомъ-то черномъ слое и попадаются различные каменные, бронзовые и железные предметы, черепки глиняной посуды, бусы, кости животныхъ и т.д. Изъ металлическихъ изделий преобладаютъ бронзовые, особенно наконечники стрель, которыхъ найдено до 1.500 штукъ разныхъ типовъ: плоских со втулкой, трехгранныхъ, трехперых и иныхъ. На многихъ стрелкахъ г.Зарецкий могъ подметить нацарапанные значки в виде различнымъ образомъ пересекающихся черточек. Это, очевидно, знаки собственности, метки владельцев стрель, подобные темъ, какія делаются ещё и теперь на костяныхъ стрелахъ эскимосами и какія были открыты Энгельгардтомъ на древнихъ железныхъ стрелахъ, найденныхъ в Шлезвиге. Рядомъ съ бронзовыми наконечниками встречаются (въ гораздо меньшемъ числе) каменные — изъ кремня и кварцита, превосходно оббитые и большей частью треугольной формы съ вогнутымъ основаніемъ, а также железные, плоскіе и трёхперые, съ черешком или со втулкою. Все стрелы, по-видимому, изготовлялись на месте, въ томъ числе и бронзовые, литые наконечники, для которыхъ, правда, не найдено формъ для отливки, но которые встречаются въ различныхъ стадіяхъ отделки отъ только-что отлитыхъ, съ неровными гранями, до тщательно отделанныхъ и заостренныхъ. Изъ бронзовыхъ изделий найдены ещё

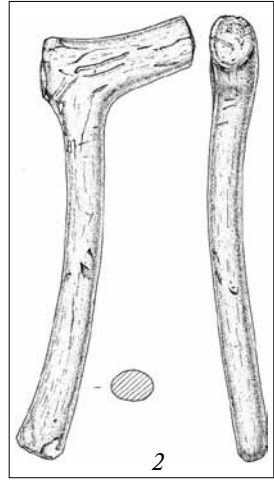
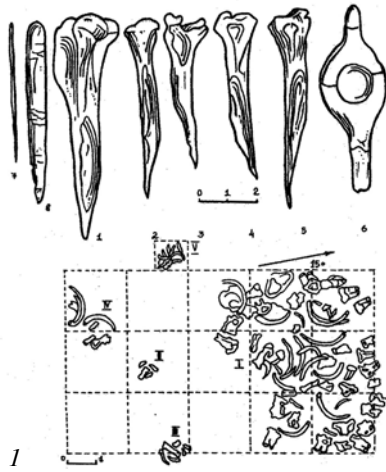
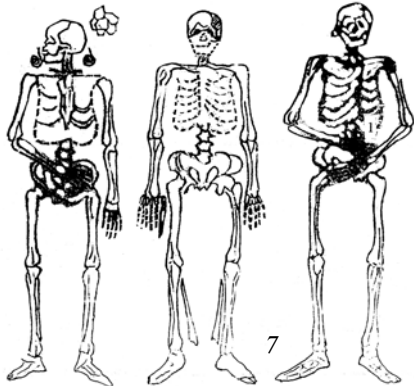
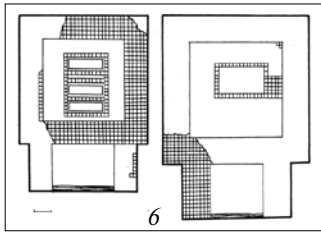

Будинок Полтавського губернського земства, третій поверх якого займав Археологічний відділ Природничо-історичного музею (1912-1920 рр.).

Половецька стела з околиць Полтави на подвір'ї будинку Полтавського губернського земства (В.М.Щербаківський). 1912 р.

большая стрела съ отверстиемъ на боку (родъ гарпуна); наконечники копій; часть клинка меча (или копья-?); отлично сохранившийся кельт (топоръ) с двумя ушками; иголки, булавки, шила, гвозди, рыболовные крючки, щипчики, удила, колечки, бляшки, привески; ручка бронзового зеркала (?); какое-то овальное украшение изъ витой проволоки, на железном стержне (по-мнению г.Зарецкого — навершьє знамени); одна римская фибула (пряжка с булавкой на шарнире) и др. Из каменныхъ вещей найдены: оселки съ отверстиемъ для ношенія на поясе, кремневые ножички и скребки, пращи (кругловатые, обточенные камни), молотки и др. Из железныхъ предметовъ — всего более ножей, часто съ вогнутымъ лезвиемъ, затем шила, буравчики, рыболовные крючки, колечки, удила и один серпъ, формы несколько отличной отъ современной. Далее, найдены ещё оловянные, многогранные шарики, а также железные и глиняные, все съ сквозными отверстиями; изъ нихъ одинъ оказался надетымъ на железный стерженёкъ; бронзовыя, круглыя, выпуклыя бляшки, съ ушкомъ сзади (пуговицы или украшения отъ збруи); какіе-то полушарообразные предметы изъ кирпичной глины; стеклянные привески разныхъ цветовъ (овальные или в виде четырёхгранныхъ конусовъ) и разнообразнейшие бусы, — стеклянные и каменные, жёлтые, зеленые, синія, оранжевыя, бурья, белыя, чёрныя, прозрачныя, узорчатые и т.д. Обломковъ глиняной посуды очень много. Но изъ нихъ удалось восстановить только два сосуда, один — большой кувшинъ съ ручкой и одну небольшую плоскую чашечку. Сосуды сделаны изъ грубаго матеріала, отъ руки, но есть несколько и более тонкой работы, краснаго или розоваго цвета, хотя раскрашенныхъ или глазурованныхъ не найдено. Орнаменты на сосудахъ изъ ямокъ, отъ вдавленія ногтемъ и верёвкой, изъ ромбовъ, крестовъ съ загнутыми углами и т.д. Попадаютъ также крышки отъ сосудовъ и осколки стеклянной посуды, большей частью зелёнаго цвета, съ жёлтыми полосками или

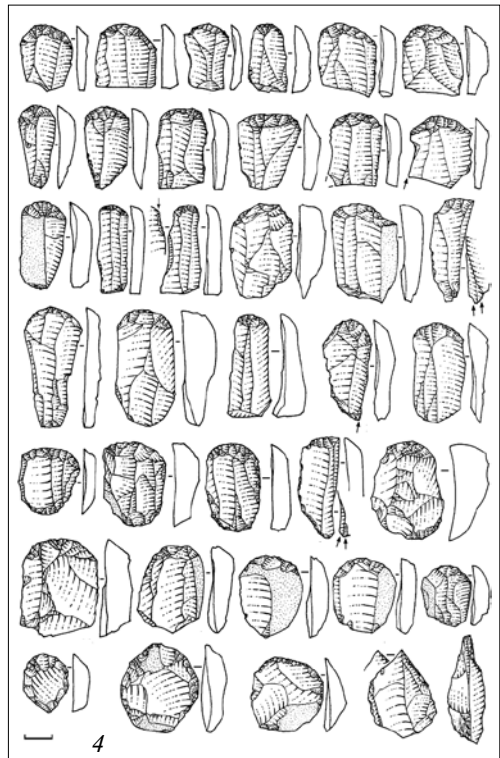

Вадим Михайлович Щербаківський (1876-1957). Мал. Є. Путрі.

Знахідки та матеріали досліджень 1912-1917 рр.

Вироби з кістки і рогу, план розкопу 1915 р. на Гінцівській стоянці (1, 2). Уламок бивня мамонта з календарними позначками (3), збраряддя з кременю з Гінців (4). «Срібник» Володимира Святославича з Ліплявого (5). Плани золотоординських мавзолеїв в ур. Мечеть у пониззі Ворскли (6).

Плани поховань скіфського та давньоруського часу з розкопок курганів поблизу с.Городище в Середньому Посуллі (7).

синяго съ белымъ. Изъ костей — найдены остатки свиньи (въ том числе два скелета и много отдельныхъ костей, иногда со следами около нихъ угля), — лошади, быка, клинушекъ изъ рога оленя, пуговица изъ щита обыкновенной черепахи, часть человеческого черепа удлинённой формы, также кости птиц и др. Важное указаніе на эпоху, к которой относятся описываемыя древности, даётъ половинка одной римской патинованой монеты, императора Септимия Севера, хотя, возможно, что поселение на этомъ месте существовало въ течение долгаго времени или, что мы имеемъ здесь рядъ последовательныхъ наслоеній различныхъ эпох. Любопытно, что хотя теперь въ данной местности и нетъ лесовъ, въ которыхъ бы могли водиться олени или кабаны, но въ числе местныхъ урочищъ есть одно, называемое «Олений бродъ» и другое — «Кабанье городище». Во всякомъ случае, найденные древности знакомятъ насъ съ обстановкою нашихъ предковъ «суличей-?» в первые столетия нашей эры (примерно, II-III века по Р.Х.).

Замечательные древности, найденные въ Полтавской и Харьковской губ.
// Русские ведомости. — г.Москва. — 1887. — № 82. — 25 марта. — Среда.
— С.2.

28.3 листа В.М.Щербаківського до Хв.К.Вовка. [Про знахідку уламка ікла мамонта з календарним записом доби палеоліту]. Полтава, 20 липня 1916 р.

<...> По вашім від'їзді, я прийшов у музей і якраз з вокзала прийшли мої речі [з розкопок з Гінців]. — Я почав переглядати куски іклів [мамонтів], і відмивши їх соляним квасом, на однім знайшов ніби орнаментацию. <...> Перше враження у мене було таке, що це свого рода бірка, запис якихось речей — приблизно 100 штук рисочок. Можна порахувати. — А може воно що інше означа? <...>.

З епістолярної спадщини Вадима Щербаківського / Публ. та ком. Кононенко Ж.О., Супруненко О.Б. // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1994.
— Ч.2. — С.170-171.

29. Про розкопки Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки. 1914-1916 рр.

Однією з яскравих сторінок польової діяльності відомого археолога В.М.Щербаківського стали розкопки Гінцівської стоянки, під час яких були виявлені рештки палеолітичного житла <...>. Впродовж 1914-1916 рр. [ними] було охоплено 80 кв. м пам'ятки. В 1915 р. до вивчення матеріалів у польових умовах В.М.Щербаківський залучив авторитетних археологів та представників природничих і гуманітарних наук (археолог В.О.Городцов, археолог та антрополог Л.Є.Чикаленко, геологи Г.Ф.Мірчинк, академіки В.І.Вернадський та О.П.Павлов, палеонтолог М.В.Павлова). Зі знахідками у Полтавському музеї 1917 р. ознайомився Ф.К.Вовк <...>. Крім того, 1919 р. була здійснена інструментальна топографічна зйомка пам'ятки та навколишньої місцевості, суттєво уточнений геологічний розріз в районі поселення, чому сприяла гарна оснащеність експедиції технічними засобами та картографічним матеріалом. До числа землекопів спеціально запрошувалися три кваліфікованих робітники з більш ніж двадцятирічним археологічним досвідом, вірогідно, знайомі з особливостями розкопок поселень палеоліту <...> [В.В.Хвойкою], в експедиціях якого вони раніше працювали протягом 1894-1900 рр. <...>. З ме-

тою подальшого перевезення і експонування в музеї скупчень монолітами найбільші кістки, залишені на своїх місцях, були законсервовані й закидані землею <...>.

Гавриленко І.М. В.Щербаківський і житла Гінцівської стоянки: відкриття, яке не могло відбутися // Титульний етнос: здобутки, втрати. — Полтава-Опішне: Дивосвіт, 2002. — С.29-30.

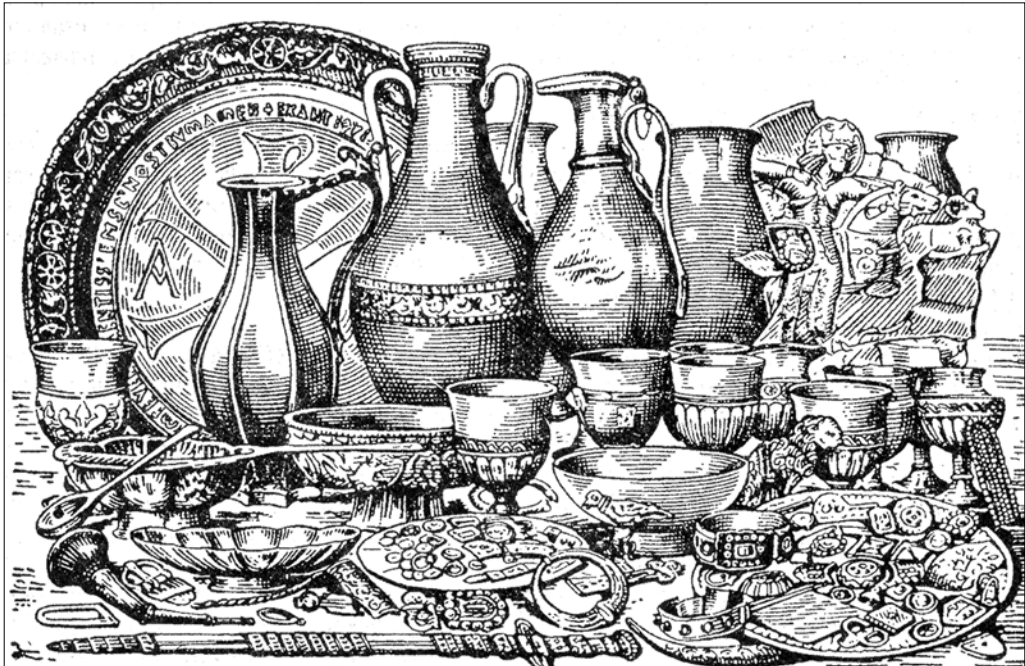
Дослідженням найдавнішої культурної спадщини Полтавщини займалися також учені-учасники Докучаєвської ґрунтознавчої експедиції (1888-1891 рр.) і діячі Полтавської вченої архівної комісії (1903-1918 рр.) [53]. Серед останніх Л.В.Падалка уклав детальний статистичний опис городищ і курганів Полтавської губернії [54], а І.А.Зарецький підготував першу наукову працю про Малоперещепинський «скарб» [55].

30. О.Р.Фехмін. «Материалы к оценке земель Полтавской губернии: Естественно-историческая часть». Типологія насипів курганів і майданів, за результатами досліджень Докучаєвської експедиції. 1891 р.

Кургани та ін. насипи розподілені на такі типи:

- 1) конусоподібні насипи з круглою основою;
- 2) насипи у плані в формі підкови, з проходом з одного боку;
- 3) такі ж насипи з конусоподібним підвищенням у центрі;
- 4) насипи у плані в формі паралелограма чи прямокутника, з внутрішніми заглибинами і підвищеннями у центрі;

Предмети зі складу Малоперещепинського «скарбу» VII ст. 1912 р.
За мал. М.О.Макаренка.

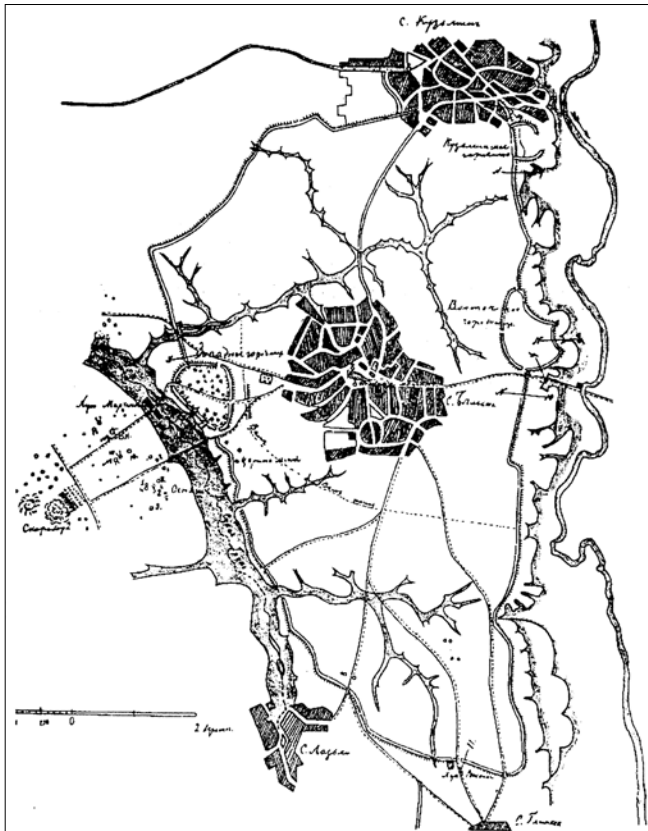

5) складні насипи кільцевої форми з кількома проходами, відгалудженнями навколишніх валів, підвищеннями у центрі.

Отоцкий П.В. Оро-географический очерк Полтавской губернии // Материалы к оценке земель Полтавской губернии: Естественно-историческая часть. Отчёт Полтавскому губернскому земству: Полтавская губерния. — Санкт-Петербург, 1894. — Вып. XVI. — С.20-23. — Рис.2-6; **Супруненко**

О.Б. Пам'ятки археології Полтавщини в матеріалах Докучаєвської експедиції 1888-1890 рр. // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1998. — № 1-2. — С.109.

Поряд з місцевими вченими вивчення пам'яток археології на теренах Полтавської губернії проводили фахівці Імператорської Археологічної Комісії. Так, її голова граф О.О.Бобринський здійснив обстеження і підготував науковий опис Більського городища [56], зініціював проведення у 1906 р. наймасштабніших розкопок на пам'ятці та в її окрузі московським археологом В.О.Городцовим [57]. Чимало досліджень провів на Полтавщині й інший співробітник комісії, пізніше головний хранитель Ермітажу, уродженець Роменського повіту М.О.Макаренко [58]. З його дослідницькою діяльністю пов'язані відкриття і вивчення пам'яток роменської культури, ряду скарбів, включаючи Малоперещепинський, розкопки поселень скіфського часу [59]. Дослідження старожитностей Поорілля на початку ХХ ст. здійс-

Перший план
Більського городища.
За В.О.Городцовим,
1906-1909 рр.

Таблиця знахідок з курганів поблизу Більського городища та прикрас Блажківського скарбу пеньківської культури. За В.О.Городцовим, 1909 р.

нював незмінний керівник Катеринославського музею ім. О.М.Поля професор Д.І.Яворницький [60]. Трипільські і давньоруські поселення на берегах Дніпра вивчав директор Київського музею старожитностей, майбутній український академік М.Ф.Біляшівський [61].

31. **В.А.Городцов.** Из «Дневника археологических исследований» 1906 г.

Избрав главным предметом исследование Западного Бельского городища, мы задались целью, по возможности, выявить причину и время появления майданных образований в валах городища, причину и время появления зольников и установить отношение тех и других как к земляным укреплениям Западного, так и Большого городища, а затем перенести исследование на курганы, обильно усеявшие все окрестные поля и даже поместившиеся на площади Большого городища. Впоследствии к намеченным работам пришлось присоединить исследование зольников в с.Должик и раскопать три кургана у хут.Блажки, с целью проверки, не имеют ли они отношения к случайно открытому крестьянами богатому кладу готских вещей.

Городцов В.А. Дневник Археологических исследований в Зеньковском уезде, Полтавской губернии, в 1906 году // Тр. XIV АС. — Москва: изд. МАО, 1909. — Т.III. — С.95.

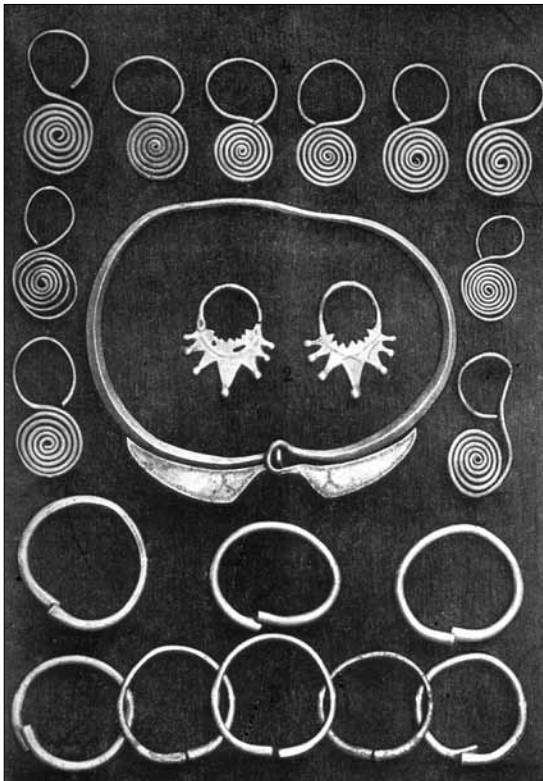
32. **М.О.Макаренко.** «Городище «Монастирище», 1925 р.

Ця культура значно старша, як можна про це гадати на підставі решти її, яку вдалося зібрати. Гадаючи по деяких пам'ятках минулого, що стали відомими в останні часи археологічних дослідів перед європейською війною, маємо можливість зазначити, що культура городищ Роменського типу посувається далі на схід і має деякі аналогії в Донецькому городищі біля Харкова, де знайшов я в долішньому самому шарі фрагменти різного посуду з тими ж самими узорами, що й на городищі «Монастирище» біля Ромен (за винятком верхніх товстих верств з черепками, які відносяться до XI-XIII стол., типовими для курганного періоду слов'ян). Там же знайдені й землянки, видимо, того ж типу. Ще далі — городище в селі Борщево Коротояцького повіту на Вороніжчині, досліджуване А.А.Спіциним — дало черепки й кістяні вироби подібного, хоч не в повній мірі, характеру. Видно на них лише відбилась культура типу Роменських городищ.

Макаренко Микола. Городище «Монастирище» // Зап. Українського Наукового товариства в Києві: Наук. зб. за рік 1924. — Київ: вид. Укр. Наук. т-ва в Києві, 1925. — Т.ХІХ.. — С.5.

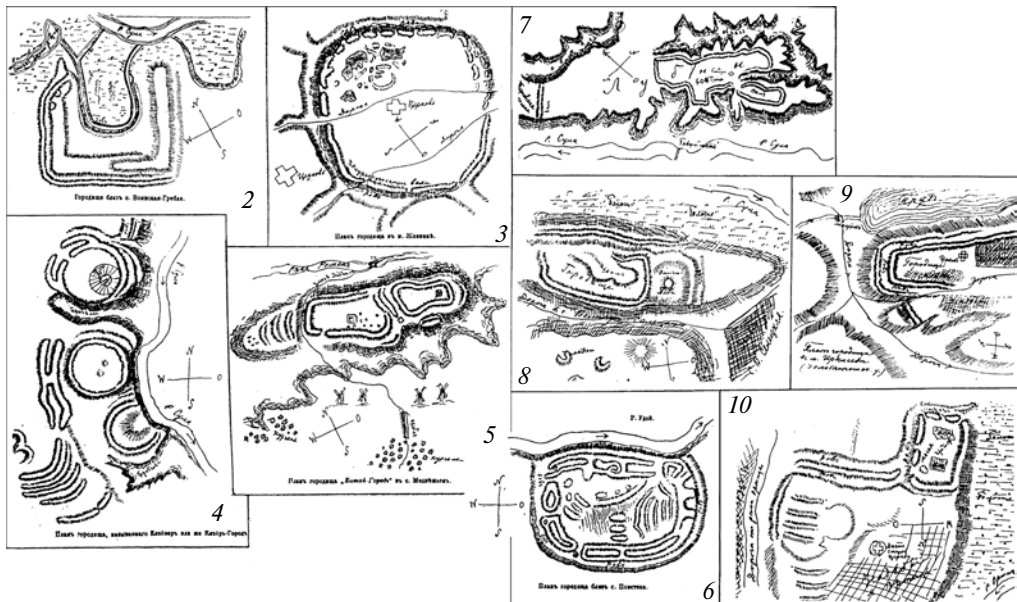
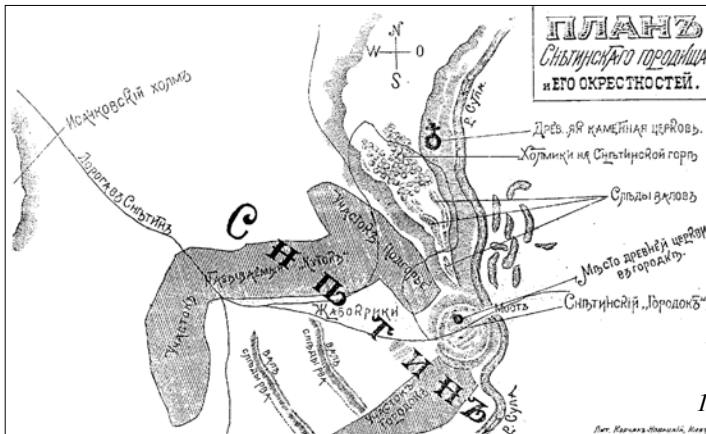
33. **Про розкопки М.О.Макаренка і О.К.Тахтая** 1927 р.

На завершення польового сезону [1927 р.] <...> під проводом проф. М.О.Макаренка провів розкопки поселення в ур.Зруб біля с.Головач Полтавського району <...>, де було досліджено на глибину до 1 м два невеликих підвищення. Виявлено більше 10 «круглястих ям-землянок із слідами

Полтавський скарб поч. ХІ ст.
1905 р. Фото І.А.Зарецького.
Фрагмент поховання заможної
сіверянки з Броварського
курганного некрополю
на Середньому Пслі.
За В.В.Хвойкою, 1904 р.

Василь Григорович Ляскоронський (1859-1928). Мал. Г.Грибан.

Плани давньоруських та пізньосередньовічних городищ: Снітин (1), Воїнська Гребля (Воїнь) (2), Жовнин (3), Кизивер (4), Ведмеже (5), Повстин (6), Лубни (ур. Верхній Вал) (7), Іракліїв (8), Горошин (9) та Оржиця (10). 1896-1911 рр.

в них вогнищ», залишки глинобитної пічки. Знахідки були представлені фрагментами ліпних горщиків, мисок, черпаків і кубків скіфського часу, уламками лячок, прясел, залізними ножами, точильцем, бронзовою обручкою тощо <...>. О.К.Тахтай причислив отримані матеріали до скіфської доби. Порівнюючи їх з керамікою Городища у Посуллі, відмітив наявність посуду з прокресленим, інкрустованим білою пастою орнаментом, і визначив місце «Головацьких розкопів», що вперше з певністю виявили житла скіфо-сарматської доби [на Полтавщині].

Грив В.І., Супруненко О.Б. Археолог Олександр Тахтай. — Полтава: вид. ПКМ, 1991. — С.17-18.

Величезні за обсягами розвідкові роботи з опису місцезнаходжень давніх городищ, поселень, курганів і майданів, решток «змійових» валів здійснив самотужки на рубежі ХІХ-ХХ ст. відомий український археолог, історик та нумізмат В.Г.Ляскоронський [62].

34. **В.Г.Ляскоронский. О кургане в с.Пришиб Кременчугского у., 1911 г.**

<...> Новая церковь в хуторе «Горешного десятка» построена на месте бывшего здесь до этого кургана, обладавшего той особенностью, что на верху его, ночью, было видно пламя как бы от горевшей свечи. Это явление производило сильное впечатление на местных жителей, вызывая среди них суеверный страх. И вот окрестные жители, посоветовавшись между собою, решили выстроить на месте кургана <...> церковь. Собрали деньги и приступили к постройке, для чего надо было снести курган. Когда стали раскапывать курган, то в середине его нашли пять больших каменных плит, величиной, каждая приблизительно, в квадратную сажень, а толщиной в 1/2 или же 3/4 аршина. Четыре плиты из них стояли торчмя, образовав собой род ящика <...>. А пятым камнем этот ящик был перекрыт сверху. По рассказам, камни эти были такой величины, что сдвинуть их человеческими силами не было возможности. Чтобы вытащить эти камни из кургана, их обмотали веревками и, запрягши несколько пар волов, с их помощью выволокли камни наружу. Так как камня оказалось довольно много, то его решили утилизировать для строящейся церкви <...>.

Ляскоронский В.Г. Городища, курганы, майданы и длинные (змиевые) валы в области Днепровского Левобережья // Тр. XIV АС. — Москва: изд. МАО, 1911. — Т.ІІІ. — С.24.

35. **Из письма Н.Е.Макаренко к Д.Я.Самоковасову.** Роменский у., 14 июля 1908 г.

<...> Раскопки курганов у с.Броварок Гадячского уезда закончены мной 12 июля. Самый большой из раскопанных <...> курганов, также, как и остальные, оказался ограбленным. В большом, на котором работали 7 дней, найден лишь нож с костяной рукояткой, украшенный орнаментом <...>, и около двух десятков железных и медных чешуек панцыря <...>. Размеры

Один з курганів скіфського часу у складі некрополю в с.Броварки Гадяцького р-ну.
Фото автора, 1989 р.

самої могильної ями = довжина 7 аршин, ширина 6 1/2 аршин. Покрита вона була двома рядами масивних брусів довжиною приблизно 15 аршин.

Крім цього великого кургана, взяті в різних частинах могильника різні за розмірами насипи від 1 до 4 1/2 аршин висоти, в кількості 6 штук. Один із цих малих курганів виявився неграбованим, але зате і бідним; кістяк в ньому <...> без голови, в кістяках ніг дві вонзнені стрілки. У ніг два посудини, амфора <...> і малий горщик <...> місцевої роботи.

В одному із кутів ями складені залізне коп'я 6 вершків довжини, залізна удила звичайної форми, мідна або бронзова пряжка, чотири зуби одного кабана, обделаних і просверлених, і дві кістяні підвески.

В інших курганах дуже незначительні залісні поделки, а іноді і без них. У всіх підкопів у вигляді нор від підлоги кургана до центру під кутом в 45°. <...>. Кургани пришлось всі закопати до рівня загальної поверхності <...>.

Щавелев С.П. На шляху вивчення древностей України: Співпраця Д.Я.Самоковасова і Н.Е.Макаренка // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Ч.3. — С.194-195.

На 1917 р. у Полтаві було видано перше наукове зведення про кургани і городища губернії, укладене, за матеріалами анкетування Центрального Статистичного Комітету 1873 р., М.О.Макаренком [63].

Таким чином, наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. на Полтавщині чітко знайшли вияв загальні тенденції в розвитку вітчизняної археологічної науки — розгорнулися широкі дослідження курганних пам'яток скіфського часу та слов'яно-руської епохи, здійснювалися значні розвідкові обстеження укріплених поселень та «змійових» валів, вівся збір даних про старожитності шляхом проведення анкетування, проводилися перші розкопки поселень та ґрунтових некрополів різних епох. Все це засвідчувало формування основних напрямків археологічних досліджень — розділів археологічної науки — первісного, скіфознавчого, слов'яно-руського тощо. Були засновані і впливові місцеві музейні зібрання, що після 1906 р. об'єдналися в єдиний Природничо-історичний музей Полтавського губернського земства, зі власним археологічним відділом та відповідною експозицією, очолюваним фахівцем-археологом.

ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОТРАСІНЬ. ПЕРШІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У 1920-х рр. впливовим центром наукового вивчення пам'яток найдавнішого минулого краю став Центральний пролетарський музей Полтавщини (ще одна назва Полтавського краєзнавчого музею) [64]. Його керівник — відомий український археолог М.Я.Рудинський втілював у життя змістовну програму археологічних досліджень [65]. Вченим вивчено рештки стоянок мезолітичної й неолітичної доби, зокрема, мезо-неолітичні поселення на Білій Горі під Полтавою та поблизу Охтирки, досліджено кургани й поселення скіфської епохи поблизу Мачух, проведено розкопки курганів доби бронзового віку у Климівці і поховань гунського часу в Кантемирівці на Коломаку [66]. У музеї працювала група археологів — В.М.Щербаківський (до 1920 р.), О.К.Тахтаї, В.А.Грінченко, цікавилися вивченням найдавнішого минулого й інші працівники закладу. На базі музею діяло Українське наукове товариство дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині, Полтавське наукове при Всеукраїнській академії наук товариство (1918-1932 рр.) та ін. громадські фундації [67].

36. *Рудинская Е.Я., Рудинская М.Я. «Археолог М.Я.Рудинский», 1961 г.*

Широко развернулась его [М.Я.Рудинского] работа в Полтаве (1917-1924 гг.), когда он стал заведующим Археологическим отделом Полтавского музея (1920), а с 1922 — директором его. Целый ряд индивидуальных выездов и во главе организованных им экспедиций, дали богатые результаты. В Полтаве же вышла в свет и первая публикация ученого, в которой были подведены итоги его работы в окрестностях Ахтырки, под тем же названием: «Дюнные станции неолитической эпохи в р. Ворскла».

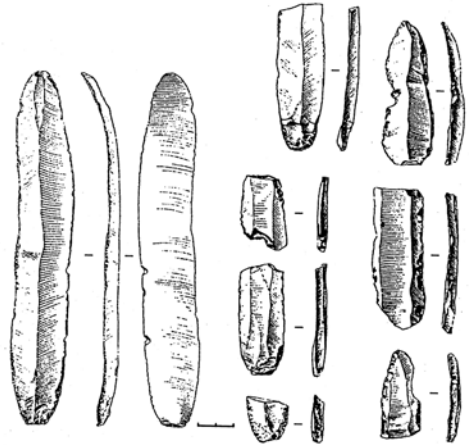
Еще шире развернулась деятельность М.Я.Рудинского в области археологии, когда он в 1924 г., избранный научным сотрудником Всеукраинской Академии наук, переехал в Киев и стал членом Президиума и ученым секретарем Всеукраинского археологического комитета и главным организатором всей археологической работы Кабинета антропологии ВУАН им. Ф.К.Вовка. Масштабы его работы были огромны.

Рудинские Е.Я. и М.Я. Археолог М.Я.Рудинский // Краеведческие записки. — Ахтырка: изд. Ахтырского КМ, 1962. — Вып. 3-й. — С.84-85.

37. *Грінченко В.А. З наукового звіту, 1925 р.*

<...> Могила ця лежать на Південно-Схід від Бугаївки [сучасного Полтавського району] і через середину її проходить дорога на ці хх. [хутори]. Раніше ніби вона була висока і тому дорога йшла навколо її зі сторони Пів-

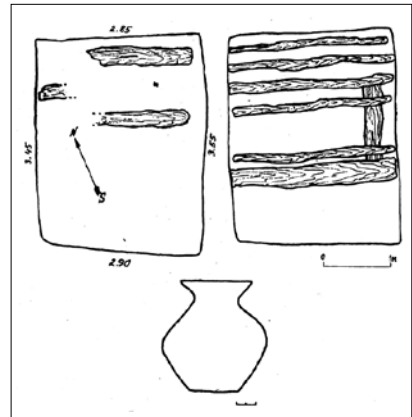
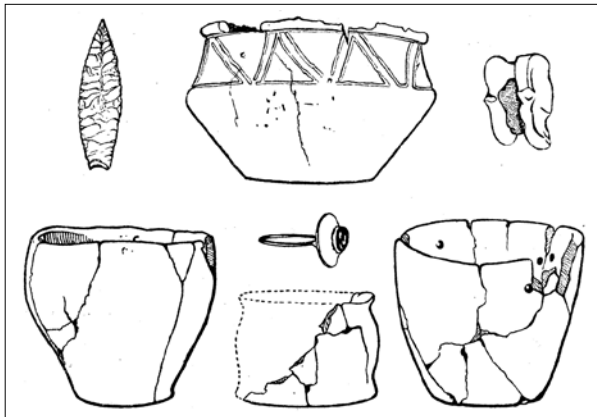

Михайло Якович Рудинський (1887-1958). Мал. Є.Путрі.
Старо-Орлицький «скарб» виробів з кременю — інвентар поховання новоданилівського майстра епохи енеоліту. За М.Я.Рудинським, 1928 р.

денно-Сходу, а потім, коли селяни розкопали і землю брали, то для потреб будівлі і громадського сарая, то для своїх — тоді й дорога пішла по прямій лінії — <...> через середину. [Кам'яна] Баба, сама стояла, як кажуть місцеві старі селяне, на середині, де тепер дорога; років же 15-18 скотарі почали її оббивати, підкопувати і невідомо хто її відкотив уже праворуч дороги, приблизно сажнів у 1-1 1/3 від свого місця.

Грінченко В.А. Звіт за подорожі до х. Петренки — Полтава та с. Ковалівка — Полтава, 1925 року, співробітника Археологічного відділа Центрального Пролетарського Музея Полтавщини // НА ІА НАНУ. — Ф.ВУАК. — № 49/3. — Арк.3; **Грaб В.І.** Кам'яна баба за описом археолога В.Грінченка // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2001. — № 1. — С.109.

Знахідки з кургану у с.Старий Орлик (Радянське) на Дніпрі.
Дослідження К.М.Мельник-Антонович та М.Я.Рудинського, 1925 р.
План поховання і знахідка з кургану скіфського часу поблизу с.Гора під Полтавою.
Розкопки О.С.Федоровського, 1925 р.

Наукові праці М.О.Макаренка. Титульні аркуші. 1917 та 1925 рр.

38. О.К.Тихтай. 3 повідомлення про археологічні дослідження 1926-1927 рр.

<...> Улітку р. 1926 проведено археологічні розшуки в лівобережжі долішньої течії р.Орчика, правого допливу р.Орелі, на Червоноградщині <...>. Узято на облік й нанесено на карту до 70-ти монументальних пам'яток — могил та майданів і 7 дюнних стацій в окол. сс. Орчикової Чернечини (2), Руновщини (3), Руського Орчика (2). <...>

У зв'язку з наслідками попередніх розшуків, восени року 1926 коштом Полтавського ОВК та Музею, під проводом М.Я.Рудинського, одбулися розкопки в с.Климівці, Карлівського району, на Орчику. Розкопано частково — в умовах залюдненої місцини — 3 могили. Виявлено в них 15 поховань, ґрунтових і насипових. 13 із-межи їх належаться «скорченим кістякам», частиною фарбованим, різних орієнтацій, на спині, на правому й лівому боці; одно — впускне — належить «культурі, зв'язаній з Північним Кавказом». Інвентар перших — кремінні, кам'яні, кістяні вироби, глиняний, ямних, зрубних, а найбільше насипових типів посуд, червоне красило, крейда, вугілля. <...>

Другою плановою роботою улітку р. 1927 були попередні розшуки, проведені у зв'язку з монографічним обслідуванням Опішнянського району <...>.

<...> Близько Глинських городищ (до 1 клм.) на північ, виявлено невеличкий (6 могил) напівзруйнований могильничок, що за його належність до культури городищ начебто свідчать так спосіб поховання однієї з могил <...> (випростаний кістяк головою на захід), як і інвентар: гончарні вироби городиських типів, бронзова суцільна кручена каблучка з пальця правої руки; «залізячка з лівого боку» <...>. Перегін між городищами й могильником позначено подібними таки знахідками <...>.

Т[ахтай] А. Археологічна робота Музею в 1926-27 р. // Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава: ПДМ, 1928. — Т.1. — С.283-284, 285.

З середини 1920-х рр. терени краю почали обстежувати фахівці Всеукраїнського археологічного комітету, пізніше — Кабінету антропології ім. Ф.К.Вовка Всеукраїнської академії наук. Розкопки й розвідки окремих пам'яток — решток стародавніх поселень, поховань, курганів і скарбів здійснювали К.М.Мельник-Антонович [68], М.Я.Рудинський [69], О.С.Федоровський [70] та ін. Розгорталася й науково-дослідницька діяльність місцевих музеїв, співробітники яких проводили розкопки та детальні обстеження пам'яток: Полтавського (І.М.Самойловський, М.А.Стан), Лубенського (І.Я.Плескач), Лохвицького (М.Д.Ренський), Роменського (М.М.Семенчик) [71]. Проте сталінські репресії 1930-х рр. призвели до повного завмирання науково-дослідницької діяльності з вивчення минулого рідного краю та археологічного краєзнавства [72].

39. І.М.Самойловський. «Археологічні розвідки по р.Удаю на Пирятинщині», 1927 р.

<...> На Пирятинській торфорозробці (Замостище, Гоголев. вул., Констан. пр.) зберігаються наступні речі:

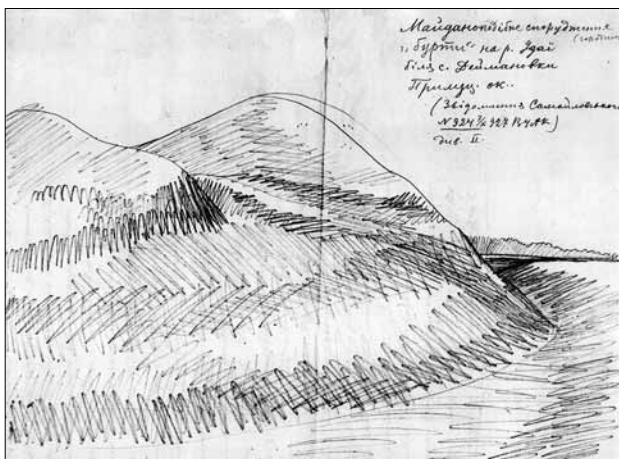
1. Невелика, тонка кістяна трубочка, закрита з одного краю, з двома дірочками на кінці відкритого краю — привіска або наверхшя [гольник давньоруського часу — *авт.*]; трубочка покрита геометричною різьбою, орнамент чітко виконано, 8 1/2 см довжини, 1 1/2 см діам.

2. Залізна сокира старо-слов'янської форми, 16х9 см січнева частина.

3. Невеликий глиняний горщик без окрас, з вигнутими вінцями, похорий на сучасний посуд, дно з креймом, 14 1/2 см заввишки, 8 см діам. дна.

4. Кам'яний молоток примітивної техніки, без дірки, середнього розміру, сірого кольору, з жолобком з одного боку, щоб прив'язувати, 11 см довжини, 7 см ширини.

І.М.Самойловський. Майдан «Бурти» поблизу с.Дейманівка біля Пирятина. Мал. 1927 р. Предмети зі складу інвентарю поховання знатного болгарського вельможі VII ст. поблизу с.Зачепилівка в пониззі Ворскли. Розвідки О.К.Таштая, 1928 р.

5. Другий молоток такого ж розміру — шліхтований.

6. Полірована звіряча кістка, з двома дірками на одному кінці, знизу вона дуже вичовгана, невідомого призначення, 30 см довжини. <...> Ці речі досить добре збереглися. <...> Всі ці знахідки трапились в різні часи з 1920-27 р. під час роботи при розробці торфу на дельті заболоченої р.Перевода, що близько за 1/2 в. впадає в р.Удай, на глибині до 3 1/2 арш., наскільки ведеться розробка торфу, хоч торф залягає тут глибше.

Зав. торфорозробкою погоджувався з моєю пропозицією передати ці речі Всеукраїнському Археологічному Комітету.

Самойловський І.М. Археологічні розвідки по р.Удаю на Пирятинщині, кол. Полтавської губ. // НА ІА НАНУ. — Ф.ВУАК. — № 116/42-а. — Арк.2-4.

40. **М.А.Стан. Щоденник.** Поїздка до с.Недогарки, 2 червня 1941 р.

[Курган знаходився] У Пд. Сх. кутку села, над схилом до долини Дніпра (затока Бистрик). Від центру Градиська — буде 15-18 км. Місце зайняте посівами < ...>. За свідченнями шляхового майстра, могила мала висоту коло 3-х метрів, діаметр < ...> — 40-50 м. В середині могили було виявлено колову обкладку [кромлех] з важких гранітних брил від 29 до 90 см у діаметрі без вираженої форми. Матеріал — вивітрений і крихкий. Серед плиток був прекрасно збережений спідняк зернотерки (26х40 см).

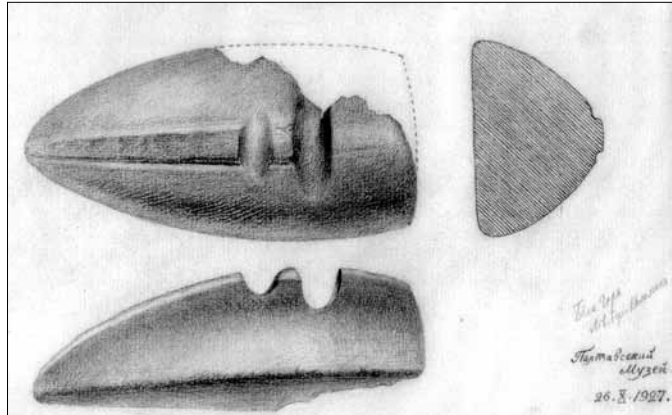
Усі камені були поставлені руба, з легким нахилом до центру могили. Із західного боку 7 з них були зібрані в досить щільну стінку, з проміжками у 10-20 см. Інші 2 чи 3 стояли з боку з півдня, заходу й півночі нарізно, обрисовуючи своїм положенням правильне коло. Один камінь лишався до мого приїзду in situ. Його розміри 90х80х20 см. Розміри інших брил: 42х29х6, 80х85х17, 65х75х11, 81х58х20, 55х80х10, 60х84х20, 76х50х18 [см].

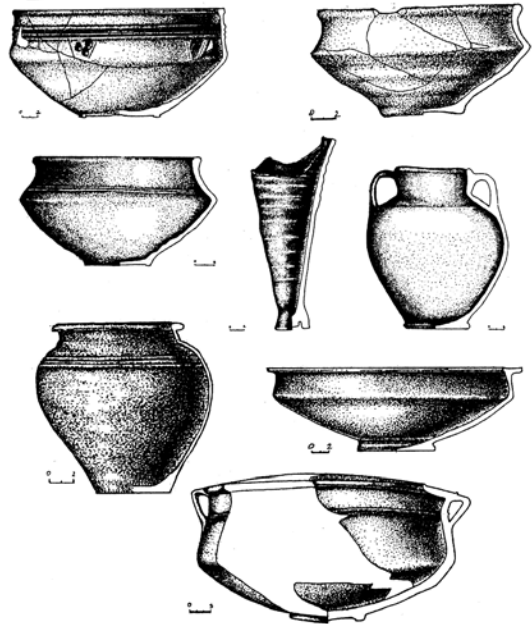
У середині обкладеного каменями центра могили, приблизно на рівні горизонту, траплялись кістки людей і тварин. Серед останніх — зуби

Олександр Кузьмич Тахтай (1890-1963). Мал. В.Батурина.

Неолітичний «човник» з ур. Біла Гора під Полтавою. Знахідка О.К. Тахтая.

Мал. М.О. Макаренка, 1927 р.

М.А.Стан. Вали Білицької фортеці козацького часу. Залишки поселення доби бронзового віку поблизу хут.Тахтайка на Дніпрі. Мал. 1941 р.

Кераміка з поховань ґрунтового некрополю черняхівської культури у с.Свинківка (Новоселівка, або Пристанційне) під Полтавою. 1940 р. За Р.Рейдою, Р.Луговим, 2006 р.

коня, свині, череп собаки (?). Один з людських кістяків зберігся краще від інших < ...>. Лежав ніби на спині з широко розкинутими в сторони [підігнутими] ногами, головою на захід. Коло цього кістяка < ...> була виявлена посудинка у формі горщечка («казанка») з низькими боками й широким дном. Посудина ліплена від руки, без орнаменту, слабо випалена. Вінця відвернуті назовні і потовщені коло заокруглення. Всередині посудинка вигладжена гребінцем, як це буває в кераміці бронзової доби.

Кістяк з боків був обкладений рештками дерев'яних брусків, добре обрізаних з краю. Можливо, це був зруб < ...>. Під кістяком була помічена підстилка з якогось волокнуватого рослинного матеріалу і < ...> вугілля. На кістках злегка помітно фарбу. Шукання ями результатів не дало: на південно-західному краї площадки знайдено гумусовану пляму. Заглиблення на 25-30 см показало кінець ями і материкову її основу.

Зі щоденникових записів М.А.Стана (1941 р.) / Публ., передм., ком. Степановича С.П. та Супруненка О.Б. // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1994. — Ч.2. — С.26-27.

Не дивлячись на складний час революційних змін, зазначений період сприяв появі певного числа узагальнюючих праць у загальнодержавному масштабі, створенню перших інтерпретаційних досліджень, присвячених археології первісності, публікації наукових зведень матеріалів груп

пам'яток раннього залізного віку, слов'яно-руської епохи, золотоординських та пізньосередньовічних промислових старожитностей, насамкінець, перших оглядових праць з найдавнішого минулого краю, науково-популярних нарисів і суто краєзнавчих розвідок аматорів. По суті, цей час логічно продовжував попередній розвиток археологічних досліджень та був фіналом зусиль представницької групи дослідників минулого нашого краю кінця ХІХ – початку ХХ ст.

41. **Михайло Рудинський. «Археологічні збірки Полтавського музею», 1926 р.**

<...> Археологічний Відділ <...> багатий колекціями, <...> в їх складі є збірки величезної наукової ваги і знахідки, що не можуть не спинити на собі пильної уваги спеціаліста. Наукова діяльність Відділу — в умовах його існування в минулому — солідна і досягнення її значні. Отже головне, що має бути відзначене й підкреслене в ній — це традиція наукового дослідження, що йшло без перерви і в роки імперіалістичної війни, і в роки напруження боротьби за новий соціальний лад.

Протягом цих літ Відділ був єдиною установою в межах Полтавщини, що вивчала доісторичне минуле країни. З нього і в ньому заклалося й почало свою діяльність перше в Полтаві «Українське Наукове Товариство дослідження й охорони пам'яток старовини і мистецтва на Полтавщині» (Листопад 1918 р.).

Відділ має дбати про те, що б ця традиція не увірвалася і щоб ця науково-дослідча діяльність не підупадала. Тепер, коли умови життя, а значить і умови наукової праці, покращали, треба, щоб Археологічний Відділ мав спроможність розгорнути свою наукову діяльність у відповідних його значенню масштабах, і планово поповнювати свої збірки новими придбаннями з тих районів краю і з тих культурних діб його історичної минувшини, що їх кажує робота попередніх років.

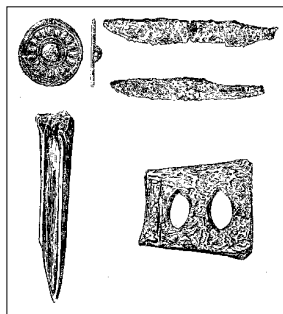
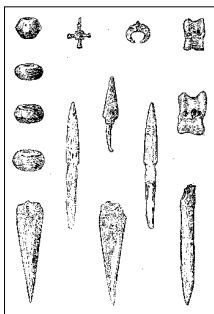
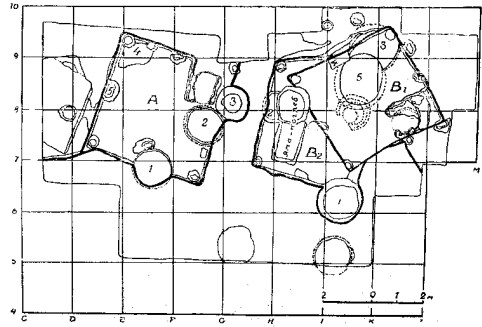
Рудинський Михайло. Археологічні збірки Полтавського музею // Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава: Полтава – Поліграф, 1928. — Т1. — С. 58-59.

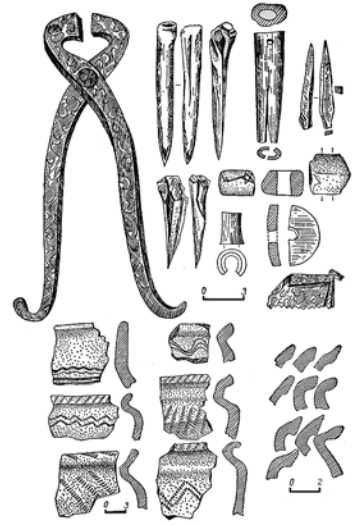

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗА РАДЯНСЬКОГО ЧАСУ

Археологічні дослідження у більш-менш значних обсягах відновилися лише після закінчення Другої світової війни. З середини 1940-х рр. терени Полтавщини вивчають наукові експедиції Інституту історії матеріальної культури АН СРСР (м. Ленінград), Інституту археології АН УРСР (м. Київ). Проведені суцільні обстеження пам'яток доби раннього залізного віку у басейнах рр. Ворскла, Псел і Сула (в тому числі розкопки поселення скіфського часу поблизу с.Пожарна Балка під Полтавою, городища слов'яно-руської епохи в Опішні, поселення у Полтаві та Старих Санжарах (І.І.Ляпушкін, Г.Т.Ковпаненко, Ф.Б.Копилов) [73], Мачуського курганного некрополя (М.Я.Рудинський) [74], поселень і могильників черняхівської культури (Є.В.Махно, Д.Т.Березовець, В.В.Кропоткін) [75]. З кінця 1960-х рр. розгорнулися охоронні дослідження київських археоло-

Дослідження Полтавського поселення скіфського часу, роменської культури та давньоруської доби. *Розкопки І.І.Ляпушкіна, за участю Г.О.Сидоренко, 1946 р.*
Загальний вигляд розкопу на Соборному майдані і решток одного із жител. План розкопу та знахідки. *За І.І.Ляпушкіним, 1949 р.*

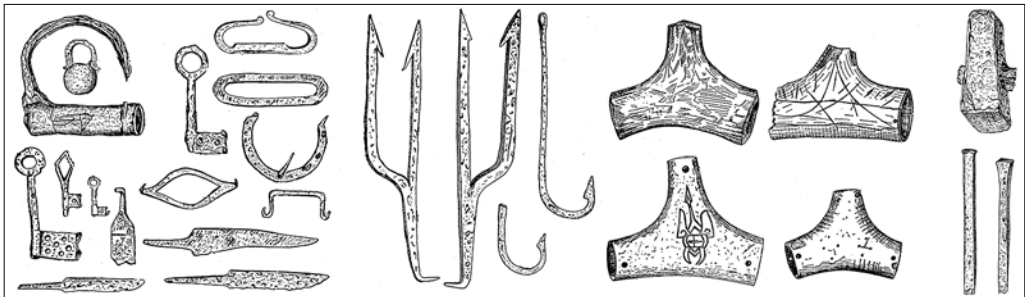
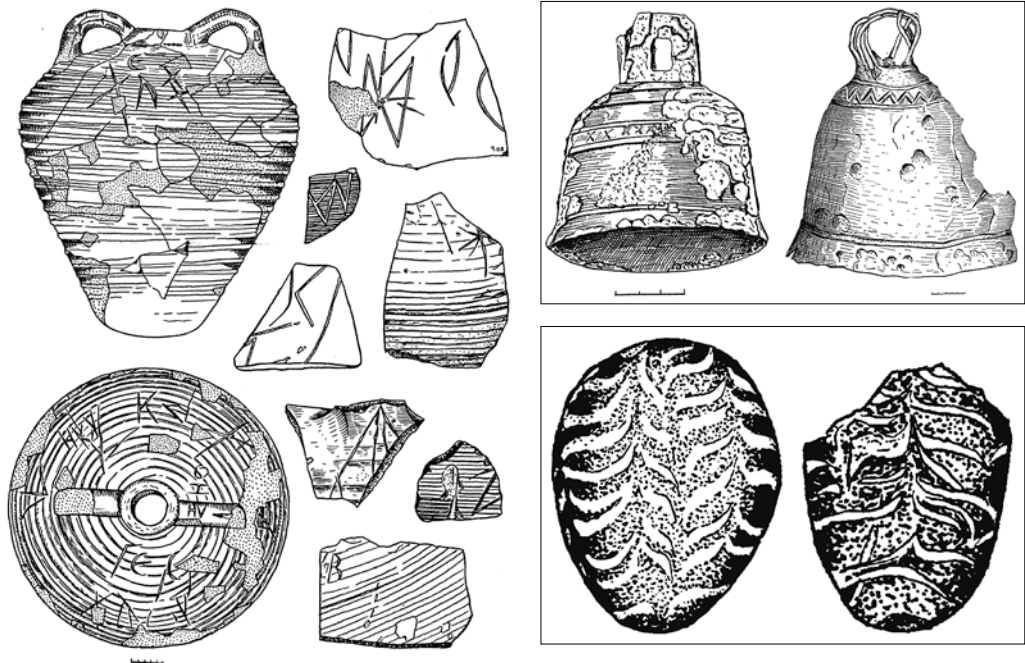
Городища роменської культури та давньоруського часу — об'єкти досліджень експедиції ПМК АН СРСР під керівництвом І.І.Ляпушкіна. 1940, 1957, 1960 рр.
Загальний вигляд ур.Городище в Опішні. *Фото автора, 2004 р.*
Знахідки з городища в Ст. Санжарах (Решетняках). *За О.В.Сухобоковим, 1976 р.*

гів у зонах затоплення Кременчуцького і Дніпродзержинського водосховищ (В.Й.Довженок, Р.А.Юра, М.П.Кучера, В.М.Даниленко, В.І.Непріна, Д.Я.Телегін, І.М.Шарафутдинова, пізніше Л.М.Рутковська та ін.), з початку 1970-х рр. — роботи в зоні прокладання каналу «Дніпро — Донбас» в Поріллі (Д.Я.Телегін, І.Ф.Ковальова, С.О.Беляєва, С.П.Юренко та ін.) [76]. Проведені широкомасштабні розкопки городища давньоруського міста Воїнь [77] та укріплення біля хут.Миклашевський [78], досліджені поселення епохи пізнього бронзового віку у с.Чикалівка Кременчуцького району [79], ділянки поселень і могильники черняхівської культури неподалік сс. Максимівка і Радуцківка Кременчуцького, Кантемирівка Чутівського [80], хут. Компанійці Кобеляцького районів [81].

42. **Василь Полтавець. «Археологія Кременчуцького «моря», 2003 р.**

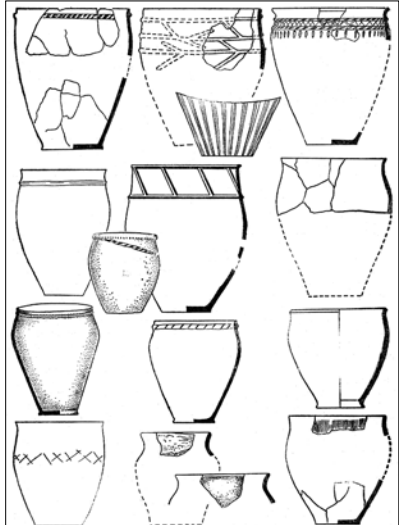
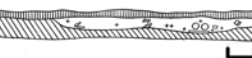
У середині ХХ століття ландшафт Наддніпрянщини — осереддя України — зазнав небачених до того часу масштабних змін, зумовлених втручанням людини. Йдеться про створення низки штучних «морів» — <...> Кременчуцького, Дніпродзержинського <...>. Тоді зникли під водою величезні простори дніпровської заплави з її луками, лісами, островами, старицями й джерелами, численні села та хутори, кладовища. А з ними зникли пам'ятки давньої і не дуже давньої історії України <...>. Але й на цьому втрати не припинилися. Впродовж десятиліть триває руйнування берегів водосховищ, островів, що призводить до щораз нових втрат, і не лише родючих земель, а й давніх поселень та поховань. Найбільше розмиваються береги в середині травня і в червні, після повені. Рівень води у водосховищах вищий, аніж планувалося. Це найперше стосується <...> найбільшого

Літописне місто Воїнь у гирлі Сули.

Знахідки з розкопок
В.Й.Довженка, Р.А.Юри
і В.К.Гончарова, 1956-1959 рр.
Кераміка, бронза, залізо,
кістка.

Поселення сабатинівської культури поблизу с.Чикалівка на Дніпрі.

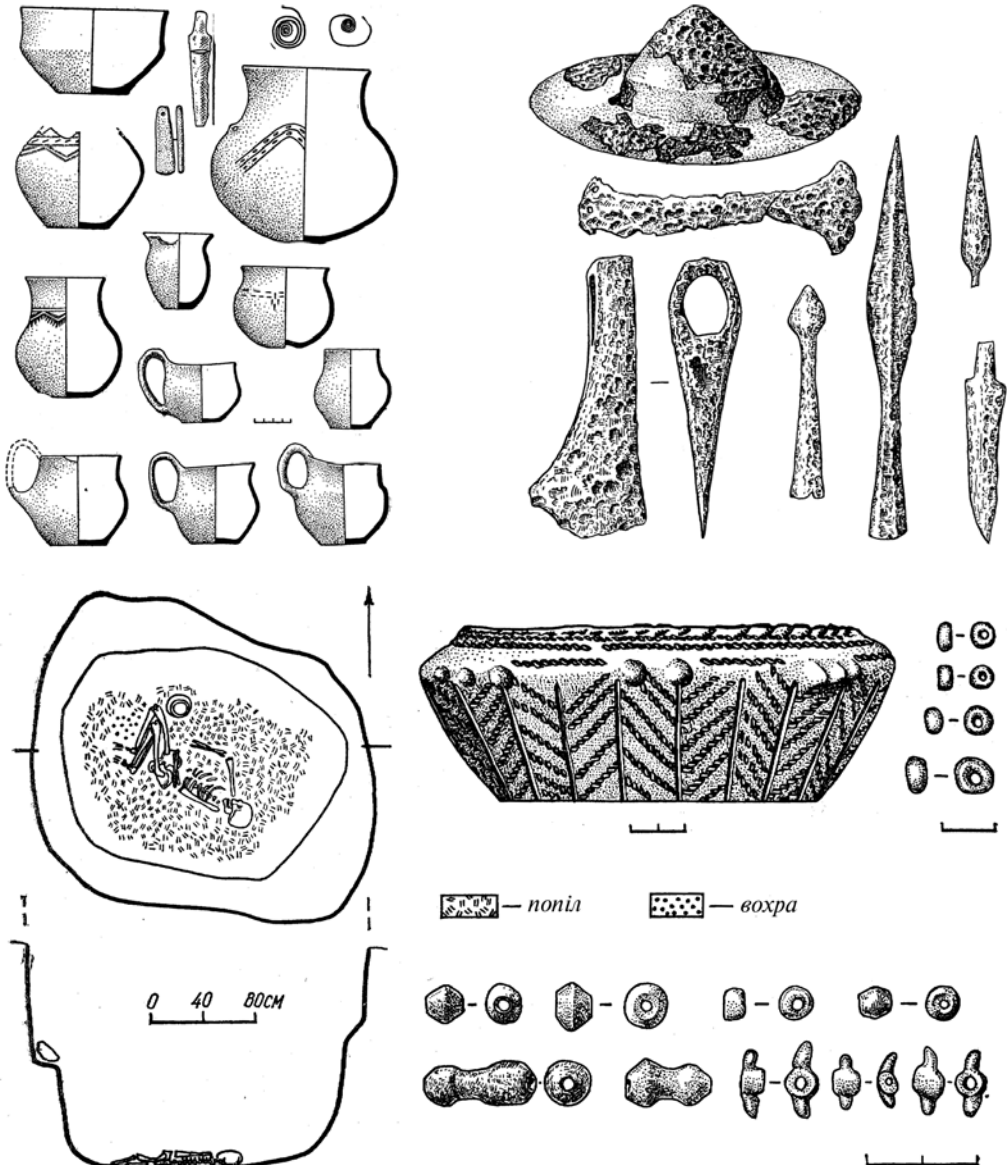
План пам'ятки та одного із жител, кераміка.
За І.М.Шарафутдиною,
1964, 1982 рр.

<...> Кременчуцького водосховища, а також пониззя Тясмину й Сули, що теж підтоплені. <...>

Загалом археологічними дослідженнями 1956-1963 років на берегах майбутнього Кременчуцького водосховища вдалося здобути численні цікаві матеріали, особливо в галузі ранньослов'янської археології. Проте немає сумніву, що далеко не всі археологічні пам'ятки було виявлено, а

Компанійцівський могильник у гирлі р. Сухий Кобелячок поблизу с. Григоро-Бригадирівка Кобеляцького р-ну. Розкопки Є.В. Махно, за участі І.М. Шарафутдинової та ін., 1960-1965 рр. Посуд і вироби з металу білозерської та черняхівської культур. План поховання часу складання культури багатоваликової кераміки, знахідки з нього.

поготів досліджено, за такий порівняно короткий час і в не найсприятливіших умовах. За нормальних обставин на цих теренах було б роботи археологам, очевидно, не на одне десятиріччя <...>.

Полтавець Василь. Археологія Кременчуцького «моря» // ПУ. — Київ: вид. Мін. культ. і мист. України, 2003. — № 4. — С.41, 42.

З 1954 р. розпочалися багаторічні археологічні розкопки території та округи Більського городища у Котелевському районі. Їх проводив професор Харківського університету Б.А.Шрамко; в роботі очолюваної ним експедиції брали участь провідні вчені Московського університету, зокрема, професор Б.М.Граков, Н.Г.Єлагіна та ін., дослідники з Харківського, Донецького та ін. університетів [82]. Більше ніж 30-річні дослідження цього величезного городища дозволили вивчити на пам'ятці значні площі, що на разі перевищують 60 тис. кв. м, дослідити укріплення і ділянки забудови цитаделей, навколишні поховання та інші пам'ятки скіфського часу [83]. Серед учнів відомого харківського вченого виросла ціла плеяда нових дослідників старожитностей скіфської доби Лівобережжя — професор А.О.Моруженко, доценти В.П.Андрієнко (Донецький університет), Ю.В.Буйнов, С.І.Берестнев (Харківський університет), Ю.М.Бойко (Вінницький сільськогосподарський університет), П.Я.Гавриш (Полтавський педуніверситет) та ін. Справу батька продовжує донька вченого, канд. іст. наук І.Б.Шрамко (ДП «Слобідська археологічна служба») [84].

43. **Б.А.Шрамко.** «Бельское городище скифской эпохи (город Гелон)», 1987 г.

Археологические исследования, систематически продолжающиеся более 25 лет, показали, что Бельское городище существовало в VII-III вв. до н. э. и являлось крупным политическим, торговым, ремесленным и культурным центром, который возможно отождествлять с городом Гелоном Геродота <...>.

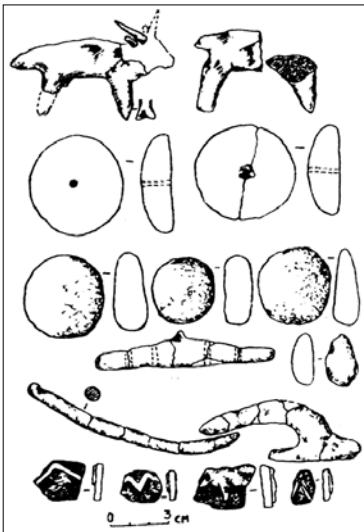
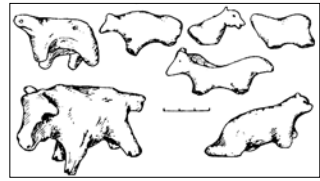
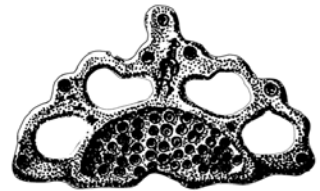
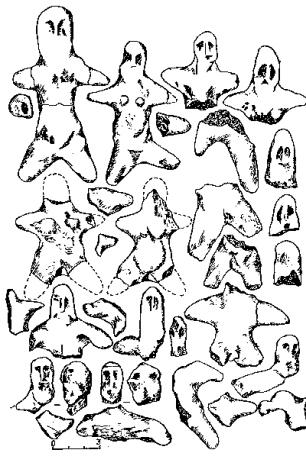
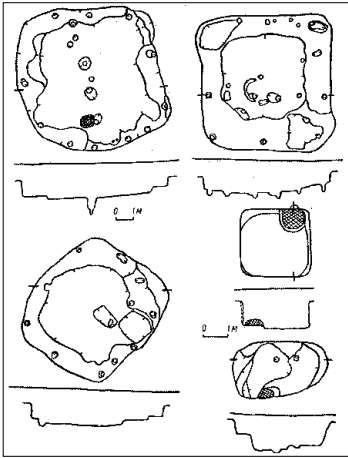
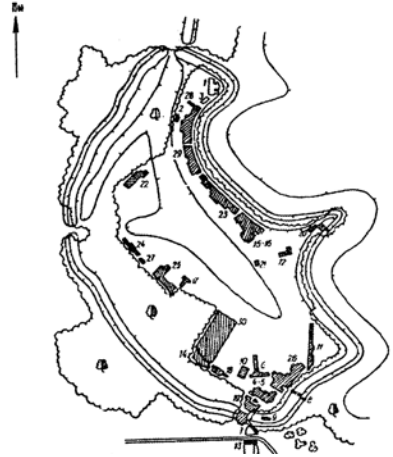
Выгодное расположение городища на перекрестке важных речных <...> и сухопутных <...> путей способствовало быстрому развитию торговли и ремесел. Постепенно межплеменной центр превращается в город-государство с обширной сельскохозяйственной округой, защищенной от нападений скифов сложной системой более мелких городищ и валом, прикрывавшим основную сухопутную дорогу в междуречье рек Коломак и Мжа.

В результате раскопок удалось проследить развитие оборонительных сооружений городища от первоначального простого забора из бревен до крепости с деревянными стенами, земляным валом, рвом и сложноукрепленными воротами. На территории древнего города найдены остатки жилищ в виде землянок и наземных деревянных домов со срубами. Некоторые дома были двухэтажными. Обогревали дома глиняными каркасными печками и очагами. Обнаружены остатки ремесленных мастерских с производственными печами, погреба, овины, ямы для хранения зерна и другие хозяйственные сооружения. <...>

Жители Бельського городища — Гелона занимались земледелием, скотоводством, различными ремеслами, домашними промыслами, торговлей и охотой. Особенно многочисленны находки, связанные с де-

Більський археологічний комплекс.

За дослідженнями
Б.А.Шрамка,
1954-1989 рр.

Вигляд валів Великого та Східного укріплень, із зазначенням місцезнаходження розкопів.

Плани житлових і господарських споруд. Зразки антропоморфної керамічної пластики.

Знахідки з розкопок Західного укріплення.

Уламок фібули пенківської культури з написом.

ятельностью ремесленников: кузнецов, бронзолитейщиков, ювелиров. Металлографические исследования указывают на широкое использование не только простого железа, но и стали. Применялись различные виды кузнечной сварки, цементация железа. Встречается закалка стали. Кузнецы и бронзолитейщики изготавливали не только простые, но и художественные изделия, оформленные <...> в зверином стиле. Найдена косторезная мастерская. Хорошо прослеживается существование прядения, ткачества, плетения, обработки кожи, камня и дерева. Развито гончарное производство. Найдена специальная печь для обжига керамики. <...> Применялось лощение керамики и инкрустация орнамента белой пастой.

Земледелие было пашенным с переложной или двухпольной системой. Землю обрабатывали деревянным кривоградным ралом, глиняная модель которого, вместе с моделью ярма и дышла, найдена в одном из культовых комплексов. Основной зерновой культурой была полба-двузернянка. Выращивали и другие виды пшениц <...>, различные виды ячменя, рожь, овес, просо, бобовые растения. Местное население занималось садоводством. Развито скотоводство <...>, [разведение] крупного и мелкого рогатого скота, лошадей и свиней <...>.

Важное значение для существования города имели торговые связи не только внутри региона, но и за его пределами. Привозилось сырье для бронзолитейного производства, драгоценные металлы, вино и предметы роскоши, изготовлявшиеся в античных центрах <...>.

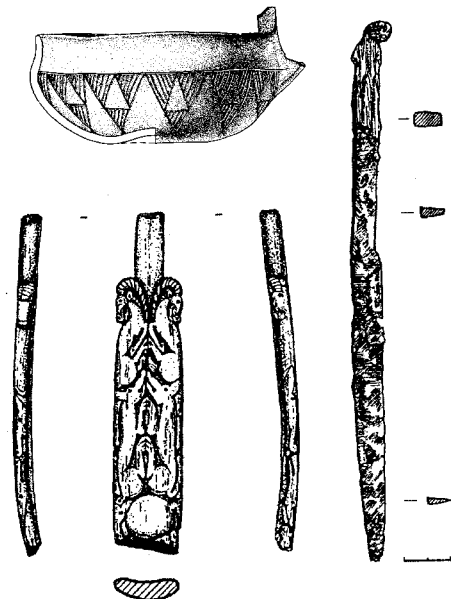
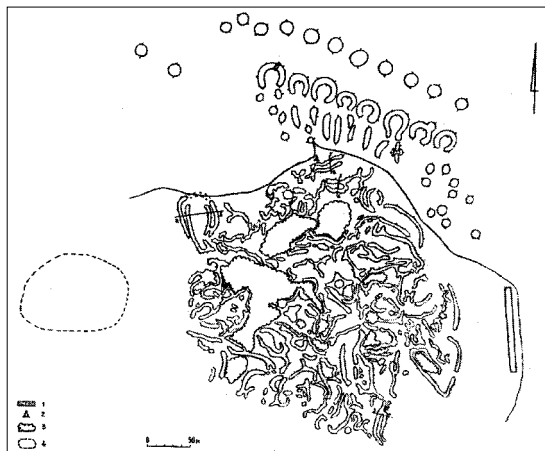
Бельское городище — Гелон являлось крупным культурным и религиозным центром скифской эпохи. Геродот писал о расположенных здесь храмах и жертвенниках, а также о том, что каждые три года в городе устраивали празднества в честь бога Диониса. <...> гелонский царь, очевидно, на время празднеств выполнял функции жреца. При раскопках найдено святилище с глиняными жертвенниками, остатки деревянного храма с колоннами, многочисленные культовые предме-

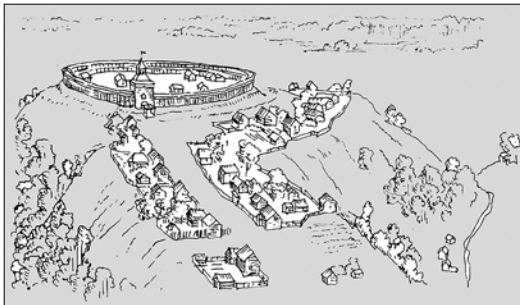
Більський археологічний комплекс. За дослідженнями Б.А.Шрамка та І.Б.Шрамко, 1989-1995 рр.

План майданів та курганів в ур.Скоробір.

Знахідки із зольників Західного укріплення.

Кераміка, ріг, залізо.

Дослідження Посульської комплексної археологічної експедиції, 1979-1988 р.

Керівник — Ю.Ю.Моргунов.

Городище літописного «міста» Сніпорід поблизу с.Мацківці Лубенського р-ну: загальний вигляд, аерофотознімок, вали та майданчик, розкопки колодязя, хрест-тільник з емаллями (*розкопки Ю.Ю.Моргунова*).

Реконструкція укріплень і в'їзду (*за Г.В.Борисевичем*).

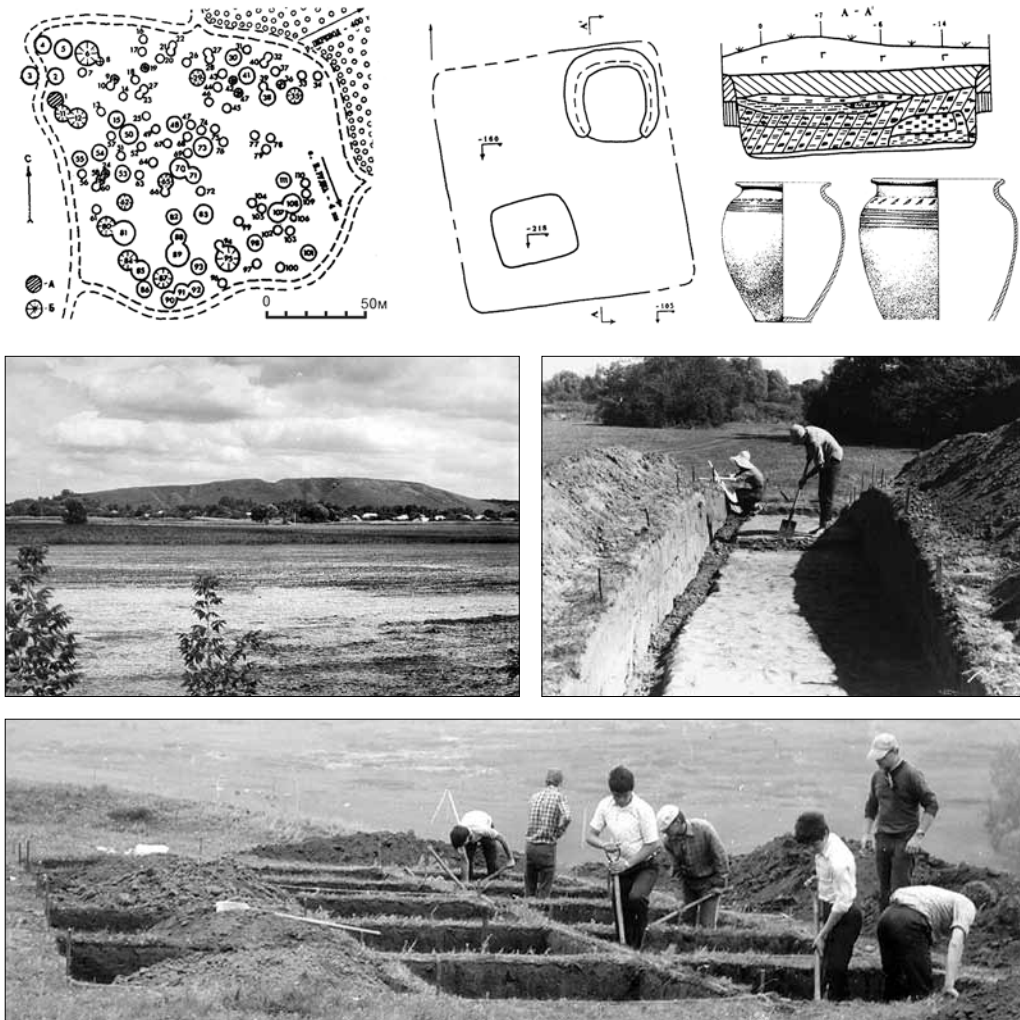
ты. Большое распространение получает культовая глиняная скульптура <...>.

Город просуществовал до III в. до н.э. <...>.

Шрамко Б.А. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). — Киев: Наук. думка, 1987. — С.164-165.

У третій чверті ХХ ст. археологічні дослідження на території області проводили вчені Інституту археології АН СРСР, університетів та деяких музеїв. Зокрема, давньоруські старожитності Посулля вивчала Посуль-

Дослідження Посульської комплексної археологічної експедиції, 1979-1988 р. План курганного могильника поблизу с.Березова Рудка і житлової споруди на городищі літописного «міста» Полкостень біля с.Повстин Пирятинського р-ну (розвідки Ю.Ю.Моргунова).
 Перетин «змійового» валу в ур.Кашине поблизу с.В'язівок (розвідки О.Б.Супруненка).
 Дослідження поселення епохи енеоліту та другої половини XIII-XIV ст. на горі Пріся у с.Олександрівка Лубенського р-ну (розкопки В.І.Ненріної).

ська комплексна експедиція інститутів археології АН СРСР та АН УРСР, Полтавського краєзнавчого музею, на чолі з Ю.Ю.Моргуновим [85], «змійові» вали давньоруського часу та укріплені поселення — М.П.Кучера [86], розкопки роменсько-давньоруських городищ здійснював О.В.Сухобоков [87], ранньослов'янські старожитності досліджували Є.О.Горюнов і М.М.Казанський [88], Гінцівську стоянку — В.Я.Сергін [89], пеньківські поселення і некрополі — полтавка С.П.Юренко [90], невеликі розкопки пам'яток епох кам'яного віку, енеоліту і бронзи — київські дослідни-

ки — В.І.Непріна [91], О.М.Тітова [92], Д.Я.Телегін [93], Л.Л.Залізник [94], М.М.Чередніченко [95], кургани — К.П.Бунятян [96], Ю.О.Шилов [97], В.Ю.Мурзін [98].

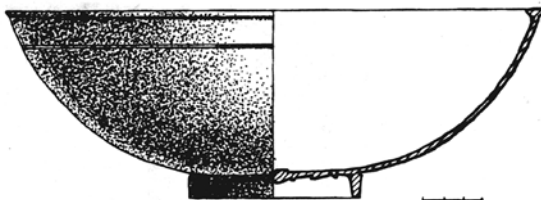
44. **Ю.Ю.Моргунов. «Сампсониев Остров: Пограничная крепость на Посульской окраине Южной Руси в XI – XIII веках», 2003 г.**

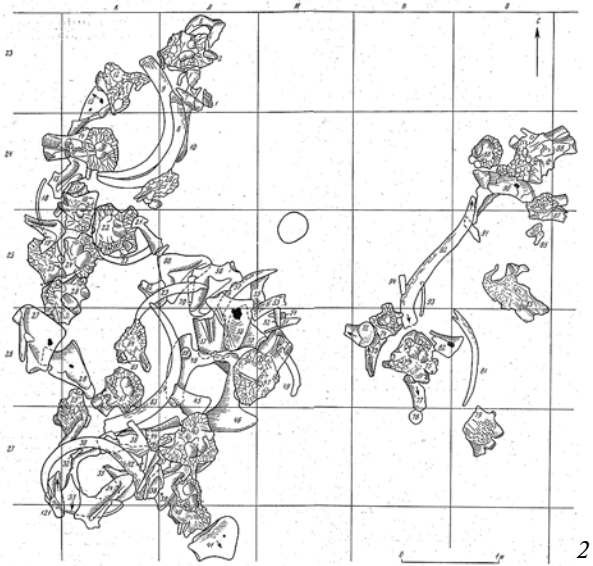
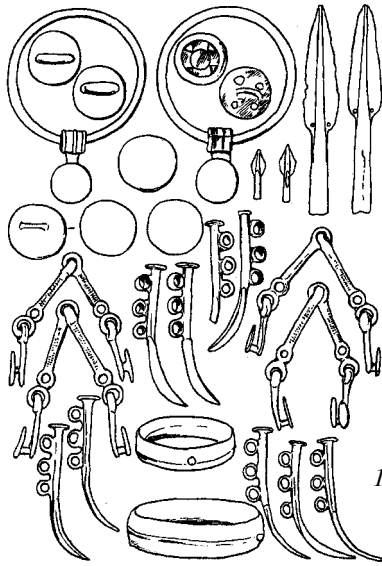
В 1990-1992 гг. в среднем течении р. Сулы, на территории Лохвицкого района Полтавской области Украины, производились раскопки небольшого древнерусского городища и селища в урочище Сампсониев Остров у с. Сенча.

На первый взгляд может показаться удивительным, что внимание археологов привлекло заурядное сельское укрепление округлой в плане формы, имевшие внутренние размеры всего 40х45 м. Раскопки подобных памятников уже не раз фиксировали и бедность их культурного слоя, и одностороннее развитие хозяйственной жизни поселения, размещённого вдалеке от оживлённых торговых путей и крупных административных центров. Для современного человека также не вполне понятен и оборонительный смысл подобных форпостов на далёком лесостепном пограничье Южной Руси. Трудно себе представить, что они могли являться серьёзным препятствием на пути грозной половецкой конницы, с надеждой на лёгкую добычу часто вторгавшейся в славянские пределы.

Тем не менее, статистика показывает, что именно такие крохотные крепостцы были наиболее популярными в русской фортификации на протяжении всего домонгольского периода. <...>. [Кроме решения ряда задач, прежде всего] <...> объяснения характера взаимосвязи крепости с открытым поселением, <...> определения основной функциональной нагрузки защитного пункта в условиях границы со степью, [эти исследования помогли] <...> в решении <...> вопросов,

Галина Олексіївна Сидоренко (1918-1984).
Мал. Г.Коваленко.
Римський провінційний металевий посуд з інвентарю середньо-сарматського поховання у с.Павлівка Кобеляцького р-ну. Розвідки Г.О.Сидоренко, 1954.

Бутенківський «скарб» — інвентар поховання візничого киммерійського часу.

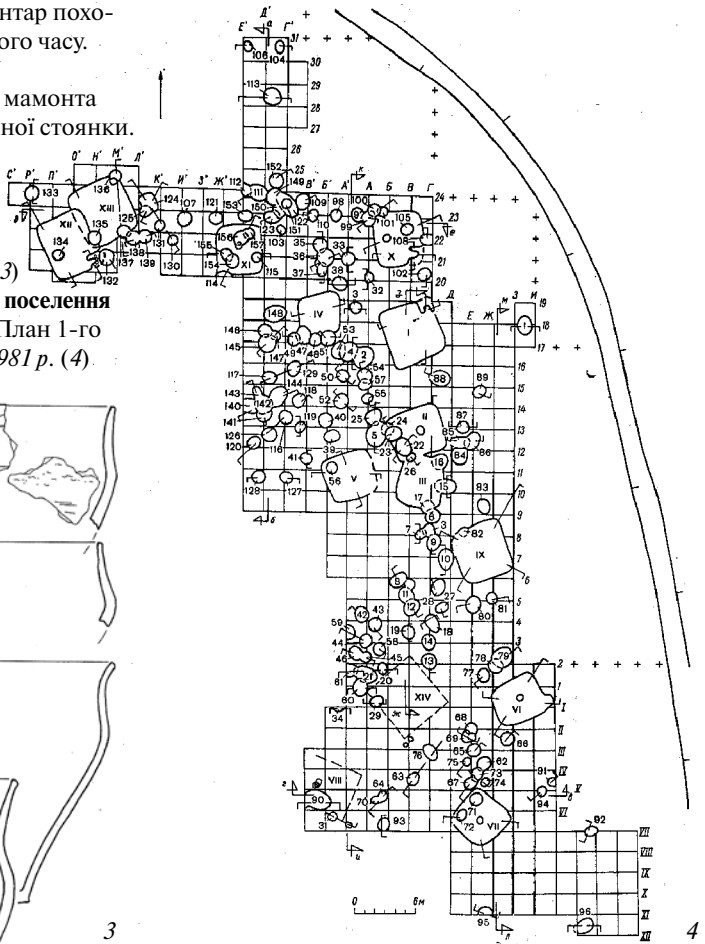
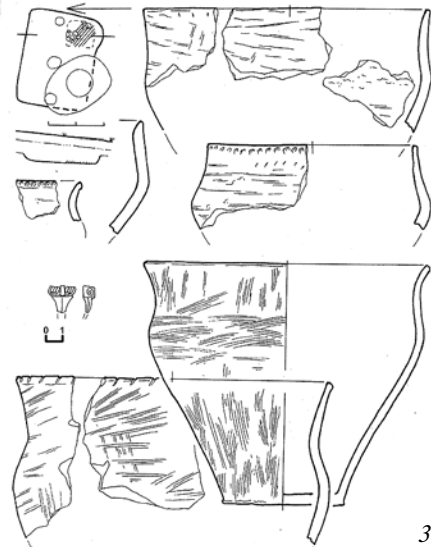
За Г.Т.Ковпаненко, 1962 р. (1)

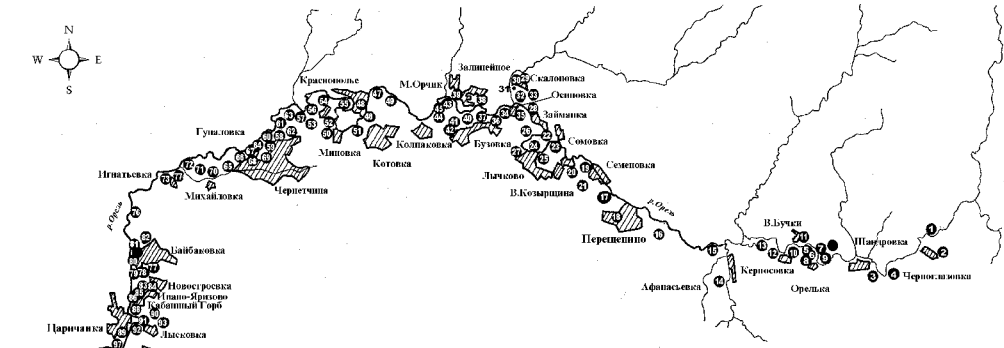
План залишків житла з кісток мамонта Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки.

За В.Я.Сергіним, 1981 р. (2)

Житло та знахідки з пізньозарубинецького селища поблизу с.Вовки Зінківського р-ну.

За Є.О.Горюновим, 1977 р. (3)
Хитцівське ранньослов'янське поселення в ур.Шимберьове на р.Удай. План 1-го розкопу.

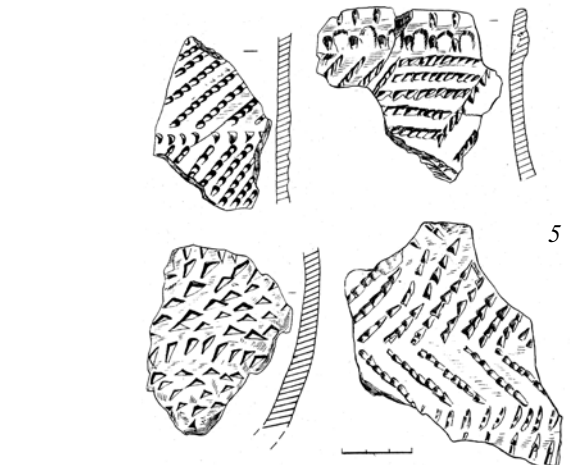
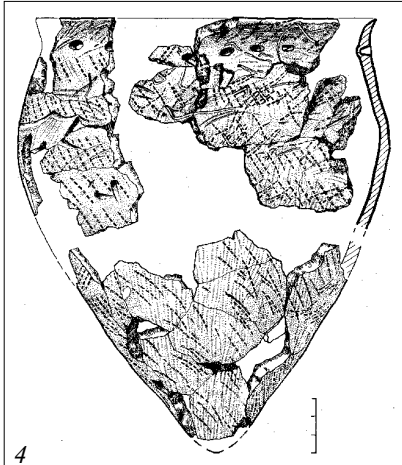
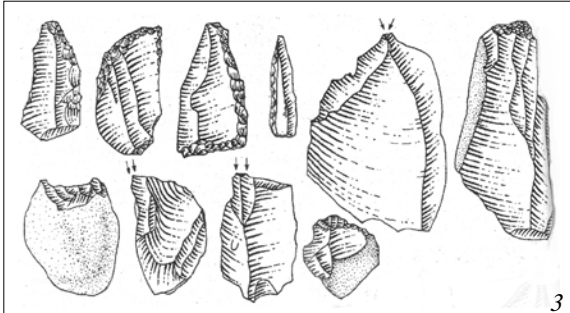
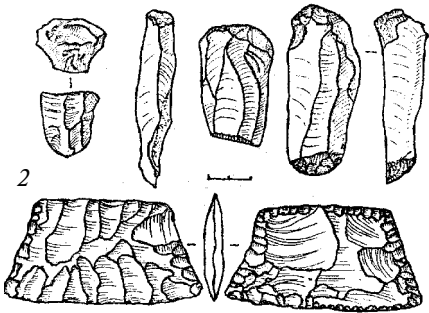

Список археологических памятников к карте разведки по р.Орели в зоне строительства канала "Днепр-Донбасс"

- 1 - с. Терны, ур.Песковатое
- 2 - с. Черноглазовка, пп.1-3
- 3 - с. Шадровка, курганы
- 4 - с. Шадровка, ур.Дубовый бал
- 5 - с. Шадровка, оз.Поддугурное
- 6 - с. Шадровка, ур.Брод
- 7 - с. Шадровка, пионерлагерь
- 8 - с. Шадровка, оз.Криво
- 9 - с. Шадровка, ур.Примб
- 10 - с. Шадровка, карьер
- 11 - в.Буечи, оз.Песковатое
- 12 - с. Кириловка, ПТФ
- 13 - с. Кириловка, курганы
- 14 - с. Афанасьевка, р.Богатая
- 15 - с. Богатое, ур.Ковали Кут
- 16 - с. Переветтино, пещера
- 17 - с. Переветтино, ур.Засуха
- 18 - с. Переветтино, ур.Белоз
- 19 - с. Семеловка, оз.Черное
- 20 - с. в.Козырщина, за б.Кювчи
- 21 - с. в.Козырщина, курганы
- 22 - с. Сомовка (п.б.Орели), ур.Петриновка
- 23 - с. Сомовка, п. на левом берегу
- 24 - с. Лычово
- 25 - с. Лычово, ур.Сага
- 26 - с. Лычово, ур.Шабельня
- 27 - с. Лычово, ур.Петлища
- 28 - с. Байманка, ур.Белый Лыман
- 29 - с. Салтово, оз.Песчанка
- 30 - с. Салтово, п.2
- 31 - с. Салтово, п.3
- 32 - с. Салтово, п.4
- 33 - с. Салтово, п.5
- 34 - с. Осиновка, оз.Полята
- 35 - с. Осиновка, ур.Белый Лыман
- 36 - с. Осиновка, оз.Лыман
- 37 - с. Осиновка, ур.Волчья Пасть
- 38 - с. Зашейное, п.1
- 39 - с. М.Орши, пп.1,2
- 40 - с. Бузово, ур.Дубина
- 41 - с. Бузово, ур.Баба
- 42 - с. Бузово, ур.Пески
- 43 - с. Колпазовка, п.1
- 44 - с. Колпазовка, Лыман 1
- 45 - с. Колпазовка, Лыман 2
- 46 - с. Котова, ур.Сосны, оз.Лыбедина, оз.Довганька, ур.Волчья Яма
- 47 - с. Котова, ур.Волчья Могила
- 48 - с. Котова, ур.Лысая Гора
- 49 - с. Котова, ур.Плывы
- 50 - с. Мисюха, оз.Песчаный Лыман, насосная станция, оз.Лыман
- 51 - с. Мисюха, ур.Садково
- 52 - с. Краснополье, оз.Умань, оз.Уступ, оз.Лыман
- 53 - с. Краснополье, курганы
- 54 - с. Краснополье, п. на с-о. овра. сона
- 55 - с. Краснополье, оз.Орельце
- 56 - с. Краснополье, ур.У дуба, пасага, ур.Брод
- 57 - с. Краснополье, Пионерлагерь, Орманские Кучугуры
- 58 - с. Чернетчина, с.10, ус.Кремной, ур.Козырино, ур.Пески
- 59 - с. Чернетчина, о.Бузово, ур.Завыбиногоре, оз.Кошуроватое
- 60 - с. Чернетчина, ур.Комомчино
- 61 - с. Чернетчина, ур.Магые Кучугуры
- 62 - с. Чернетчина, оз.Таранулино
- 63 - с. Чернетчина, оз.Крутое
- 64 - с. Гугаловка, овра.Волчан, Довбнев
- 65 - с. Гугаловка, оз.Дубина
- 66 - с. Гугаловка, оз.Шульга
- 67 - с. Гугаловка, ур.Перевелоча
- 68 - с. Гугаловка, оз.Лычово, у моста, ур.Жорняково
- 69 - с. Гугаловка, оз.Большой Козычий Лыман
- 70 - с. Микхайловка, п.1
- 71 - с. Микхайловка, п.2
- 72 - с. Микхайловка, п.3
- 73 - с. Микхайловка, ур.Черновинский Лес (б.Клотина)
- 74 - с. Игнатевка, ур.Центиково
- 75 - с. Байбакова, оз.Песчаное, Рогоулате, Крутое
- 76 - с. Байбакова, ур.Шиняровка
- 77 - с. Байбакова, п.1
- 78 - с. Байбакова, п.2
- 79 - с. Байбакова, п.3
- 80 - с. Байбакова, п.4
- 81 - с. Байбакова, п.5
- 82 - с. Байбакова, ур.Бессарабовка
- 83 - с. Новостроевка, пп.1,2
- 84 - с. Ивано-Яризово, ур.Жадино
- 85 - с. Ивано-Яризово, б.ус.Баранниновка
- 86 - с. Ивано-Яризово, ур.Сиромаское
- 87 - с. Ивано-Яризово, птп у моста
- 88 - птп.Паричанка, нефтебаза, насосная станция
- 89 - с. Кабашный Горб, оз.Кабашне
- 90 - с. Кабашный Горб, ур.Поштовое
- 91 - с. Лысовка, ур.Сычарьково, оз.Гречань, ур.Парасковина Гречица
- 92 - с. Лысовка, ур.Пелюха А.Н.
- 93 - с. Лысовка, ур.Сычарьково, оз.Гречань, ур.Парасковина Гречица
- 94 - с. Китайгород, ур.Забродок
- 95 - с. Китайгород, оз.Хривец, ус.Лосы
- 96 - с. Китайгород, Дагаринский лес
- 97 - с. Китайгород, палеогр."Орель" и вагонорем.зда
- 98 - с. Ногинь-1, ус.Ковчин и Врстач
- 99 - с. Ногинь-1, оз.Придольное
- 100 - с. Цибубьинка, ур.Зозульинский бугор, ус.Коркоши, оз.Гречица и Пошуруватого
- 101 - с. Мисловка, п.1
- 102 - с. Старое Село
- 103 - Шульговка, ур.Крутик Штетина Гора, Крутик
- 104 - с. Шульговка, кутон Солено
- 105 - с. Сорокино, оз.Чуринское, карапашево

1

связанных с формированием отдельных защитных узлов посульской оборонительной линии. В XII в. укрепление Сампсониевого Острова входило в состав компактной группы крепостей, созданных для защиты стратегически важных бродов через Сулу и устоявшихся военно-торговых путей, ведущих в глубинные районы Переяславской земли и в направлении Киева. В состав этой группы оборонительных сооружений, кроме летописных городов Синца, Кснятина и Лохвицы, входили и менее значительные оборонительные пункты; известны в этом ареале также и укрепления-замки торческой знати, состоявшей на приграничной службе у русских князей. Всё это представляет лохвицкий защитный узел в качестве одного из важнейших звеньев Посульской оборонительной линии.

Моргунов Ю.Ю. Сампсониев Остров: Пограничная крепость на Посульской окраине Южной Руси в XI – XIII веках. — Москва: Наука, 2003. — С.3, 4-5.

У 1977-1990 рр. відновив археологічні дослідження Полтавський краєзнавчий музей. Археологи музею проводили охоронні розкопки курганів у зонах меліоративних робіт чи на місцях руйнувань пам'яток, спричинених дією природних чинників. Л.М.Луговою, І.М.Кулатовою, І.С.Мельниковою, О.Б.Супруненко досліджено близько 100 стародавніх курганів із кількома сотнями поховань різних епох [99]. Співробітниками музею Г.О.Сидоренко, О.Б.Супруненко, В.О.Мокляком, О.М.Ткаченком та іншими обстежено десятки стоянок, поселень, місцезнаходжень, могильників, сотні курганів різних епох [100].

45. **Л.М. Лугова. Археологічні дослідження Полтавського краєзнавчого музею (1977-1986 рр.).** 1987 р.

В ходе охранных работ на Полтавщине в районах строительства меліоративних систем в бассейнах Псла и Ворсклы за период с 1977 по 1986 гг. новостроечной экспедицией музея исследовано 50 курганов, в которых выявлено около 140 погребений. Материалы раскопок дают важную <...> информацию о погребальных памятниках Лесостепного Левобережья Украины в эпоху энеолита-бронзы и раннего железного века. 90% исследованных курганов относятся к эпохе бронзы, с погребениями ямной, катакомбной, культуры многоваликовой керамики и срубной культур. Ямные и срубные погребения представляют наиболее многочисленные группы. Погребальный обряд «ямников» отличается однообразием и устойчивостью: преобладание западной ориентации, положение скорченное на спине или на боку, ямы прямоугольные материковые, чаще с деревянным перекрытием, скудность погребального инвентаря, посыпка охрой. <...>

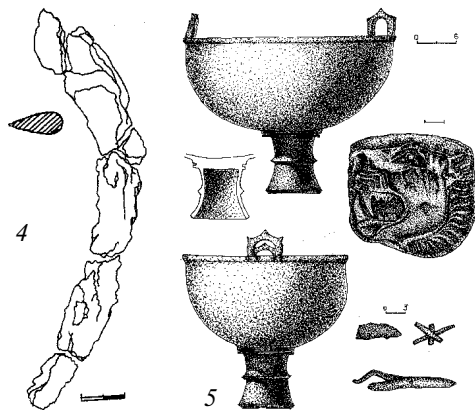
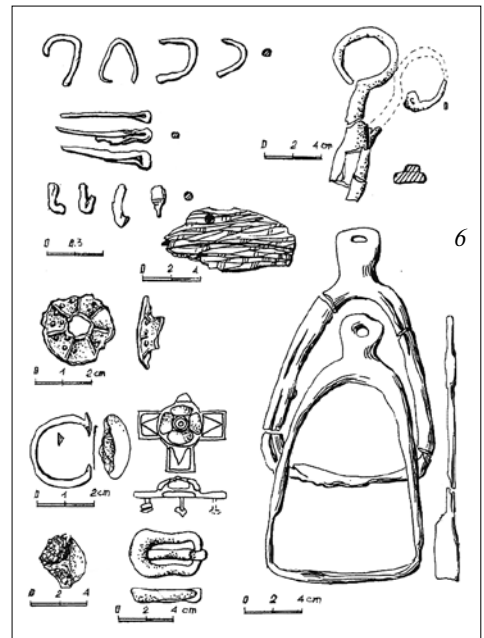
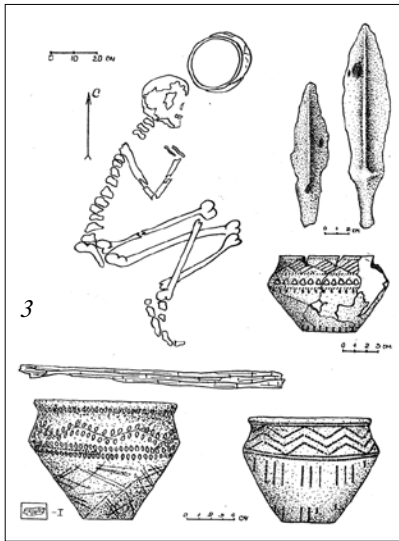
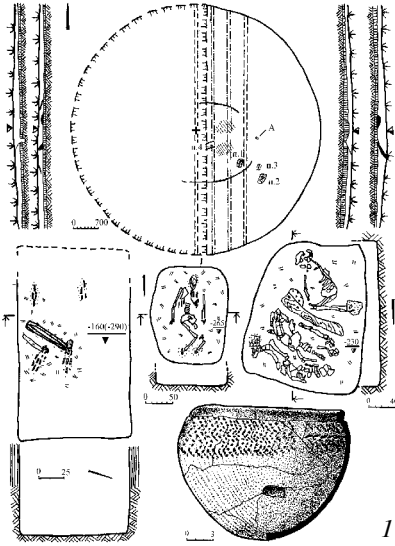
Представляют интерес погребения культуры многоваликовой керамики, особенно те из них, в которых были обнаружены двурожковые бусы из

Охоронні дослідження пам'яток Поорілля експедицією «Дніпро-Донбас», під керівництвом Д.Я.Телегіна, 1969-1974 рр. Загальна схема обстежених поселень та місцезнаходжень (1).

Вивчення пам'яток кам'яного віку. Польові дослідження 1979-1984 рр. Вироби з кременю палеолітичних та мезолітичних місцезнаходжень поблизу сс. Кагамлик, Васьківка (2) і Мозоліївка (3) Глобинського р-ну. За Д.Я.Телегіним, 1990, 1996 рр. Пізньонеолітична кераміка з поселення неподалік с.Луки́м'я Оржицького р-ну (4, 5). За В.І.Ненріною та О.М.Титовою, 1989 р.

«египетского» фаянса типа Бабино III (Белики, к.1, п.3; Михайлики, к.1, п.6). На Украине известно всего 8 пунктов, в т.ч. 3 на Полтавщине, где были найдены двурожковые бусы. Они представлены, главным образом, единичными экземплярами, а погребение у с. Белики составляет исключение: браслеты из них, состоящие из 49 (29 целых и 20 обломков) и 57 (29 целых и 28 обломков) бусинок, украшали запястья рук погребенной. Обладая всеми признаками культуры многоваликовой керамики, это погребение сопровождалось чашей катакомбного типа, что указывает на влияние данной культуры на развитие культуры многоваликовой керамики. <...>

Многие вопросы, связанные с проблемой освоения Лесостепного Левобережья сарматскими племенами, остаются пока нерешенными отчасти из-за недостатка источников. В этой связи пристального внимания заслуживают выявленные в Поворсклье новые сарматские погребения – Ладыжино, к.4, п.1 <...>; Орлик, к.1, п.1; Яроховка, к.2, п.4. Они представляют собой одиночные, впущенные в курганы эпохи бронзы женские погребения с типично сарматским погребальным обрядом. По характеру инвентаря они могут быть датированы I-II вв. н.э. <...>

Луговая Л.Н. Археологические исследования Полтавского краеведческого музея (1977-1986 гг.) // Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М.Я. Рудинского / ТДС (26-28 марта 1987 г.). – Полтава: изд. ПКМ, 1987. – С. 39-41.

46. **І.С.Мельникова.** Підсумки підготовки археологічної частини «Зводу пам'яток історії та культури» Полтавської області, 1991 р.

Райони	К-ть об'єктів археології (всього)	К-ть курганних пам'яток			могильників	городищ	поселень	селищ	стоянок
		курганів	майданів та майдано-подібн. насипів	задернованих насипів					
В-Багачанський	309	283	9	28			17		
Гадяцький	210	185	12	23	2	4	2	5	
Глобинський	414	354	29	86			27		2
Гребінківський	92	91		14		1			
Диканський	83	73		1			1	9	
Зіньківський	337	305	7	16	2	2	6	15	
Карлівський	220	213	5	20			2		
Кобеляцький	359	317	8	48	2		32		
Козельщинський	217	195	21	69		1			
Котелевський	118	95	4	17	2	1	11	3	2

Охоронні дослідження курганів археологічної експедиції Полтавського краєзнавчого музею.

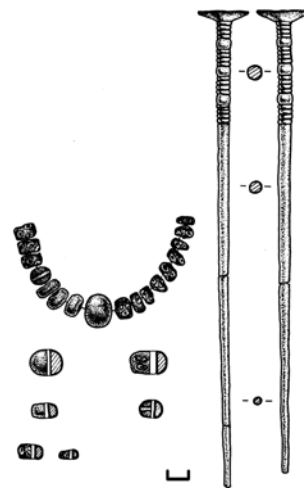
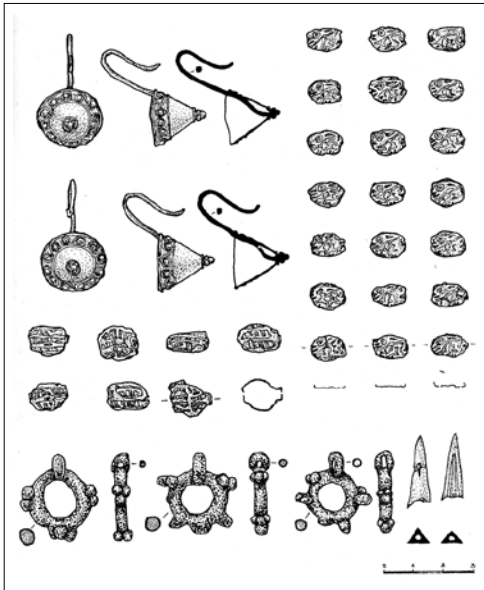
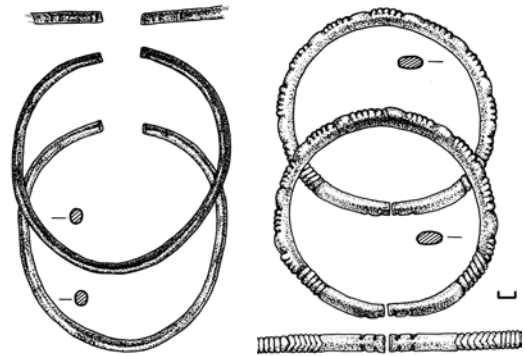
Розкопки Л.М.Лугової, 1980-1989 рр.

Плани кургану та поховань ямної культури поблизу с-ща Білики Кобеляцького р-ну (1). Посуд і загальний вигляд поховання середньодніпровської культури у кургані біля с.Василівка Диканського р-ну (2). Знахідки із ранньозрубних комплексів курганів поблизу сс. Приліпка Козельщинського та Байрак Великобагачанського р-нів (3). Залізний серп з жіночого поховання доби пізнього бронзового віку біля с.Кагамлик Глобинського р-ну (4). Бронзовий казан, золота прикраса дерев'яної чаші та залізні вироби з поховання степового скіфа поблизу с.Орлик Кобеляцького р-ну (5). Предмети з печенізького поховання неподалік с.Пелехівщина Глобинського р-ну (залізо, дерево, срібло, обсидіан, позолота) (6).

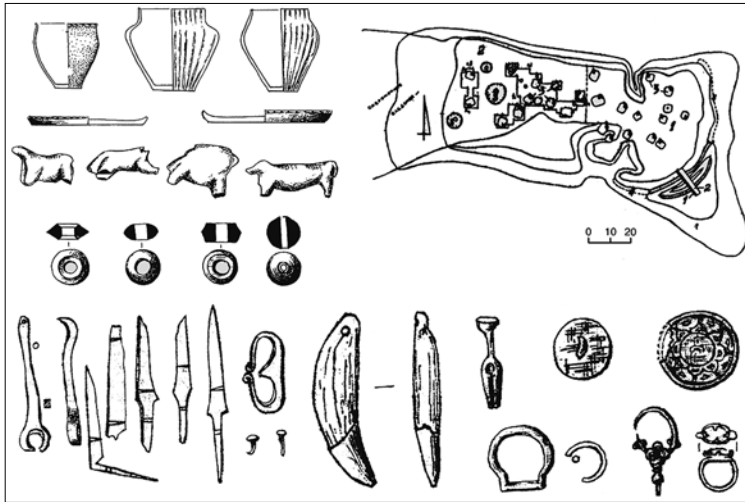
Кременчуцький	297	280	7	106	1		9		
Лохвицький	420	386	14	49	2	9	4	4	1
Лубенський	549	488	7	68	3	7	38	4	
Машівський	169	151	9	17			3		
Миргородський	168	153	8	27			7		
Н-Санжарський	357	297	10	23	2	2	34		
Оржицький	329	292	23	40	2	4	5		1
Пирятинський	303	299	1	29	1	1			
Полтавський	199	125			2		57	14	1
Решетилівський	352	322	15	53			15		
Семенівський	199	178	20	45			1		
Хорольський	197	186	20	22			1		
Чорнухинський	282	256	4	31	1	3	16	1	
Чутівський	290	278	7	58	2		3		
Шишацький	160	154	1	25			5		
м.Полтава	16	9		5	1	1	5		
ВСЬОГО:	6646	5965	242	929	27	36	300	60	7

Мельнікова І.С. Деякі підсумки підготовки археологічної частини «Зводу пам'яток історії та культури» Полтавської області // АЗ ПКМ. — Полтава: вид. ПКМ, 1992. — Вип.1. — С.136-137.

Курган
скіфського часу
поблизу с.Мгар
Лубенського
р-ну. Розкопки
О.Б.Супруненка,
1989 р.
Дослідження
камери поховання,
прикраси
(золото, бронза,
склопаста,
сердолик).

Опішнянське городище.

За дослідженнями

І.І.Ляпушкіна,

О.В.Сухобокова та

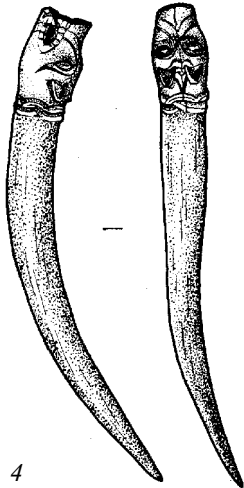
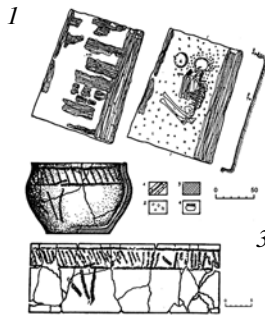
С.П.Юренка,

1957, 1975 рр.

План, вироби

з кераміки, металу,

кістки.

Рятівні дослідження археологічної експедиції Полтавського красназавчого музею.

Розвідки та розкопки О.Б.Супрунєнка, 1979-1989 рр.

Поховання ямної культури в курганах поблизу сс. Ливенське Новосанжарського та Олександрівка Чорнухинського р-нів (1, 2). Зрубне поховання з горщиком із календарним орнаментом з Ливенського (3). «Косе вістря» Х ст. з посаду городища в с.Городище Чорнухинського р-ну (4). Федорівський ідол ямно-катакомбного часу, Карлівський р-н (5).

Цей вагомий етап археологічних досліджень на теренах краю ознаменувався відкриттям значної кількості пам'яток, число яких перевищило 6500 об'єктів, проведенням в життя широкомасштабних програм із залученням дослідників різних закладів, роботою над окремими проблемами значних дослідницьких колективів, а також зростанням місцевих археологічних осередків. За цей час обов'язковим у практиці стало проведення охоронних і суто рятівних досліджень на об'єктах, яким загрожувало знищення внаслідок дії антропогенних чи природних чинників. Наслідком цього етапу стало формування сучасних уявлень про старожитності регіону різних хронологічних періодів, поява в світ величезної кількості нових наукових праць, узагальнюючих і тематичних археологічних досліджень.

З 1985 р. у Полтаві було відновлено видання археологічної наукової літератури, а на початок 1990-х рр. побачив світ перший десяток таких праць, авторами яких виступали не тільки полтавські, а й столичні дослідники, колеги з інших міст Лівобережжя. Зокрема, збірник наукових праць «Археологические исследования на Полтавщине» (Полтава, 1990) був визнаний кращим місцевим археологічним виданням України 1990 р.

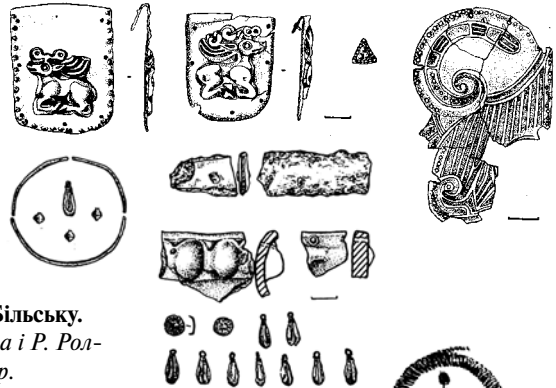
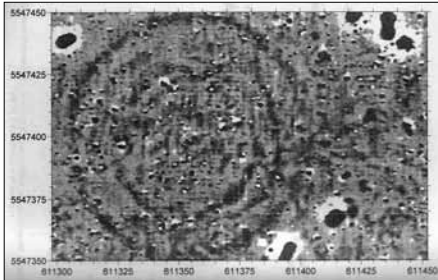
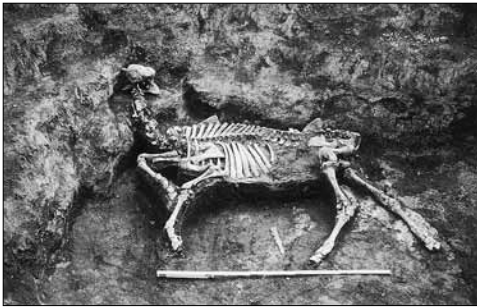
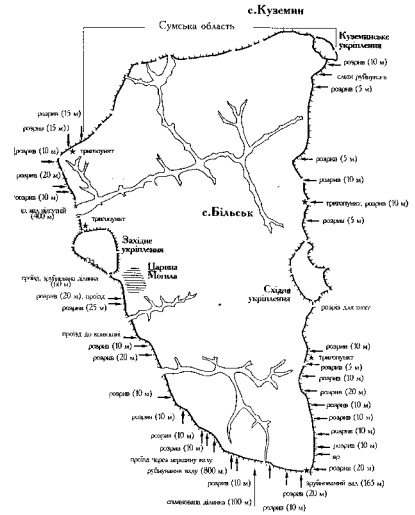
СУЧАСНИЙ ЕТАП У ПРОВЕДЕННІ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПОЛТАВЩИНІ

Звісно, із утворенням незалежної Української держави археологічні дослідження на території краю не були припинені. З року в рік їх масштаби поступово збільшуються.

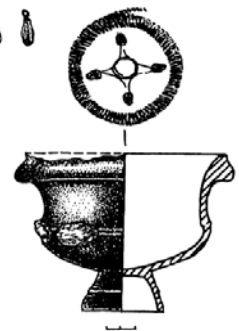
На сьогодні провідною науковою установою України в галузі вивчення найдавнішого минулого є Інститут археології НАН України [101]. Археологічні експедиції академічного інституту здійснюють стаціонарні археологічні дослідження на теренах краю. Вчені цієї установи ведуть широкомасштабні розкопки на території й в окрузі Більського городища (В.Ю.Мурзін, Є.В.Черненко, С.А.Скорий, С.В.Махортих, В.П.Білозор) [102], вивчають пам'ятки скіфського часу Посулля (Ю.В.Болтрик) [103], проводять дослідження Гінцівської пізньопалеолічної стоянки (Л.А.Яковлева) [104], поселень черняхівської культури (Ю.Ю.Башкатов) [105]. Разом із ними працюють закордонні дослідники, зокрема, почесний член НАН України професор Р.Ролле (Німеччина), російські (А.М.Обломський) [106], англійські (Т.Тейлор) та французькі (Ф.Джинджан, М.М.Казанський) археологи. Найважливішим наслідком діяльності вчених Інституту археології НАН України стали написання, підготовка до друку і випуск в світ нових капітальних праць з найдавнішого минулого України, в тому числі і з вивчення території історичної Полтавщини, в яких подана сучасна точка зору на події вітчизняної історії й інтерпретація археологічних знахідок, виявлених у межах краю [107].

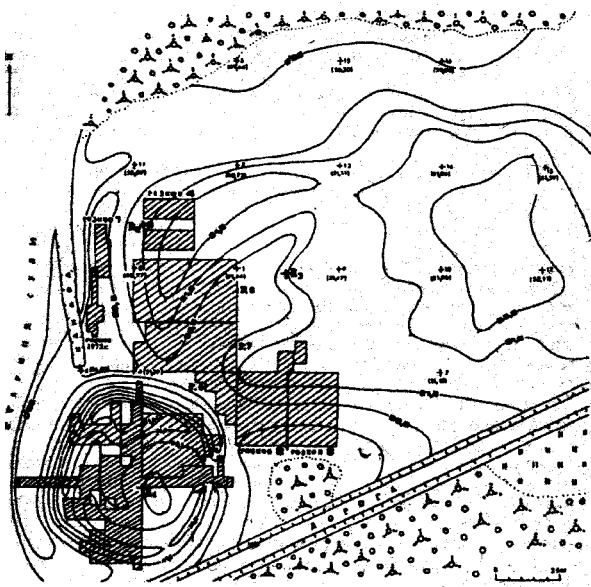
У зв'язку зі збільшенням обсягу охоронно-рятивних робіт на території області підрозділом Інституту археології — Державним підприємством НДЦ «Охоронна археологічна служба України» — з 2005 р. створена постійно діюча Полтавська археологічна експедиція, в роботі якої беруть участь і полтавські дослідники (О.Б.Супруненко, В.В.Приймак, І.М.Кулатова, К.М.Мироненко, В.В.Шерстюк та ін.). Експедицією, разом із Центром охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, вже здійснені широкі розвідки суцільного характеру на місці розширення гірничо-видобувних об'єктів поблизу м.Комсомольськ, у Кременчуцькому і Козельщинському районах, розкопки у м.Кременчук [108], вивчення окремих курганів та ін. роботи. Тісне співробітництво пов'язує дослідницьку діяльність Інституту

Роботи Українсько-німецької експедиції у Більську.
 Дослідження під керівництвом В.Ю. Мурзіна і Р. Ролле, Р. Ролле та С.В. Махортих, 1993-2005 рр.
 Обстеження валів Більського городища. Схема ділянок руйнувань укріплень (розвідки Р. Ролле, В. Херца, Є.В. Черненка). Фото дослідників (справа наліво): Р. Ролле, В. Херц, І.М.Кулатова та О.Б.Супруненко (2002 р.). Знахідки в курганах Перещепинського та Більського курганного некрополю «Б» (розкопки В.Ю. Мурзіна, Р. Ролле, С.А.Скорого, В.П. Білозора і С.В. Махортих). Золото, залізо, кераміка. Магнітограма решток кургану «Скоробір-1» (роботи М.Орлюка, Б.Ульріха, А.Романця і Х.Польпера).

Роботи Посульської експедиції ІА НАНУ та ІА РАН.

Дослідження під керівництвом Ю.Ю. Моргунова, Р.В. Терпиловського, за участю Д.І. Левченка та І.М. Гавриленка, 1990–1992 рр.

План розкопів ранньослов'янського поселення, городища і посаду замку в ур. Самсоніїв Острів поблизу с. Сенча Лохвицького р-ну. Вигляд ділянки із господарськими ямами.

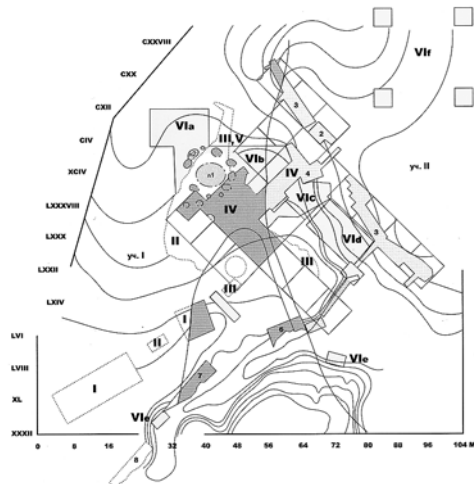
з археологічними дослідженнями нещодавно створеного Історико-культурного заповідника «Більськ».

Одним з перших в Україні наукових і пам'яткоохоронних археологічних закладів регіонального масштабу став Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, створений у 1993 р. [109]. Відтоді ця наукова установа стала важливим осередком вивчення найдавнішої культурної спадщини Полтавщини. Його співробітники вивчали і вивчають пам'ятки майже всіх епох. Проведені дослідження об'єктів кам'яного віку — розкопки В'язівської ранньомезолітичної стоянки, обстеження деяких мезо-неолітичних стоянок і місцезнаходжень (І.М.Гавриленко) [110], досліджено чимало курганних старожитностей епох енеоліту, бронзи, раннього залізного віку, пізнього середньовіччя (І.М.Кулатова, О.Б.Супруненко, Т.В.Варвянська) [111], ділянки культурних нашарувань поселень скіфської доби (А.В.Гейко, І.М.Кулатова) [112], слов'яно-руських городищ і селищ (І.М.Кулатова, К.М.Мироненко, В.В.Приймак, О.Б.Супруненко, В.В.Шерстюк, Ю.О.Пуголовок) [113]. Найзначніші розкопки археологи Центру провели в окрузі Більського городища [114], дослідили великі площі на території літописного «міста» Лтава у Полтаві [115], що дозволило відзначити на державному рівні 1100-річчя міста за результатами археологічних досліджень [116]. Сьогодні археологи вивчають пам'ятки території міст Полтави і Кременчука [117], досліджують різно-

часові старожитності у зоні облаштування Єристівського, Галещинського та Біланівського родовищ залізистих кварцитів у Кременчуцькому районі й околицях м. Комсомольськ [118], проводять охоронні та рятувні роботи у межах області [119]. Наслідком наукової діяльності Центру є випуск в світ понад 120 наукових видань про найдавнішу історико-культурну спадщину нашого краю [120], а також, упродовж 1997-2007 рр., другого українського наукового журналу «Археологічний літопис Лівобережної України» [121], що видається у Полтаві. До речі, нещодавно побачили світ 20-е та спарені 21-22-е числа цього наукового часопису [122].

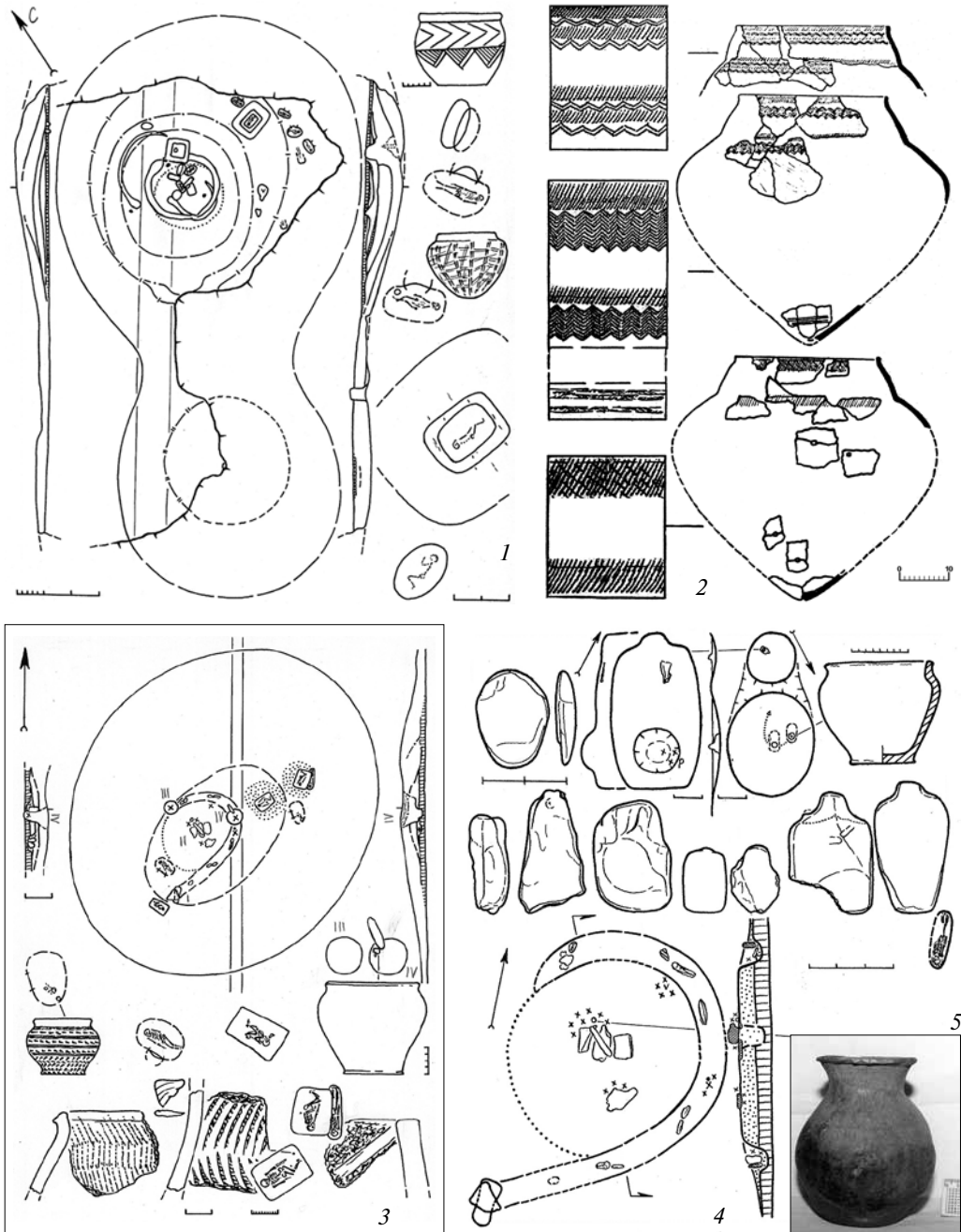
Дослідження Гінцівської стоянки, під керівництвом Л.А. Яковлевої, 1994-2006 рр. Учасники міжнародної конференції, присвяченої 130-річчю відкриття стоянки у Гінцях (травень 2003 р., розповідає Л.А. Яковлева). Одна з ям із кістками мамонта (розкопки Л.А. Яковлевої, Ф. Джинджана, 1993 р.). Зведений план розкопок, 1873-2005 рр.

Роботи Комсомольської експедиції ІА НАНУ. Керівник Ю.Ю. Башкатов, 2004-2007 рр.

Дослідження селища черняхівської культури Дмитрівка-3, 2004 р.

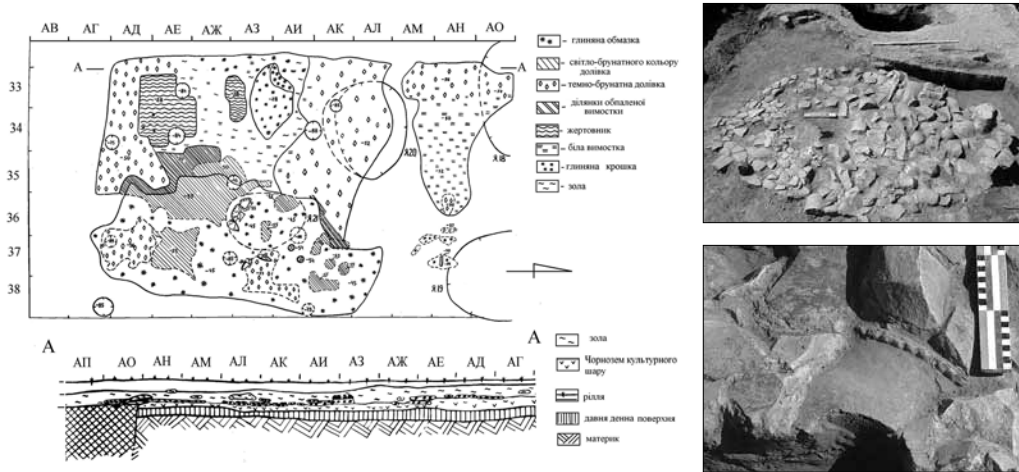
Розкопки вельбарського житла на селищі в ур. Барбара у Комсомольську, 2006 р.

Рятівні розкопки експедиції Лабораторії охоронних археологічних досліджень при Міністерстві культури України та ІА НАНУ під Комсомольськом. Дослідження Ю.О. Шилова, 1992-1993 рр. План кургану «Цегельня» біля с. Солонці, окремі поховання і знахідки (1). Реконструкція форми та орнаменту корчаг середньостогівської культури зі стародавньої поверхні під курганом «Цегельня» (2). План кургану «Кормилиця» поблизу кол. с. Лавриківка, знахідки доби енеоліту-бронзи (3). Архаїчні кам'яні енеолітичні стели з «Кормилиці» (4). Енеолітичний кубок з цього ж кургану (5).

Дослідження попелищ Західного укріплення Більського городища. Розкопки І.Б. Шрамко та С.А. Заднікова, 1991, 2005 рр. План культового приміщення на зольнику №28.

Жертовник і вимостка на зольнику №13.

47. П.П.Толочко. «Про 1100-літній вік Полтави», 1999 р.

Археологічні дослідження останніх років дають можливість стверджувати, що Полтавське поселення безперервно існувало, починаючи з IX ст. Цей давньоруський населений пункт згадується у Іпатівському списку «Повісті минулих літ» під 1173 роком у зв'язку з походом на половців новгород-сіверського князя Ігоря Святославича, який переїхав Ворсклу біля Лтави на Петрів день <...>.

Формування більшості населених пунктів Нижнього Поворскля відбувалося, починаючи з IX ст., внаслідок розселення літописних сіверян. Саме слов'янським населенням — носіями роменської археологічної культури IX-XI ст. були збудовані перші укріплення на цілій низці городищ — у Полтаві, Старих Санжарах, Нових Санжарах. Поряд з городищами виникли значні посади-селища. Так, посад колишньої Лтави у цей час, за даними археологічних розвідок, займав близько 40 га. Подальший розвиток поселення відбувався вже у складі Давньоруської держави, коли наприкінці X — на початку XI ст. Лтава досягла розквіту як найбільший центр сіверянського населення мікрореґону.

Поселення існувало впродовж XI ст. як невеликий населений пункт на торованому шляху зі степових районів до Посулля та на броді через Ворсклу. Вірогідно, міський центр отримав важливий імпульс для подальшого розвитку під час княжіння у Переяславі-Руському Володимира Мономаха — одного з найбільш відомих захисників давньоруського населення від орд степовиків на порубіжжі Русі. За його правління і були завершені роботи по створенню системи глибоко ешелонованої оборони Дніпровського Лівобережжя від половців. Відтоді Лтава, як давньоруський град, увійшла до складу володінь переяславських князів. Батієва навала остаточно не знищила поселення, яке продовжувало існувати й далі — у XIII-XIV та XV ст.

Повідомлення письмових джерел значно збагачуються археологічною інформацією, отриманою протягом кількох сезонів досліджень, деякими

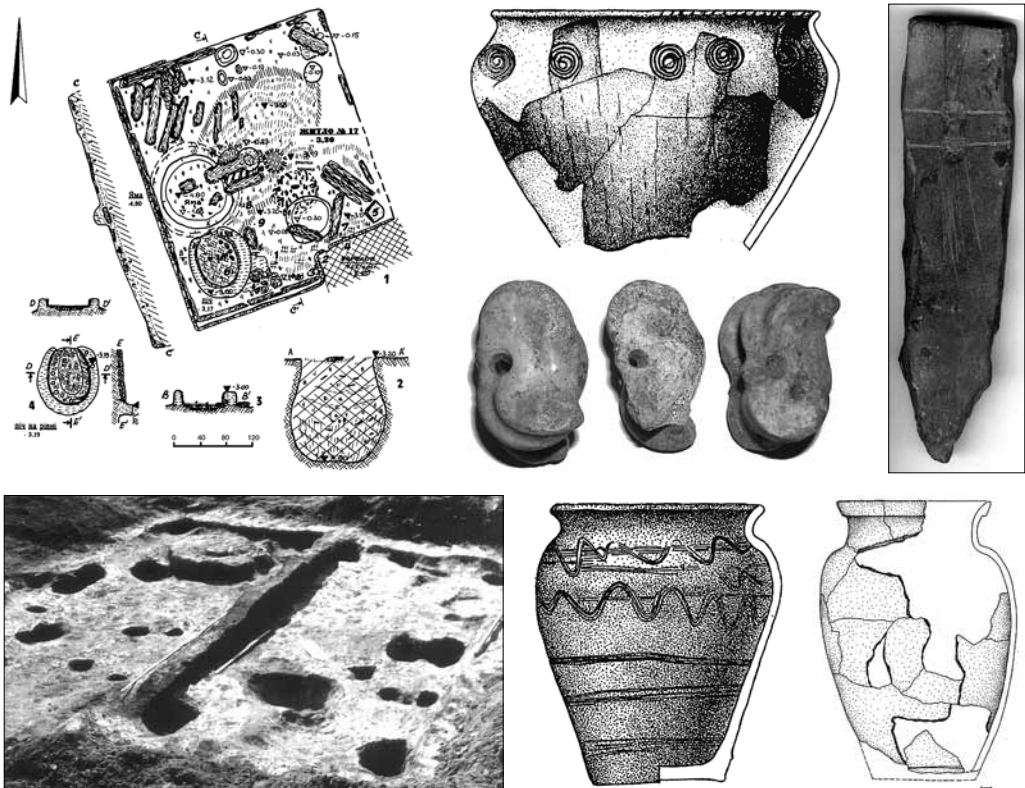

окремими знахідками, як-то актова висла печатка Ярополка Володимировича початку XII ст. В результаті розкопок були відкриті культурні нашарування, починаючи з IX ст., і ряд об'єктів пізньороменського й давньоруського часу X, XI, XII-XIII ст.: житлові та господарські комплекси, сліди садибної забудови, численні господарські ями, різноманітні побутові речі, а також виявлені <...> знахідки XIII-XIV ст.

Наявні матеріали дозволяють стверджувати про типове для епохи Київської Русі планування цього порубіжного «града»: дитинець площею до 1 га та розкиданий на схилах плато високого берега посад. Виявлені також і потужні культурні прошарки пізньосередньовічної доби, що належать полковому місту Полтаві.

Давньоруська Лтава — сучасна Полтава, ймовірно, могла виконувати роль одного з форпостів прикордонних земель Київської Русі, тому є всі підстави стверджувати, що давньоруська літописна Лтава може відзначати не тільки 825-ліття від дня першої письмової згадки, а й 1100-річчя існування поселення — за даними археологічних досліджень.

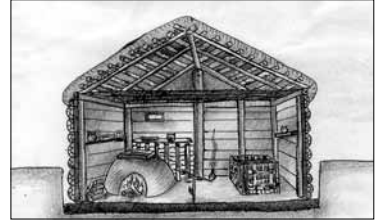
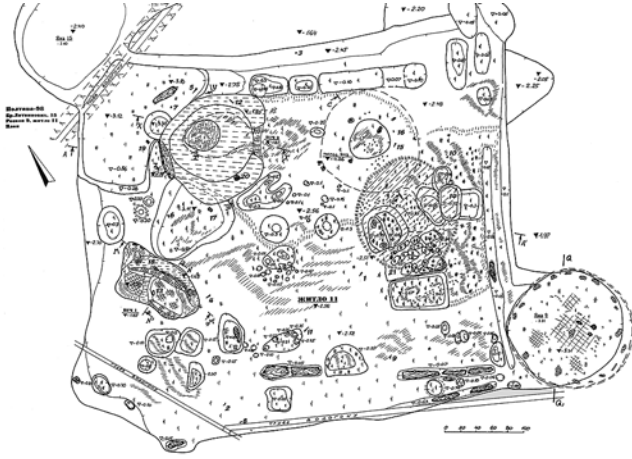
Толочко П. П. Про 1100-літній вік Полтави: Історична довідка // ПАЗ-1999. — Полтава: Археологія, 1999. — С.5-6.

Дослідження Полтавської археологічної експедиції ЦОДПА на посаді літописного «міста» Лтава, керівник О. Б. Супруненко, 1997-1998 рр, Першотравневий просп. План і вигляд жител роменської культури. Липний горщик з відбитками скроневого кільця. Ливарна форма. Астрагали – гральні кістки. Ранньокружальний горщик «салтоїдного» типу.

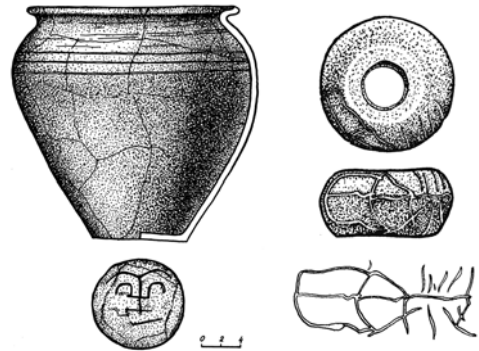
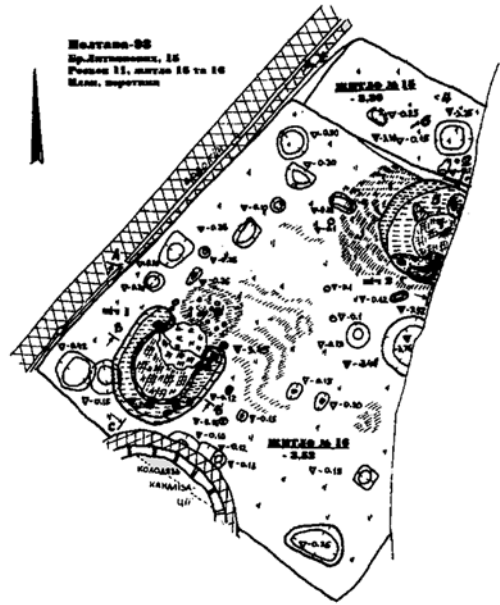
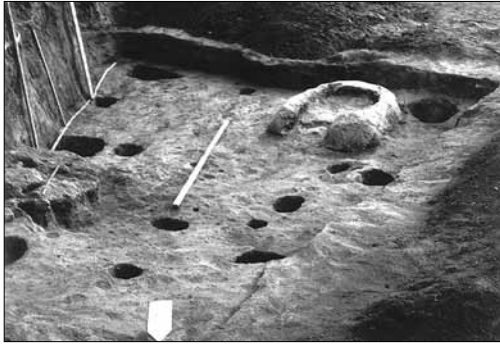
Гончарний горщик рубежу X-XI ст.

Дослідження ЦОДПА на посаді літописного
«міста» Лтава, 1997-1998, 2007 рр.,
Першотравневий просп. Залишки житла
роменської культури поч. XI ст., план
(розкопки О.Б. Супруненко).
Реконструкція сіверянського житла
і господи (за Ю.О. Пуголюком).
Знахідки давньоруського часу.
Вигляд розкопів 1997 та 2007 рр.

Охоронні розкопки ЦОДПА на посаді літописного «міста» Лтава, 1997-1998, 2007 рр., Першотравневий просп. Загальний вигляд і план решток жител поч. XI та 2-ї пол. XIII-XIV ст. Висла печатка поч. XII ст. (Іванова гора). Гончарний горщик з князівським тавром у вигляді модифікованого тризуба. Залишки давньоруської печі. Пряслице з докирилічним написом. Господарська яма XII ст. Розкопки *О.Б. Супруненка, К.М. Мироненка, В.В. Приймака.*

48. **З рішення дев'ятнадцятої сесії 4-го скликання Полтавської обласної ради «Про створення історико-культурного заповідника «Більськ» та програму його розвитку на 2005-2009 роки», 15 квітня 2005 р.**

Керуючись статтею 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», на виконання протокольного рішення наради при голові обласної ради від 27.09.04 № 44 «Про хід виконання рішення шістнадцятої сесії обласної ради 23 скликання від 15.02.2001 року стосовно збереження унікальної пам'ятки археології «Більське городище» та першочергові завдання щодо утворення на його території історико-археологічного заповідника», статтями 6-9, 13, 14 Закону України «Про музеї та музейну справу»:

ОБЛАСНА РАДА ВИРІШИЛА:

1. Створити історико-культурний заповідник «Більськ» в с.Більськ Котелевського району, передбачивши його фінансування за рахунок коштів обласного бюджету. <...>

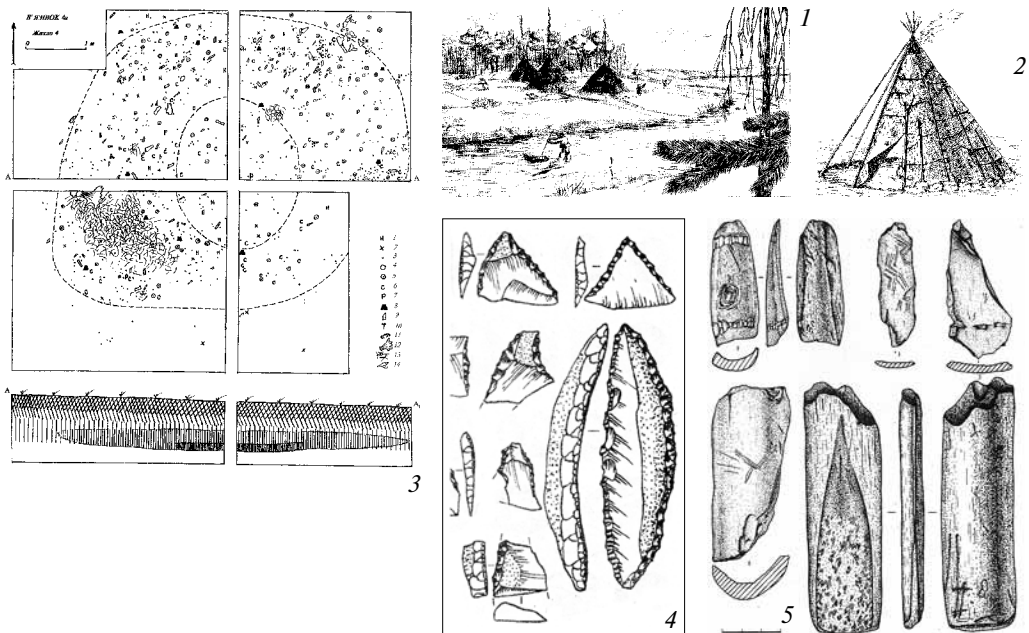
3. Управлінню культури облдержадміністрації у двомісячний термін:

— забезпечити розробку та затвердження у встановленому чинним законодавством порядку Статуту заповідника;

— затвердити штатний розпис заповідника на 2005 рік;

— вирішити питання, пов'язані зі створенням адміністрації заповідника.

4. Управлінням культури, містобудування та архітектури облдержадміністрації протягом 2005 року вирішити питання придбання приміщення для адміністрації заповідника.

Дослідження В'язівської ранньомезолітичної стоянки експедицією ЦОДПА.

Розкопки І.М. Гавриленка, 1994-1995 рр. Загальний вигляд стоянки та житлової споруди (реконструкція І.М. Гавриленка та Т.В. Менчинської) (1, 2). План і перетин одного із жител (3). Мікролітичні знаряддя з кременю (4) і вироби з кістки (5).

5. Затвердити обласну «Програму розвитку історико-культурного заповідника «Більськ» на 2005-2009 роки» (додається). <...>

Голова обласної ради

В.В.Гришко

Крім Центру, археологічні дослідження в області на сьогодні проводять Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г.Короленка (П.Я.Гавриш, О.В.Коваленко) [123], Інститут керамології НАН України в Опішні (А.В.Гейко, О.В.Коваленко, А.Л.Щербань та ін.) [124], Історико-культурний заповідник «Більськ» у Котельві (В.В.Приймак, О.В.Коротя, Є.М.Осадчий) [125] та Полтавський краєзнавчий музей (В.М.Верещака, Р.С.Луговий) [126]. Здебільшого названі колективи залучають до дослідницьких робіт студентство й учнівську молодь. Особливо активно беруть участь у таких роботах учні Пирятинського (кер. І.В.Головко) [127], Полтавського та Ковалівського Полтавського району (кер. С.В.Сапегін) [128] ліцеїв, Шишацької гімназії, шкіл м.м. Полтава, Кременчук і Комсомольськ. Дехто з учорашніх школярів вже торує шлях в археологію в якості студентів столичних вузів, слухачів спеціалізованих магістратур та аспірантур, працівників наукових закладів.

Зауважимо, що в ряді музеїв області існують значні археологічні колекції, побудовані і діють експозиції, присвячені пам'яткам найдавнішого

Дослідження курганных некрополів Більського городища.

Більська експедиція ЦОДПА, 1994, 2001, 2002 рр.

Реконструкція вигляду жінки (за кістками черепа) з кургану №2 Більського кургання некрополю «Б».

Розкопки О.Б. Супруненка, реконструкція С.О. Горбенка і

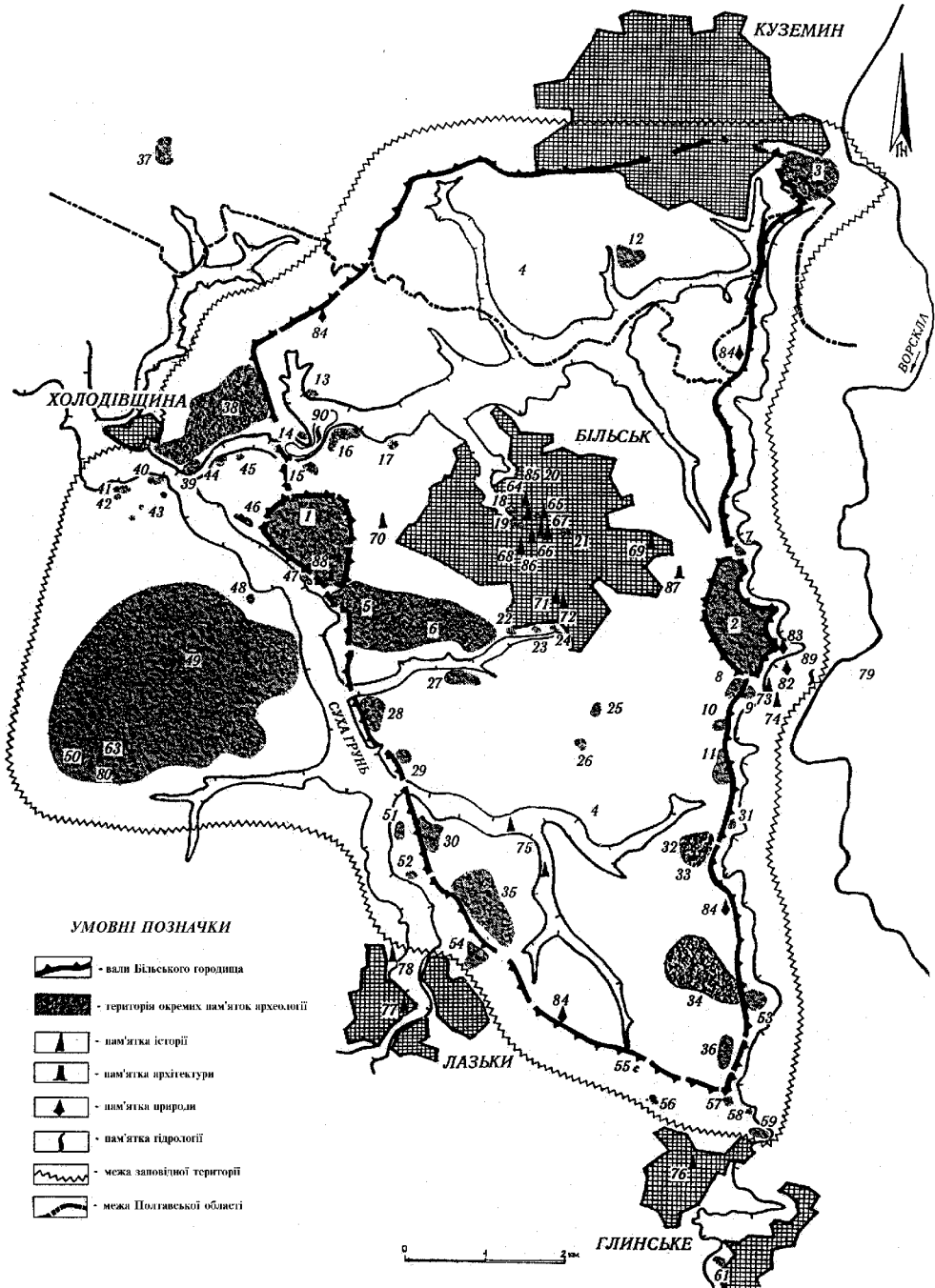
Г.В. Коваленко. План поховання кін. V ст. до н.е.

з Перещепинського некрополю та знахідки з нього.

Деталі вузди. Розкопки І.М. Кулатової, 2001-2002 рр.

Карта-схема об'єктів археологічної охоронюваної території «Більське городище». 2001 р. За І.М. Кулатовою, О.Б. Супруненко та Б.І. Золотницьким.

минулого нашого краю. Так, археологічна колекція Полтавського краєзнавчого музею нараховує близько 52000 експонатів. Експозиція розміщена у трьох великих залах та скарбниці знаного в світі закладу [129]. Колекції Кременчуцького [130] і Лубенського [131] краєзнавчих музеїв нараховують відповідно 4000 і 3000 одиниць збереження. У Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішні створені і відкриті для відвідувачів фонди археологічних знахідок, де зберігається понад 12500 цілих форм та уламків стародавнього посуду [132]. Біля приміщення Комсомольського історико-краєзнавчого музею побудований павільйон-скансен, де розміщені енеолітичні стели, кам'яні скрині доби раннього бронзового віку, виявлені під час розкопок в окрузі міста, формується археологічна колекція, що на сьогодні перевищує 2000 музейних предметів. Саме у цих закладах можна ознайомитися з найвизначнішими речовими пам'ятками з розкопок на території краю, отримати відповідні консультації, у книгозбірнях музеїв працювати з фаховою літературою.

Безперечно, одним із кращих засобів ознайомлення із пам'ятками найдавнішого минулого є організовані екскурсії на останні. Влітку існує можливість відвідати Гінцівську пізньопалеолітичну стоянку. Практично в будь-яку пору року можна побувати і на Більському городищі, вирішивши питання проведення екскурсії з дирекцією Історико-культурного заповідника «Більськ».

На території області щороку працюють більше десятка археологічних експедицій науково-дослідних закладів та установ, вузів і музеїв. З керівниками цих дослідницьких підрозділів можна домовитися про організоване відвідання розкопок.

49. **З передмови до обласної «Програми розвитку історико-археологічного заповідника «Більськ» на 2005-2009 роки», 2005 р.**

На території Полтавської області знаходиться один із найвизначніших археологічних об'єктів культурної спадщини України – Більське городище скіфської доби VII – III ст. до н.е. – рештки грандіозного протоміста часу існування асирійської Ніневії та заснування Риму.

Більське городище здавна визнане вченими як одне із найбільших укріплених поселень Європи доби раннього залізного віку. Площа величезної фортеці становить майже 5000 га. Вона оточена глибокими ровами та високими валами, протяжністю понад 36 кілометрів. Більше 2500 років тому сучасник Більська – Вавилон за розмірами був у п'ять разів менший.

Уже 100 років ведуться на території городища археологічні дослідження. Щороку вчені відкривають тут нові свідчення існування на місці пам'ятки столичного центру давнього державного утворення племен Дніпровського лісостепу України скіфської доби – Гелону – міста згаданих давньогрецьким істориком Геродотом гелонів, будинів, неврів. Під час археологічних досліджень виявлені рештки вуличної забудови, господарські споруди, храми і жертівники, об'єкти залізобробного, бронзолivarного, гончарного, сільськогосподарського та інших виробництв, численні поховання в курганах, ґрунтових некрополях. Виявлені на території та в околицях Більського городища і виразні старожитності інших епох української

та європейської історії — стоянки мисливців і рибалок доби фінального мезоліту-неоліту, поселення бронзового віку, ранньослов'янські та давньоруські селища, залишки діяльності селітроварників епохи пізнього українського середньовіччя, фортифікаційні споруди російсько-польського прикордоння XVII ст.

Результати досліджень узагальнені в ряді наукових праць, увійшли до енциклопедичних видань усього світу. Широка відомість Більського городища як значного економічного, політичного і культурного центру вже не раз ставала приводом до постановки питання про створення на його території історико-археологічного заповідника. У межах та в окрузі комплексу добре збереглися не тільки фортифікаційні споруди, значні групи курганів скіфської доби, а й давньоруські городища, майдани, рештки промислових виробництв тощо. Тут же розташовано чимало природних об'єктів з рідкісним рослинним світом та історичними ландшафтами.

На сьогодні Більське городище є пам'яткою археології національного значення. На його території та в окрузі рішенням сесії Полтавської обласної ради від 15 лютого 2001 р. створена найбільша в Україні охоронювана археологічна територія площею понад 7500 га. Комплекс археологічних та історичних об'єктів має унікальний науковий, експозиційний та рекреаційний потенціал. Городище розташоване на території одного з мальовничих і найбільш сприятливих за екологічними характеристиками мікрорегіонів області.

Обласна Програма <...> розроблена відповідно до Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004-2010 роки, Указу Президента України від 22 березня 2000 року № 489/2000 «Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв України» та постанови Верховної Ради України «Про інформацію Кабінету Міністрів України про сучасний стан та перспективи охорони об'єктів культурної спадщини України, а також історії та культури Українського періоду, що знаходиться за її межами», обласної Програми розвитку культури на 2005-2010 роки.

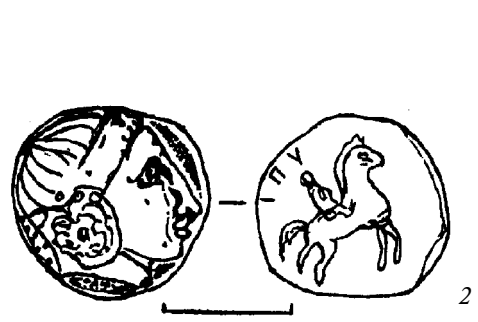
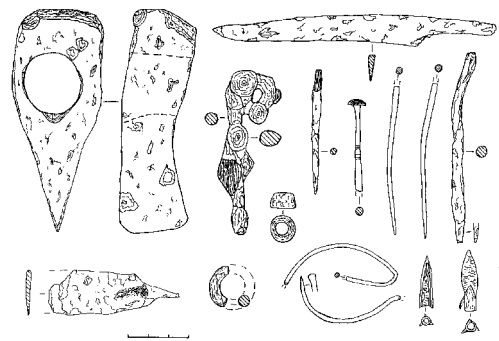
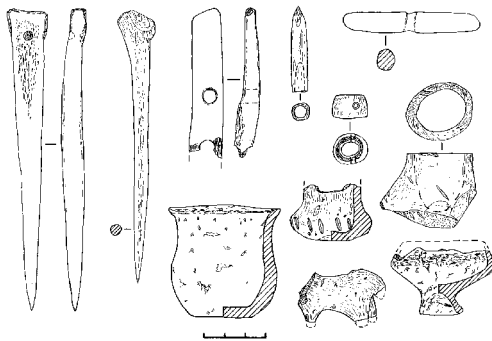
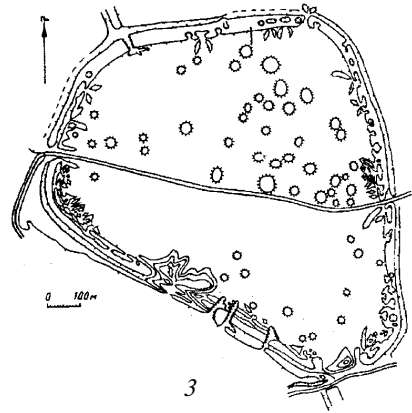
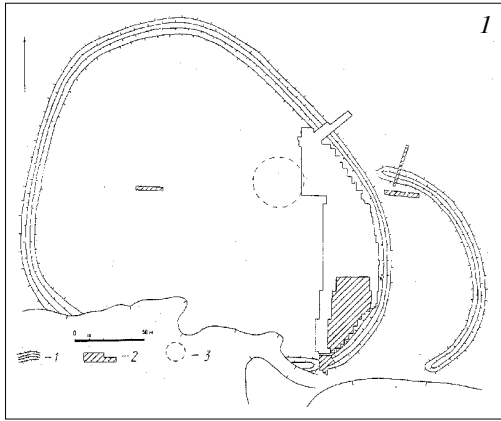
Програма базується на Конституції України, законах України «Про місце самоврядування в Україні», «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», і передбачає збереження, подальше творче використання із пам'яткоохоронною метою та з метою розвитку національного і міжнародного туризму унікального комплексу пам'яток археології Більського городища, інших пам'яток його округи і Полтавської області. <...>.

Отже, археологічні дослідження на території Полтавщини не тільки продовжуються, а й мають тенденцію до розширення та збільшення обсягів, особливо пов'язаних із розгортанням будівництва, промисловою діяльністю, інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва, приватизаційними процесами. Вони щороку приносять нові й яскраві знахідки, часом кращі в Україні [133], доповнюючи уявлення про перебіг доісторичних та історичних подій на теренах краю і Східної Європи.

Не став винятком з цього правила і 2007 р. Так, на території Полтавщини працювало більше 15 археологічних експедицій, окремих дослідницьких загонів та груп Інституту археології НАН України, Державного

підприємства «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України, Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури, ДП «Слобідська археологічна служба» та Харківського Національного університету ім. В.Н.Каразіна, Інституту пам'яткоохоронних досліджень Міністерства культури і туризму

Дослідження археологічної експедиції Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. Керівник П.Я. Гавриш, 1988-2000 рр.
 План Книшівського городища на Пслі (1), знахідка бронзової монети м. Філіппи (359-323 рр. до н.е.) часу правління Філіппа II Македонського (2).
 План Західного укріплення Більського городища (3), знахідки з розкопок зольника №7 (4) та вигляд одного із розкопів (5).

України, Інституту керамології НАН України і Національного Музею-заповідника українського гончарства в Опішні, Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка, Полтавського краєзнавчого музею, Історико-культурного заповідника «Більськ», Музею-заповідника А.С.Макаренка, Комсомольського історико-краєзнавчого музею тощо.

Традиційно проводилися розвідкові роботи з укладання матеріалів до «Зводу пам'яток історії та культури» по Полтавській області, що охопили території Зінківського, Кобеляцького, Козельщинського, Котелевського, Кременчуцького, частину Лубенського, Новосанжарського, Полтавського, Чутівського районів, м. Полтаву та Комсомольськ, пам'ятки території та округи Більського городища (І.В.Головко, В.М.Верещака, А.В.Гейко, Є.С.Калашник, О.В.Коротя, Р.С.Луговий, К.М.Мироненко, В.О.Мокляк, Є.М.Осадчий, В.В.Приймак, С.В.Сапегін, О.Б.Супруненко, А.І.Тимошук, В.В.Шерстюк), обстежувалися майдани (С.В.Сапегін). Наслідком цих робіт стало укладання понад 1500 статей про пам'ятки археології області до енциклопедичного пам'яткоохоронного видання — «Зводу пам'яток історії та культури». У межах Кременчуччини й околиць Комсомольська їх наслідком стало також відкриття п'яти нових кам'яних стел доби енеоліту і бронзового віку на курганах, що, як рідкісні знахідки, вже перевезені до музейних зібрань.

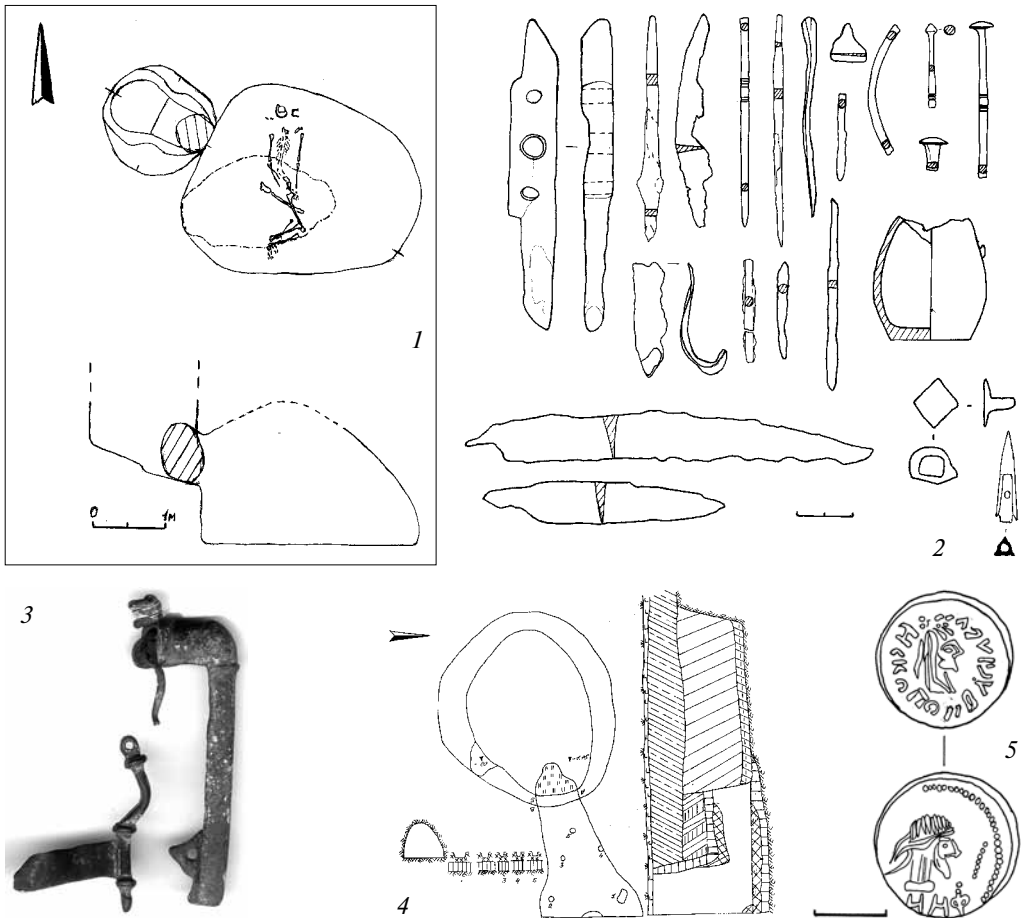
Проводилися й планові наукові дослідження, зокрема, вивчення зольників Західного укріплення Більського городища (І.Б.Шрамко, С.А.Задніков), розкопки поселення черняхівської культури у с.Дмитрівка (пункт 3) Комсомольської міської ради (Ю.Ю.Башкатов).

Найбільший розмах мали охоронні роботи, здійснювані археологами Центру охорони та досліджень пам'яток археології, ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України», вузів області. Експедиціями Центру та ДП НДЦ «ОАСУ» досліджені 10 курганів доби енеоліту-бронзи, раннього залізного віку у зонах будівництв області, частина з яких містила унікальні для регіону чи надзвичайно важливі для вивчення стародавнього минулого краю поховальні старожитності.

Так, Гребінківський загін вивчав рештки великого кургану епохи бронзового віку у м.Гребінка, де досліджено 6 поховань донецької та інгульської катакомбних культур (В.В.Шерстюк). Одне з них належало жінці — шаманці і стародавньому лікарю, — містило унікальні предмети культу (бубен, намисто та підвіску, виготовлену із зуба людини), мало ознаки високого соціального статусу похованої (колесо — перша знахідка решток транспортного засобу катакомбних племен на Полтавщині). Як виявилось, Гребінківський курган є одним із найпівнічніших місць поховання носіїв катакомбних культур на Лівобережжі Дніпра.

Дослідженнями експедиції Полтавського педагогічного університету та обласного краєзнавчого музею вивчалися насипи трьох, пошкоджених часом, невеличких курганів поблизу с.Сторожове Чутівського району

Розкопки і розвідки загонів ЦОДПА та Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішні, керованих А.В. Гейком, 1998–2004 рр.

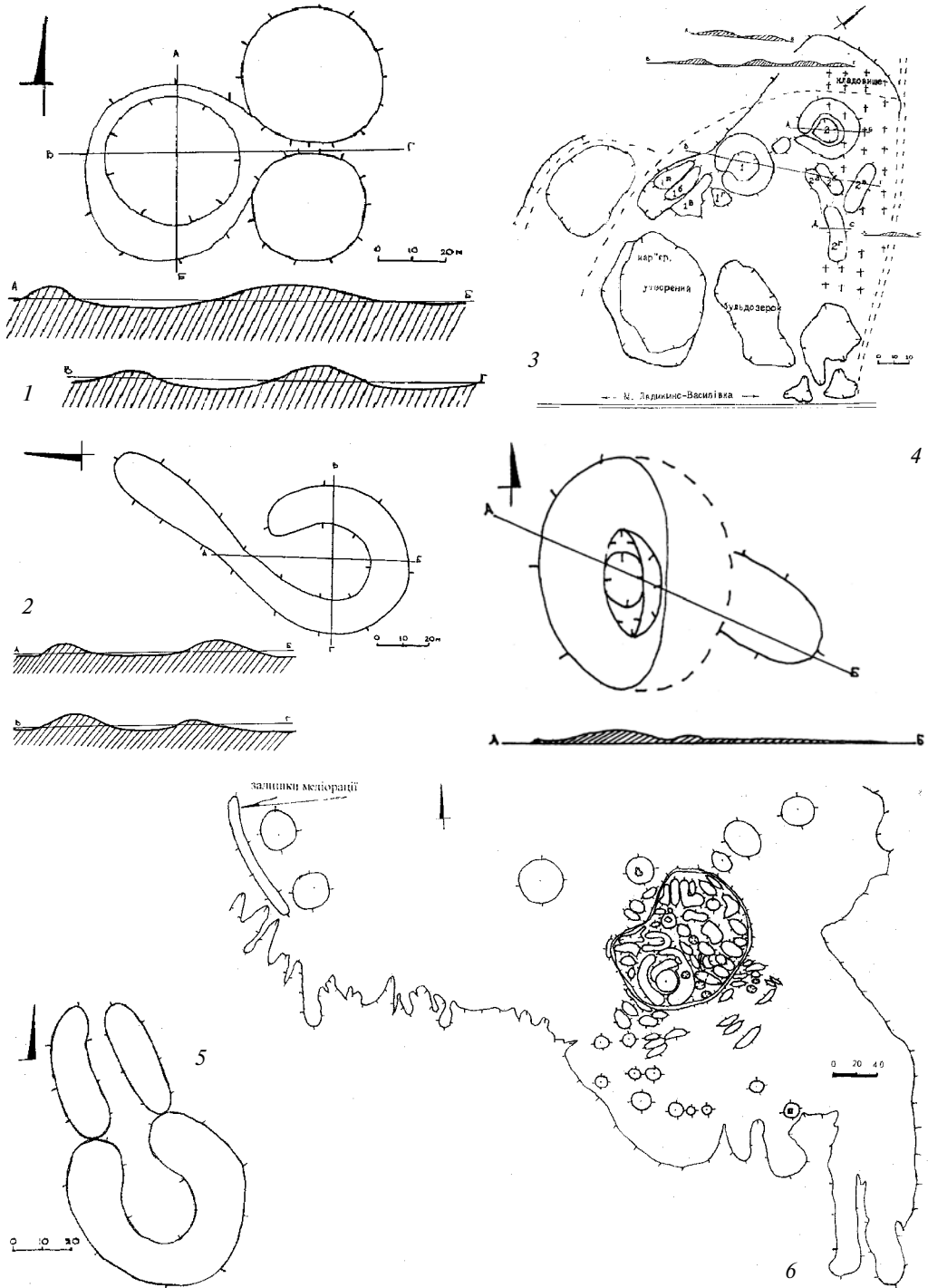
Поховання донецької катакомбної культури у с. Василівка Кобеляцького р-ну (1). Знахідки з поселення скіфського часу в ур. Гуринівщина біля с. Глинське Зіньківського р-ну (2). Фібули кін. II – поч. III ст. з околиць сс. Снопове і Шевченки поблизу Мачух (3).

Залишки гончарного горну черняхівської культури неподалік с. Ст. Санжари Новосанжарського р-ну (4). Срібний боспорський статер Рискупоріда V (сер. III ст.) з поселення черняхівської культури у с. Сердюки Полтавського р-ну (5).

(О.В.Коваленко, Р.С.Луговий). Під ними виявлені аланські поховання у підбоях часу складання черняхівської культури — надзвичайно рідкісний випадок для території Полтавської області.

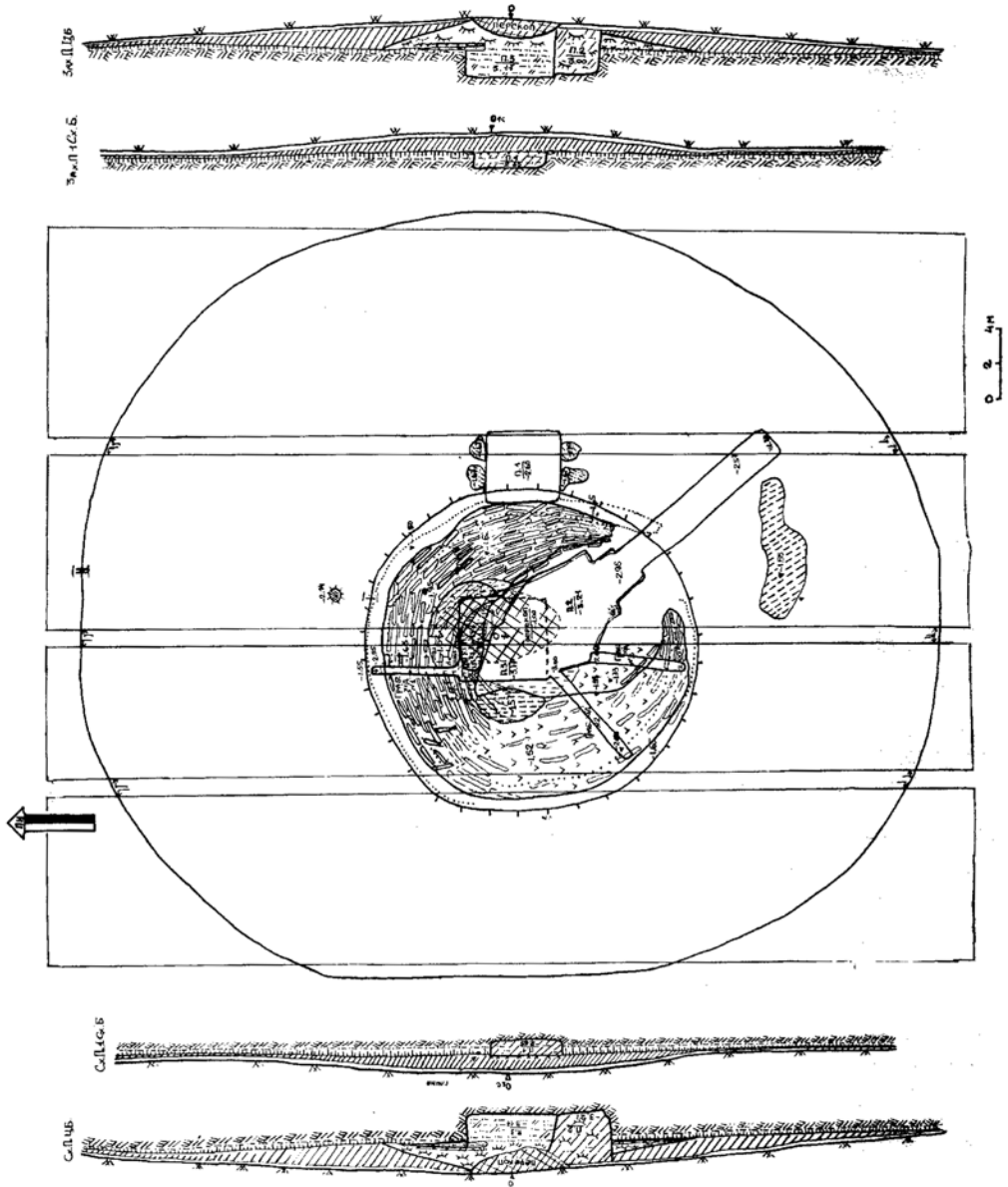
Дмитрівським загonom Полтавської експедиції ДП НДЦ «ОАСУ» та Центру археології, під час досліджень решток кургану в зоні будівництва металургійного комбінату «Ворскла Сталь» поблизу с.Дмитрівка під Комсомольськом, виявлений некрополь давньоугорського населення кінця IX ст., часу перебування мадяр на теренах Подніпров'я на шляху до нової «батьківщини» у Подунав'ї (О.Б.Супруненко). Три дитячих поховання цього мо-

Обстеження майданів Поворскля. Розвідки експедиції Музею-заповідника А.С. Макаренка, 2001-2002 рр. Плани і перетини майданів по р. Коломак, поблизу сіл: Вільховий Ріг (1), Куликівка (2), Василівка (3, 4), Войнівка (5), Сторожове (6). Дослідження С.В. Сапегіна.

Археологічні дослідження Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішні, 2005 р.

План і перетин кургану скіфського часу групи Геєві Могили на південь від Опішні.

Розкопки О.В. Коваленко, Р.С. Лугового.

гильника містили деталі-накладки посмертної маски, прикраси та поясні набори із золота, срібла і бронзи, зразки кочівницьких стріл і фрагменти одягу із китайського шовку, вовни, багато декорованого взуття зі шкіри. Ця знахідка, разом з іншими, дозволяє ставити питання про локалізацію колишньої Леведії — місця проживання угрів у IX ст., — у межиріччі Самари та Псла, в т.ч. й у межах Полтавщини.

Під час дослідження курганів на території Біланівського родовища залізистих кварцитів, у Кременчуцькому районі, досліджено понад 40 поховальних комплексів ряду епох — від енеоліту до раннього залізного віку (О.Б.Супруненко, І.М.Кулатова, С.А.Скорий). З-поміж них вирізняються чи не вперше виявлені на території області поховальні комплекси нижньомихайлівських та ранньоямних племен III тис. до н.е., поряд із якими встановлювалися гранітні стели. На території Галещинського родовища залізистих кварцитів у Кременчуцькому та Козельщанському районах розвідками відкрито більше 40 комплексних пам'яток археології — курганів, їх груп, майданів, ряд поселень доби бронзового віку і черняхівської культури (О.Б.Супруненко, В.В.Шерстюк).

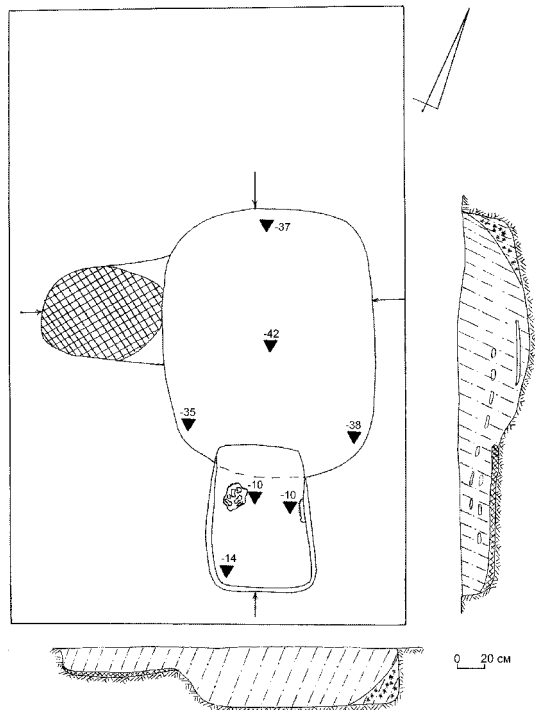
Охоронні дослідження Історико-культурного заповідника «Більськ».

Розкопки В.В. Приймака, 2003, 2006-2007 рр.

Дослідження кургану скіфського часу поблизу с. Зарічне.

Зачистка валу Великого укріплення Більського городища неподалік с. Куземин.

Рештки печі XVIII ст. біля ур. Озеро поблизу с. Більськ.

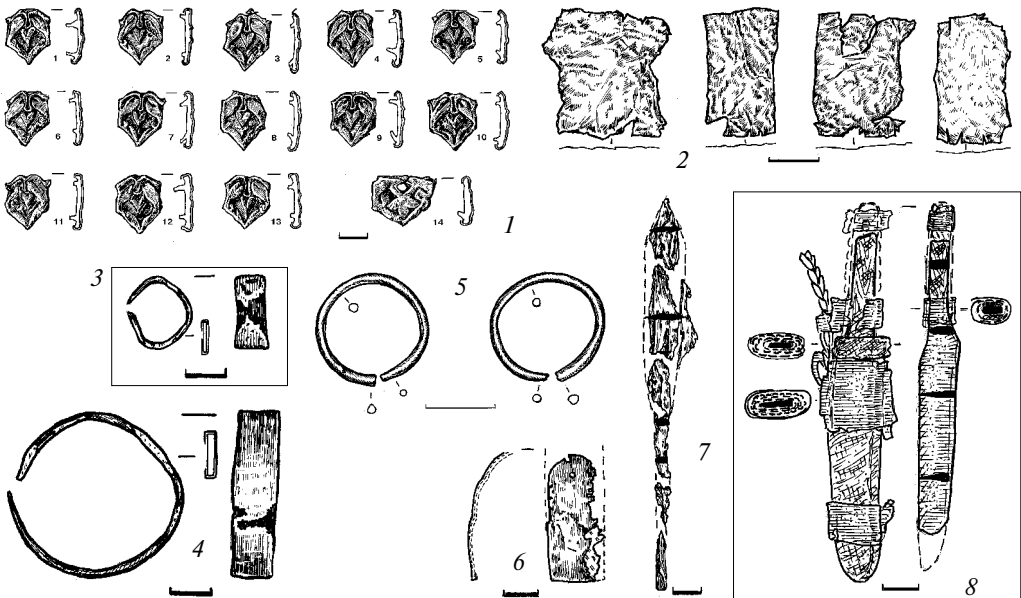
На відкритті «алеї» стел та павільйону-скансену поряд із Комсомольським історико-краєзнавчим музеєм, 2005 р.

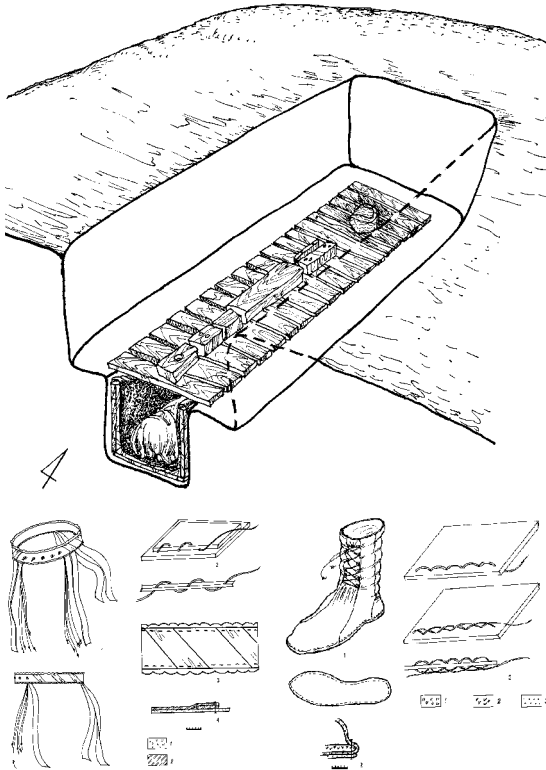
Експедицією Полтавського педагогічного університету, разом з Історико-культурним заповідником «Більськ», проведені рятівні роботи на валах Західного укріплення Більського городища (П.Я.Гавриш), науковцями заповідника обстежене Куземинське укріплення цієї всесвітньовідомої пам'ятки та знятий його план (В.В.Приймак, О.В.Коротя), проводилися дослідження печей пізньосередньовічних селітроварів неподалік ур. Озеро поблизу с.Більськ (В.В.Приймак, А.І.Охріменко).

Рятівні дослідження Полтавської експедиції ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України».

Розкопки О.Б. Супруненка, 2007 р. Знахідки з угорського поховання кін. IX ст.

1, 3, 4 – бронза, срібло; 2, 5 – золото; 6 – срібло; 7 – залізо; 8 – залізо, срібло, шкіра, текстиль.

Розкопки золотоординських поховань в окрузі Комсомольська (с. Волошине).

Дослідження ЦОДПА, 2003-2004 рр.

Реконструкція дитячого поховання поч. XIV ст. *Розкопки О.Б. Супруненка*. Відтворення деталей головного убору і взуття. *За С.В. Маєвською, 2004 р.* Костюм дівчинки-кочівниці з Волошиного. *Реконструкція С.В. Маєвської, мал. Г.В. Коваленко*. Розкопки золотоординських поховань ґрунтового некрополю XIV ст. Знахідки. Золото, срібло, позолота.

Величезний обсяг рятівних досліджень виконали археологи обласного Центру археології у м.Полтава. На місцях спорудження п'яти котлованів житлових та адміністративних будинків по Першотравневому проспекту, Першотравневому провулку та пров. Андріївському вони дослідили рештки 10 жител роменської культури, давньоруського та післямонгольського часу, трьох господарських споруд, понад 20 господарських ям та кілька поховань XVII-XVIII ст. (О.Б.Супруненко, І.М.Кулатова, К.М.Мироненко, Ю.О.Пуголовок, О.В.Сидоренко, В.В.Шерстюк). Під час роботи цієї експедиції вивчалися і залишки двох гончарних горнів XVIII ст., рештки погребів кінця XVIII ст. (Р.С.Луговий, О.М.Ткаченко, В.О.Яременко та ін.).

Таким чином, польові дослідження 2007 р. стали черговим кроком у справі вивчення і збереження наукової інформації про старожитності краю ряду епох, що мали бути знищені в ході будівельних та господарських робіт. Результати цих розкопок суттєво поповнили збірки музейних установ Полтавщини та стали приводом до підготовки ряду наукових досліджень, монографічних й оглядових наукових праць.

ВИСНОВКИ

Невелике ілюстроване видання, присвячене історії археологічних досліджень на Полтавщині впродовж трьох останніх століть, лише до певної міри заповнює прогалину у величезному розмаїтті наукових досліджень, присвячених старожитностям Полтавщини. Проте, наведені факти наочно ілюструють поступальний процес від зародження інтересу до власного минулого, зацікавлення у його пізнанні, перших кроків у вивченні старожитностей до цілеспрямованого дослідження та збереження найдавнішої культурної спадщини на території області. І, врешті-решт, до втілення в життя, зумовлених виконанням чинного пам'яткоохоронного Законодавства України, заходів щодо її археологічного дослідження в зонах будівельних, шляхових, гірничо-видобувних та інших земляних робіт, в ареалах історичної забудови міст і в межах інших населених пунктів області.

Цей багатогранний процес наукового пізнання мав на своєму шляху чимало здобутків і втрат, широко відомі відкриття та цілком ординарну, хоча й досить необхідну суспільству, дослідницьку діяльність окремих учених, музейників і краєзнавців, цілих науково-дослідницьких колективів. Він продовжується у часі, і, напевне, буде розширюватися за масштабами.

У межах території Полтавської області у повній мірі знайшли вияв майже всі, визначені істориками археології України, періоди та етапи в історії археологічного знання — зокрема, поява перших описів пам'яток старовини, «вчені подорожі» дослідників XVIII ст., формування і визначення впливу конкретних наукових центрів на процес вивчення археологічної культурної спадщини, складання основних напрямків досліджень, створення музейних зібрань, виникнення спочатку громадських, а потім і державних археолого-краєзнавчих інституцій, розгортання повномасштабних і науково-планових досліджень, формування служб і закладів, що вели та ведуть охоронні, рятівні і суто наукові тематичні дослідження. Цей процес охопив і заклади вищої школи, і музейні установи, призвів до створення спеціалізованих науково-дослідних організацій, заповідників тощо. Історичний перебіг та час проходження цих етапів у деяких випадках випереджував появу аналогічних тенденцій в інших регіонах, мав значно помітніші наукові результати, чи певною мірою відставав від загальноукраїнських історичних реалій розвитку археологічної науки.

У будь-якому разі, вивчення археологічних пам'яток Полтавщини має на сьогодні багату і варту серйозного наукового дослідження історію, яку необхідно враховувати кожному, хто зацікавиться найдавнішою культурною спадщиною. Для орієнтації хоча б в основних етапах історії знань про старо-

житності краю видання доповнене чималою кількістю документів відповідних епох та розширеним списком фахових наукових видань, випущеної в області літератури й окремих джерел, який, сподіваємося, буде у нагоді читачеві.

Насамкінець, необхідно навести перелік закладів та установ Полтавщини, де працюють археологи, музеїв, в яких наявні археологічні експозиції і де можна отримати відповідні консультації, замовити тематичні екскурсії, і до збірок яких необхідно долучати окремі випадкові археологічні знахідки для їх наступного вивчення та збереження.

МУЗЕЙНІ УСТАНОВИ

З АРХЕОЛОГІЧНИМИ ЕКСПОЗИЦІЯМИ:

Полтавський краєзнавчий музей, відділ археології

36020, м.Полтава-20, пл.Конституції, 2, т. 2-57-38

Кременчуцький краєзнавчий музей

39600, м.Кременчук, вул.Жовтнева, 2, т. 3-90-66

Комсомольський історико-краєзнавчий музей

39800, м.Комсомольськ, вул.Космонавтов, 4, т. 7-53-03

Лубенський краєзнавчий музей

37500, м.Лубни, вул.Леніна, 25/30, т. 5-21-06

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ЗАПОВІДНИКИ:

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішні

38164, с-ще Опішня, вул.Партизанська, 102, т. 4-24-16

Історико-культурний заповідник «Більськ»

38600, с-ще Котельва, вул.Чапаєва, 21, т. 9-22-04

АРХЕОЛОГІЧНІ НАУКОВО-ДОСЛІДНІ

ЗАКЛАДИ ТА ПІДРОЗДІЛИ:

**Центр охорони та досліджень пам'яток археології
управління культури Полтавської облдержадміністрації**

36011, м.Полтава-11, вул.Комсомольська, 37, т. 2-26-12

Полтавська археологічна експедиція Державного підприємства

«Охоронна археологічна служба України»

Інституту археології НАН України

36011, м.Полтава-11, вул.Комсомольська, 37, т. 2-26-12

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Ивакин Глеб, Чернецов Алексей.* Уникальный амулет из Златоверхого // Древний мир. — Киев, 2001. — № 2. — С.36-38.
2. *Заметка* о старых и новых «копачах» // Киевская старина. — Киев, 1888. — № 12. — Декабрь. — С.149; *Супруненко О.Б.* До питання про пограбування курганів на Полтавщині за козацької доби // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — Київ: вид. ЦП НАНУ, УТОПІК, 2000. — Вип.9. — С.86-89.
3. *АЮЗР.* — Киев изд. Врем. комисс. для разбора древних актов, 1888. — Ч.7. — Т.1. — С.84-87, 91, 101-103; *Супруненко О.Б.* Про початковий етап знайомства з пам'ятками старовини у Посуллі // Проблеми ранньослов'янської і давньоруської археології Посейм'я: М-ли наук. конф., присвяч. 900-річчю Вира-Білопілля. — Білопілля: вид. Сум.КМ, 1994. — С.60-63.
4. *Литвин Михайло.* Извлечение из записок // Мемуары, относящиеся к истории Южной России. — Киев, 1890. — Вып.1. — С.9-10; *Книга Большому чертежу* / Подг. к печ. и ред. Сербиной К.Н. — Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1950. — 229 с.; *Челеби Эвлия.* Книга путешествия: (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века). — Москва: Изд-во АН СССР, 1961. — Вып.1: Земли Молдавии и Украины. — 338 с.; *Супруненко О.Б.* Відомості про пам'ятки археології Полтавщини у джерелах XIV-XVI ст. // Дослідження археологічних пам'яток українського козацтва. — Київ: вид. ЦП НАНУ і УТОПІК, 1995. — Вип.4. — С.53; *Тимченко В.М.* Турецький мандрівник Евлія Челебі про фортеці Полтавщини середини XVII ст. — Полтава: Археологія, 2005. — 16 с.
5. *Ляссота Э.* Путевые записки Эриха Ляссоты / Пер. с прим. Бруна Ф. — Одесса, 1873. — С.26, 66-67; *Супруненко О.* Пам'ятки археології Полтавщини у джерелах XVI-XVII ст. // КСП. — Полтава: вид. ЦОДПА, 1994. — Вип.2. — С.134-135.
6. *Боплан Гійом Левассер де.* Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воен. — Київ: Наук. думка, 1990. — 14. — С.37; 151-152; *див.: Ляскоронский В.Г.* Гильом Левассер-де-Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России: I. Описание Украины. II Карты Украины XVII века. — Киев: тип. Корчак-Новицкого Г.Т., 1891. — 91 с.; *Падалка Л.В.* Карта Боплана о заселении Полтавской территории во второй четверти XVII века. — Полтава: изд. ПУАК, 1914. — 3 с.; *Супруненко О.* Пам'ятки археології Полтавщини у джерелах XVI-XVII ст. — С.135-136.
7. *Величко Самоил.* Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. 1720 г. — Киев: изд. Врем. комисс. для разбора древних актов, 1848-1864. — 1848. — Т.1. — VIII, 454, 51, XXX, II с.; 1851. — Т.2. — 612, XVII, III с.; 1855. — Т.3. — IV, XII, 568 с.; 1864. — Т.4. — XI, 407 с.; *Величко Самійло.* Літопис / Перекл. з книжн. укр. мови Шевчук Валерій. — Київ: Дніпро, 1991. — Т.1. — 376 с.; Т.П. — 644 с.
8. *Кулатова Ірина.* Самійло Величко про пам'ятки археології Полтавщини // Дослідження археологічних пам'яток українського козацтва. — Київ: вид. ЦП НАНУ та УТОПІК, 1995. — С.47-49.
9. *Описи Київського намісництва 70-80-х років XVIII ст.* / Відп. ред. Сохань П.С. — Київ: Наук. думка, 1989. — 390, 2 с.; *Супруненко О.Б.* Пам'ятки археології Полтавщини у джерелах другої половини XVIII ст. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — Київ: вид. ЦП НАНУ, УТОПІК, 1999. — Вип.8. — С.170-176.
10. *Бережков М.Н.* А.Ф.Шафонский и его труд «Черниговского наместничества топографическое описание». — Нежин, 1910. — 120 с.; *Апанович О.М.* Значення праці О.Ф.Шафонського «Черниговского наместничества топографическое описание» для

- вивчення історії Лівобережної України другої половини XVIII ст. // УІЖ. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. — № 5. — С.126-132; **Супруненко О.Б.** О.Ф.Шафонський — дослідник пам'яток археології Полтавщини // VII Всеукр. наук. конф. «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність»: (М-ли пленар. та секц. засідань). — Київ: Рідний край, 1995. — Частина I. — С.62-64.
11. **Шафонский А.Ф.** Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малья России, из частей коей оно наместничество составлено, сочиненное Действительным статским советником и Кавалером Афанасием Шафонским, с четырьмя географическими картами / Изд. Судиненко М.И. — Киев: тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1851. — 697 с., 4 карты; **Супруненко О.Б.** Перший дослідник Більського городища О.Ф.Шафонський // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. — Полтава: Археологія, 1996. — С.19-22. — Додаток: **Шафонский А.Ф.** [Перший науковий опис Більського городища]. — С.24-28.
  12. **Путешественные записки** Василя Зуева отъ С.-Петербурга до Херсона въ 1781 и 1782 году. — Въ Санктпетербурге: при Императорской Академіи Наукъ, 1787. — С.202-222, 213-232; **Зуев В.** Путешественные записки Василия Зуева от С.-Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году: [Уривок] / Підг. до друку і коментарі Супруненка О.Б. // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1998. — № 1-2. — С.154-158; **Зуев В.Ф.** Полтавщина в «Путешественных записках» 1781 року / Упорядн. та наук. ред. Супруненко О.Б. — Підг. до друку та коментарі Супруненка О.Б., Кигим С.Л., Коваленко О.В., Мокляк В.О. — Полтава: Археологія, 1999. — 48 с.
  13. **Гльденштедт Ф.І.** Путешествие по Слободско-Украинской губернии / Предисл. Салтыкова М., прим. Багалея Д.И. — Харьков, 1872. — 88 с.; **Его же.** Дневник путешествия въ Южную Россію въ 1773-4 гг. // ЗООИД. — Одесса, 1879. — Т.ХІ. — С.180-228; **Тункина И.В.** Русская наука о классических древностях Юга России (XVIII — середина XIX в.). — Санкт-Петербург: Наука, 2002. — С.42-43.
  14. **Паллас П.С.** Наблюдения, сделанные во время путешествия по южным наместничествам Русского государства в 1793-1794 годах / Отв. ред. Лёвшин Б.В., сост. Ткачева Н.К. // Научное наследие. — Москва, 1999. — Т.27.
  15. **Муравьев-Апостол И.М.** Олвия: Отрывок из Путешествия в Тавриду в 1820 г., с приобщением перевода отрывка Вористенской речи Диона Христома. — Санкт-Петербург, 1821. — 48 с.; **Капнист В.В.** Краткое изыскание о гипербореанах и коренном российском стихосложении // Капнист В.В. Собрание сочинений: В 2-х т. — Москва-Ленинград: Худ. лит-ра, 1960. — Т.2. — С.165-185; **Его же.** Мнение, что Улисс странствовал не в Средиземном, но в Чёрном и Азовском морях // Там же. — С.238-245; **Кузьменко А.Ю.** Иван Матвійович Муравйов-Апостол: Нарис життя і творчості. — Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1964. — С.71-91; **Формозов А.А.** Страницы истории русской археологии. — Москва: Наука, 1986. — С.41; **Супруненко О.Б.** Иван Муравйов-Апостол: біля витоків античної археології // ПА3. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Ч.3. — С.11-13.
  16. **Муравьев-Апостол И.М.** Путешествие по Тавриде в 1820 г.. — Санкт-Петербург, 1823. — XII, 320 с., 1 л. вкл.; **перекл.: Murawiew-Apostol J. de.** Raise durch Taurien im Jahre 1820 // Aus dem Russisch übersezt von W. von Oertel. Mit fünf Carten und Plänen. — Berlin, Landberg, 1825. — 255 s.; **перевид.: Wien, 1826; Napoli, 1833.** — Про дослідження: **Тункина И.В.** Русская наука о классических древностях Юга России (XVIII — середина XIX в.). — С.84-85.
  17. **О сохранении и возобновлении** в Крыму памятников древности и об издании описания оных // ЗООИД. — Одесса, 1872. — Т.VIII. — С.399-401; **Тункина И.В.** Русская наука о классических древностях Юга России (XVIII — середина XIX в.). — С.76, 86.
  18. **Макаренко Н.** Материалы по археологии Полтавской губернии. II. Серебряный ритон случайной находки в «Кропивянской сотне Переяславского полку» // Тр. ПУАК. — Полтава: изд. ПУАК, 1916. — Вып. 14. — С.5-15.
  19. **Рябова В.А.** «Полтавский ритон» и вопросы происхождения ритонов Скифии // Обл. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию со дня рожд. М.Я.Рудинского / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1987. — С.53-56.

20. **Черняков І.Т.** Розвиток археології в Україні // Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Т. Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій. — Київ: Либідь, 1992. — С.27.
21. **Рудинський М.** Археологічні збірки Полтавського музею // Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава: вид. ПДМ, 1928. — Т.1. — С.42; **Березанская С.С.** Северная Украина в эпоху бронзы. — Киев: Наук. думка, 1982. — С.38. — Рис.; **Пустовіт Т.П., Супруненко О.Б.** Федір Камінський (1845-1891): Наукова та епістолярна спадщина. — Полтава: вид. ПКМ, 1992. — С.47, 101-103.
22. **Супруненко О.Б.** Археологічне збиральництво в Україні наприкінці ХІХ ст. // Актуальні питання дослідження вітчизняної історії та методики її навчання. — Полтава: вид. ПДП, 1997. — С.43-45; **Супруненко О.Б.** Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М.Скаржинської). — Київ-Полтава: Археологія, 2000. — С. 68, 166, 168, 175, 207.
23. **Одна з найстаріших археологічних знахідок на Полтавщині** / Публ. Супруненка О.Б. // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1994. — Ч.2. — С.9-10. — Фото на С.9.
24. **Левицкий О.И.** Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов. 1843-1893: Историческая записка о её деятельности. — Киев, 1893. — С.56-57, 126, 140; **Супруненко О.Б.** Археологічна збірка Максимовича // Тези Всеукр. наук. конф. «Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури» (28-30 вересня 1994 р.). — Переяслав-Хмельницький: вид. Пер.-Хм.ДПІ, 1994. — С.28-29.
25. **Пассек В.В.** О древностях Харьковской губернии // Харьков. губ. ведомости. — г.Харьков. — 1839. — № 19. — С.116-117; **Каразин В.Н.** Дополнение к статье о наших древностях, напечатанной в предыдущем номере // Харьков. губ. ведомости. — г.Харьков. — 1839. — № 20. — С.127; **Формозов А.А.** Страницы истории русской археологии. — Москва: Наука, 1986. — С.52-53; **Лавріненко Юрій.** Василь Каразін: Архітект Відродження. — Мюнхен: Сучасність, 1975. — С.23 та наст.
26. **Пассек В.** Курганы и городища в Харьковской губернии // ЖМВД. — Санкт-Петербург, 1837. — Ч.25. — № 9. — С.541-550; **Его же.** Курганы и городища Харьковского, Валковского и Полтавского уездов // Русский исторический сборник. — Санкт-Петербург, 1838. — Т.3. — Кн.2. — С.207-229; **Пассек В.** Границы Южной Руси до нашествия татар // Очерки России, издаваемые В.Пассеком. — Москва, 1840. — Кн.2. — С.195-216; **Его же.** Окрестности Переяслава // Очерки России, издаваемые В.Пассеком. — Москва, 1840. — Кн.4; и др.; **Скирда В.В.** Археологічні дослідження В.В.Пассека на Харківщині // Вісник ХДУ. — Харків, 1998. — № 413. — Історія. — Вип.30. — С.58-68.
27. **Калениченко Н.** О костях древних животных, вновь открытых в Малороссии // Северная пчела. — Санкт-Петербург, 1840. — № 75. — С.34-37; **Багалей Д.И., проф.** Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). — Харьков: тип. Харьковского ун-та, 1904. — Т.2: (с 1815 по 1835 г.). — 1136 с.; **Михеев В.К., Шрамко Б.А.** Вклад учёных Харьковского университета в развитие археологии (1805-1990 гг.) // Вестник Харьковского ун-та. — Харьков: Основа, 1991. — № 357. — Вип.24. — С.104-105; **Скирда В.В.** Перші спроби археологічних досліджень ученими Харківського університету // Проблеми історії та методології історичної науки: Харківський історіографічний збірник. — Харків: Бізнес-Інформ, 1998. — Вип.3. — С.107-112.
28. **Šcerbakiwskij W.** Bemerkungen über neue und wenig bekannte paläolithische Stationen in der Ukraine // Die Eiszeit. — Wien, 1927. — V.IV. — S.27-32; **Береговая Н.А.** Палеолитические местонахождения СССР // МИА. — Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1960. — № 61. — С.146.
29. **Василевский В.Л.** Полтавская гимназия с 1808 по 1831 год: Очерки по архивным данным // Тр. ПУАК. — Полтава: изд. ПУАК, 1907. — Вип.3. — С.270. — Прим.; **Супруненко О.Б.** Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М.Скаржинської). — Київ-Полтава: Археологія, 2000. — С.103.
30. **Левицкий О.** Археологические экскурсии Т.Г.Шевченка в 1845-1846 гг. // Киевская старина. — Киев, 1894. — Т.ХХІV. — № 2. — Февраль. — Док., изв. и зам. — С.231-244; **Курінний П.** Нариси з історії Української археології // Університетські Виклади. —

- Авгсбург: вид. УВУ, 1946. — 127 с.; *Шовкопляс Г.М., Шовкопляс І.Г.* За покликком серця: Пам'ятки історії та культури в житті і творчості Т.Г.Шевченка. — Київ: Наук. думка, 1990. — С.16-18.
31. *Супруненко О.Б.* Археологічні студії Тараса Шевченка на Полтавщині // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2000. — № 1-2. — С.90, 95.
  32. *Жур П.* Дума про вогонь: З хроніки життя та творчості Тараса Шевченка. — Київ: Дніпро, 1985. — С.80-98; *Загайко П.* Полтавські дороги Кобзаря. — Полтава: Криниця, 1990. — 28 с.
  33. *Цит. за: Шевченко Тарас.* Повне зібрання творів: В 6-ти т. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1963-1964. — Т.5. — С.105.
  34. *Супруненко О.Б.* Археологічні студії Тараса Шевченка на Полтавщині. — С.91.
  35. *Супруненко О.* Перший дослідник давньоруського Сніпорода // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1997. — № 1-2. — С.124.
  36. *Адакшина С.Б.* А.В.Терещенко — забытое имя в истории русской археологии // Проблемы истории отечественной археологии / ТДК (11-13 декабря 1990 г.). — Санкт-Петербург: изд. СПб.ГУ, ГЭ, ИИМК РАН, 1993. — С.47-48; *Супруненко О.Б.* Олександр Терещенко. — Полтава: Археологія, Полтав. літератор, 1997. — 12 с.
  37. *[Терещенко А.В.]* Раскопки скифского царского кургана // Русский вестник. — Санкт-Петербург, 1856. — Т.1. — Прибавл.: «Соврем. летопись». — С.31-32; *Лазаревский Я.* Александропольский курган: Могила скифского царя // Зап. РАО. — Санкт-Петербург, 1895. — Т.VII (нов. серия). — С.24-46; *Супруненко О.Б.* Олександр Терещенко: призабуте ім'я полтавського археолога // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Ч.3. — С.11-20.
  38. *Шовкопляс Г.М., Шовкопляс І.Г.* За покликком серця... — С.20-21.
  39. *Цит. за: Шевченко Тарас.* Повне зібрання творів: У 12-ти т. — Київ: Наук. думка, 1989. — Т.1. — С.169, 170.
  40. *Ильинская В.А.* Скифы Днепровского лесостепного Левобережья: (Курганы Посулья). — Киев: Наук. думка, 1968. — 203, LXII, 2 с.; а також: *Бранденбург Н.Е.* Журнал раскопок (1889-1902 гг.). — Санкт-Петербург: тип. Деп. уделов, 1908. — 220 с.; *Галанина Л.К.* Скифские древности Приднепровья: (Эрмитажная коллекция Н.Е.Бранденбурга) // САИ. — Москва: Наука, 1977. — Вып. Д 1-33. — 68 с.
  41. *Линиченко И.А.* О раскопках, произведенных ... нынешним летом вместе с проф. Самоквасовым в Роменском уезде Полтавской губернии // ЧИОНЛ. — Киев, 1890. — Кн.4. — Отд.1. — С.12; *Самоквасов Д.Я.* Основание хронологической классификации [могильных древностей Европейской России], описание и каталог коллекции древностей. — Варшава: в тип. Марии Земкевич, 1892. — XLII, 101, XL с.; *Самоквасов Д.Я.* Могила Русской земли: [Описание археологических раскопок и собрания древностей профессора Д.Я.Самоквасова] // Тр. Москов. комитета по устройству Черниговского Археологического съезда, вып.3. — Москва: Синодальная тип., 1908. — IV, 271, IV с.; *Ліліньська В.А.* Курган Старша Могила — пам'ятка архаїчної Скіфії // Археологія. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1951. — Т.V. — С.196-212.
  42. *Кибальчич Т.В.* Древности: Указатель к археол. находкам 1875-1876 гг. — Киев: тип. [Киев.] ун-та, 1876. — 27 с.; *Доставление комитету* Т.В.Кибальчичем курганных черепов его раскопок // Изв. Общ-ва любителей естествознания, антропологии и этнографии. — Москва, 1878. — Т.31. — С.97; *Антонович В.* Археологические исследования в бассейне Сулы // Киевская старина. — Киев, 1886. — Т.16. — Август. — № 8. — Изв. и зам. — С.763-766; *Антонович В.* Из археологических поисков на левой стороне Днепра // Там же. — Т.16. — Июль. — № 7. — Изв. и зам. — С.560-562; *Антонович В.Б.* О раскопке, произведенной г.Сабанеевым в Полтавской губернии // ЧИОНЛ. — Киев, 1888. — Кн.2. — Отд.1. — С.272-273; *Антонович В.Б.* О раскопках на Суле // Там же. — С.72; *Голубовский П.В.* О музее С.А.Мазараки // ЧИОНЛ. — Киев, 1888. — Кн.2. — Отд.1. — С.269; *Мазараки С.А.* О раскопках, произведенных им в Роменском уезде // Там же. — С.276; *Авенариус Н.* Поставмукские курганы // Зап. Русского археол. общества. — Санкт-Петербург, 1896. — Нов. сер. — Т.VIII. — Вып.1/2. — С.178-187; *Антонович В.Б.* Труды графа А.А.Бобринского по археологии Киевской губернии и вообще Южного края

- // ЧИОНЛ. — Киев, 1896. — Кн.10. — Отд.І. — С.8-11; *Раскопки курганов* у с.Волковцы, Роменск. у. Полтавской губ. // Киевская старина. — Киев, 1899. — Т.66. — Сентябрь. — № 9. — АЛЮР. — Древн.: Иссл. и раскоп. — С.133-134; *Раскопки курганов* в Роменском у., Полтавской г. у сс. Волковцы и Великие Будки // Киевская старина. — Киев, 1899. — Т.65. — Апрель. — № 4. — АЛЮР. — Древн.: иссл. и раскоп. — С.55-56; *Липниченко И.А.* Археологические исследования летом 1898 г. // ЗООИД. — Одесса, 1900. — Т.ХХІІ. — С.11-12; *Исследования* и раскопки курганного могильника в 3-х верстах от с. Березовая Рудка, Пирятинского уезда Полтавской губ. // АЛЮР. — Киев, 1900. — Т.2. — С.203; *Хвойка В.В.* Раскопка могильника при с.Броварки, Гадячского уезда Полтавской губ. // Тр. МАО. — Москва: изд. МАО, 1904. — Т.ХХ. — Вып.ІІ. — С.40-48; *Самоковасов Д.Я.* Северянская земля и северяне по городищам и могилам. — Москва: Синодальная тип., 1908. — 119 с.; *Черненко Е.Е.* Розкопки в Полтавской губернии накануне XIV археологического съезда (1907 г.) // ОИПАП: [Первый] обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1988. — С.42; *Антонович В.Б.* [Письмо к И.А.Зарецкому. — 22 янв. 1893 г.] // ОДПАП: Третій обл. наук.-практ. семінар / ТД. — Полтава: Вид-во «Полтава», 1990. — С.32-35; *Куриленко В.Е.* К биографии Турвонта Кибальчича // ОДПАП: Третій обл. наук.-практ. семінар / ТД. — Полтава: Вид-во «Полтава», 1990. — С.30-31; *Супруненко А.Б.* Колекція П.С.Щегинського // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. — Ч.1: Археологія Полтавщини. — Полтава: вид. ПКМ, 1991. — С.9-11; *Корінний М.* Про внесок школи В.Б.Антоновича в дослідження історії Лівобережної України давньоруських часів: (історіографічний нарис) // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича (16-18 бер. 1993 р., м.Київ): Доп. та м-ли. — Київ: вид. Ін-ту укр. археограф. АНУ, 1994. — С.77-82; *Супруненко О.Б.* Археологічні дослідження В.Б.Антоновича на Полтавщині // Там само. — С.250-256; а також ряд ін.
43. *Порленко В.П.* Лубенский музей Е.Н.Скаржинской // Киевская старина. — Киев, 1890. — Т.31. — Октябрь. — № 10. — Док., изв. и зам. — С.123-134. — Підп.: Г.; *Беляшевский Н.Ф.* Лубенский музей Е.Н.Скаржинской // АЛЮР. — Киев, 1904. — № 3. — Хроника. — С.107-112; *Супруненко О.Б.* Археологічне зібрання К.М.Скаржинської // Археологія. — Київ: Наук. думка, 1990. — № 4. — С.98-107; *Його ж.* Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М.Скаржинської). — Київ-Полтава: Археологія, 2000. — 398, II с.
44. *Борисковский П.И.* Палеолит Украины: Историко-археологические очерки // МИА. — Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1953. — № 40. — С.11-14; *Супруненко О.Б.* Ф.І.Камінський — дослідник пам'яток археології Полтавщини // Археологія. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1991. — № 3. — С.69-75; *Пустовіт Т.П., Супруненко О.Б.* Федір Камінський (1845-1891): Наукова та епістолярна спадщина. — Полтава: вид. ПКМ, 1992. — 180 с.; *Ванцак Б.С., Супруненко О.Б.* Подвижники українського музейництва: Григорій Кир'яков, Федір Камінський, Катерина Скаржинська, Гнат Стеллецький. — Полтава: ВЦ «Археологія» ЦОДПА, 1995. — 136 с.
45. *Каминский Ф.И.* Следы древнейшей эпохи каменного века по р. Суле и ее притокам // Тр. III АС. — Киев, 1878. — Т.І. — С.147-152; *Каминский Ф.И.* Раскопки в окрестностях Лубен // ЧИОНЛ. — Киев, 1888. — Кн.2. — Отд.І. — С.218; *Коллекция древностей* музея Е.Н.Скаржинской // Указатель выставки при VIII Археологическом съезде в Москве, 1890 года. — Москва: [б.и.], 1890. — С.21-28; *Ляскоронский В.Г.* Археологические раскопки близ г.Лубён, Полтавской г., в урочище Лыса Гора // Киевская старина. — Киев, 1892. — Т.39. — Март. — С.263-280, IV с.; *Ляскоронский Василий.* Остатки древнего Лукомльского городища в м.Лукомье, Лубенского уезда, Полтавской губ. // Киевская старина. — Киев, 1893. — № 9. — Сентябрь. — С.426-437; *Ляскоронский Василий.* Остатки древнего городища в м.Снетине, Лубенского у., Полтавской губ. // Киевская старина. — Киев, 1896. — № 12. — Декабрь. — С.327-336; *Бочкарев К.П.* Очерки Лубенской старины: С старинным планом и видами г.Лубен. — Москва: тип. Т-ва Скор. А.А.Левенсон, 1901. — Вып.1. — 39 с., 2 табл.; *Козловська В.Є.* Проф. В.Г.Ляскоронський (1859-1928) // Бюлетень Київської секції наукових робітників. — Київ, 1928. — № 4. — С.12-13; *Супруненко О.Б.* Археологічні дослідження і зібрання Г.С.Кир'якова // Питання археології Сумщини: М-ли наук.-практ. конф. «Проблеми вивчення і охорони пам'яток ар-

- хеології Сумщини». (Суми, квітень 1989 року). — Суми: вид. СКМ, 1990. — С.10-17; *Перша колекція з Гинцівської стоянки* / Публ., передмова та прим. Супруненко О.Б. // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Ч.3. — С.183-190; *Супруненко О.Б.* Археологія в діяльності першого приватного музею України... — С.48-73.
46. *Махно Є.В.* Поховання на Замковій Горі в Лубнах // Археологія. — Київ: Наук. думка, 1965. — Т.18. — С.185-189; *Кухарская Е.Н., Битковский О.В.* К вопросу об одном типе погребений зарубинецкого времени // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1994. — Ч.2. — С.113-120; *Кулатова И.Н., Супруненко А.Б.* Памятники времени проникновения сармат в Днепровское Лесостепное Левобережье // ПАЗ-1999. — Полтава: Археологія, 1999. — С.134-161; *Кулатова И.М., Супруненко О.Б.* Курган скіфського часу у с.Хитці в Лубенському Посуллі (за розкопками А.Лютецького та С.Кульжинського 1896 р.) // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1997. — № 1-2. — С.59-63; *Кулатова И.М.* Давньоруські некрополі поблизу с.Клепачі на Лубенщині // Християнські старожитності Лівобережної України. — Полтава: Археологія, 1999. — С.21-25; *Супруненко О.Б.* Доля колекцій Музею К.М.Скаржинської // Музеї. Меценати. Колекції. — Київ-Полтава: Археологія, 2000. — С.9-18; *Супруненко О.Б.* Археологія в діяльності першого приватного музею України... — С.146-150. *Артемов А.В.* Антропологические материалы в собрании Е.Н.Скаржинской // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2002. — № 1. — С.34-38; *Савчин С.В.* Вивчення майданів у творчій спадщині музею К.М.Скаржинської // Там само. — С.17-18; *Супруненко О.Б.* Про перший курганний некрополь культури багатовалякової кераміки в Україні // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2/2002 — 1/2003. — С.70-75.
47. *Курінний Петро, проф., д-р.* Історія археологічного знання про Україну. — Вид. 2-е, репринт. / Передмова Супруненко О.Б. — Полтава: вид. ЦОДПА та УВУ, 1994. — С.112; *Супруненко А.Б.* Археологические исследования Полтавского краеведческого музея: (к 100-летию со дня основания) // Археологические исследования на Полтавщине. — Полтава: изд. ПКМ, 1990. — С.5-7; *Супруненко А.Б.* Полтавський краєзнавчий музей як науковий осередок // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: Наукові читання. (26 вересня 1991 р.) / ТД, кат. ювіл. виставок. — Полтава: вид. ПКМ, 1991. — С.7-9.
48. *Щербачев Ю.* Раскопки близ с.Мануйловка Кременчугского уезда Полтавской губернии в 1887-1889 гг. // Древности: Тр. МАО. — Москва: изд. МАО, 1894. — Т.ХV. — Вып.2. — С.39-42; *Зарецкий И.А.* Результаты пробной раскопки в урочище Мечеть Кобелякского уезда // Тр. ПУАК. — Полтава: изд. ПУАК, 1912. — Вып.9. — С.111-120; *Семенов А.И.* К реконструкции состава Макуховской находки: (из истории изучения памятников Перещепинского круга) // СГЭ. — Ленинград: Искусство, 1986. — Вып. LI. — С.32-35; *Кулатова И.М., Супруненко О.Б.* Археологічні дослідження І.А.Зарецького в Полтаві // ОДПАП: Третій обл. наук.-практ. семінар / ТД. — Полтава: Вид-во «Полтава», 1990. — С.41-47. — Рис. 1, 2 на вкл.: С.І; *Кулатова И.М.* Кургани скіфського часу в ур. Лапівщина у Поворсклі (за дослідженнями І.А.Зарецького 1888 р.) // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1998. — Ч.1-2. — С.26-28.
49. *Зарецкий И.А.* Заметка о древностях Харьковской губернии Богодуховского у. слободы Лихачевки // Харьковский сборник. — Харьков, 1888. — Вып. 2. — С. 229-246; *Багалей Д.И.* Заметка об альбоме Украинских древностей И.А.Зарецкого // Киевская старина. — Киев, 1888. — Декабрь. — № 12. — С.148-149; *Багалей Д.И.* Предисловие к археологической карте Харьковской губ. Объяснительный текст к археологической карте Харьковской губ. // Тр. XII АС. — Москва: изд. МАО, 1905. — Т.І. — С.І-ІІ, 1-3; *Кулатова И.М., Супруненко О.Б.* Краєзнавча діяльність І.А.Зарецького // IV Республіканська наук. конф. з історичного краєзнавства: / ТДП. — Київ: вид. ІІ АН УРСР, Микол. ДПІ ім.В.Г.Белінського, 1989. — С.73-75; *Супруненко А.Б.* Матеріали срубної культури в дослідженнях І.А.Зарецького // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. — Ч.1: Археологія Полтавщини. — Полтава: вид. ПКМ, 1991. — С.43-45; *Кулатова И.Н., Супруненко А.Б.* И.А.Зарецкий — первый исследователь памятников скифского времени Поворскля // Киммерийцы и скифы: ТД Междунар. науч. конф., посвящ. памяти А.И.Тереножкина. — Мелитополь: изд. ИА АН Украины, Гос. ист.-арх. музея-заповедника «Каменная Могила», ЗГУ, Мелитоп. ГПИ,

1992. — С.48-49; **Супруненко О.Б.** Наукові дослідження і підприємництво у діяльності І.А.Зарецького // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. — Полтава: вид. ПУСКУ, 2002. — № 6. — Серія: Гуманітарні науки, вип.2. — С.57-61. — Початок; 2003. — № 10. — Серія: Гуманітарні науки, вип.3. — С.58-61. — Продовження.
50. **Бирюков Вл.** В.М.Щербаковский и его лекции по археологии на курсах украиноведения в городе Хороле, Полтавской губ. (июль, 1917 г.). — Хорол: тип. Хайкина В., 1917. — 52 с. — *Передрук*: ПАЗ. — Полтава: ВЦ «Археологія» ЦОДПА, 1995. — Ч.4. — С.14-36; **Щербаківський В.** Провідник по Археологічному відділу Полтавського Народного Музея з коротким описом передисторичного життя на Полтавщині. — Полтава: вид. Полт. Нар. музею, 1919. — С.23-25; **Щербаківський В.М.** Могила на хуторі Гречаники Переяславського повіту. — Рукопис, 1920 // НА ІА НАНУ. — Ф.10. — Спр.69. — 5, 1 арк.; **Щербаківський В.** Розкопки в м.Городищі Лохв. пов. року 1918 // Записки Українського наукового товариства досліджування й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. — Полтава: [друк. Брауде Я.Е.], 1920. — Вип.ІІ. — Окр. відбитка з першого віддрукованого аркуша збірника. — С.1-12; **[Щербаківський В.М.]** Знайдення палеолітичного селища на Полтавщині р. 1921 // Збірник Секції мистецтв [Українського наукового товариства в Києві]. — Київ, 1921. — Т.1. — С.153; **Šcerbakiwsky W.** Ukrajinské neolithické «plošcadku» a obrad spalovani // Obzor praehistoricki. — Praha, 1923. — Roč. II. — Ses.ІІ. — S.108-119; **Щербаківський В.М.** Тілопальні точки і мальована кераміка // Трипільська культура на Україні. — У Києві: вид. ВУАК, 1926. — Т.І. — С.119-138; **Šcerbakiwskij W.** Bemerkungen über neue und wenig bekannte paläolithische Stationen in der Ukraine // Die Eiszeit. — Wien, 1927. — V.IV. — S.27-32. — Abb.; **Щербаківський В.** Трипільська культура. — Прага, 1941. — 79 с.; **Щербаківський В.М.** До питання про т.зв. точки трипільської культури // Наук. зб. Українського Вільного Ун-ту у Празі. — Прага: накл. УВУ, 1942. — Т.ІІІ. — С.393-403; **Супруненко А.Б.** Археологічні дослідження В.М.Щербаківського на Полтавщині // ТДП другої Полтавської наукової конференції з історичного краєзнавства. — Полтава: Вид-во «Полтава», 1991. — С.66-67; **Нестуля О.О.** В.М.Щербаківський і охорона пам'яток Полтавщини // АЗ ПКМ. — Полтава: вид. ПКМ, 1992. — Вип.2. — С.59-63; **Супруненко А.Б.** Вадим Щербаківський як дослідник археології Дніпровського Лівобережжя // Історія і археологія Слободської України: ТДС Всеукр. конф., посвящ. 90-летию XII Археологического съезда. — Харьков: изд. ХГУ, 1992. — С.198-199; **Супруненко А.Б.** Вадим Щербаківський: сторінки біографії // Архівний збірник на посвяту 90-річчю Полтавської Вченої Архівної Комісії. — Полтава: Вид-во «Полтава», 1993. — С.86-100; **Кулатова І.М., Супруненко О.Б.** Кургани скіфського часу на Переяславщині (за розкопками В.Щербаківського 1913 р.) // ПАЗ. — Полтава: ВЦ «Археологія» ЦОДПА, 1995. — Ч.4. — С.154-166; **Ульяновський Василь.** Вадим Щербаківський: життя, наукова діяльність, доля творчої спадщини // Щербаківський Вадим. Українське мистецтво: Вибрані неопубліковані праці. — Київ: Либідь, 1995. — С.5-101.
51. **Щербаковский В.** Раскопки на урочище «Мечеть», возле м. Кишеньки, Кобелякского уезда Полтавской губ. // Ежегодник Естественно-Исторического Музея Полтавского губернского земства. 1912 год. — Полтава, 1913. — № 1. — С.1-8; **Супруненко О.Б., Мироненко К.М., Приймак В.В.** Старожитності золотоординського часу Дніпровського лісо-степового Лівобережжя. — Київ-Полтава: Археологія, 2004. — С.22-25.
52. **Щербаківський В.** Розкопки палеолітичного селища в с.Гінцях, Лубенського повіту в 1914 і 1915 р. // Записки Українського наукового товариства досліджування й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. — Полтава: друк. Брауде Я.Е., 1919. — Вип.І. — С.61-78; **Городцов В.А.** Исследования Гонцовой палеолитической стоянки в 1915 г. // Тр. отделения археологии РАНИОН. — Москва: изд. Ин-та истории и искусствознания, 1926. — Т.І — С.5-35, V табл.; **Šcerbakiwskij W.** Eine paläolithische Station in Honci // Die Eiszeit. — Wien, 1926. — V.III. — S.100-116; **Бросов А.Я.** Гонцовская стоянка // СА. — Москва: изд. АН СССР, 1940. — Т.5. — С.88-92; **Левицкий І.Ф.** Гонцівська палеолітична стоянка (за даними досліджень 1935 р.) // Палеоліт і неоліт України. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1947. — Т.І. — С.197-247; **Борисковский П.И.** Палеолит

- Украины: Историко-археологические очерки // МИА. — Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1953. — № 40. — С.35, 306-324; **Кононенко Ж.О., Супруненко О.Б.** З епістолярної спадщини Вадима Щербаківського // ПАЗ. — Полтава: Полт. літератор, 1994. — Ч.2. — С.167-176; **Гавриленко І.М., Лугова Л.М., Мельникова І.С.** Матеріали Гінцівської палеолітичної стоянки у Полтавському краєзнавчому музеї (з історії формування колекцій) // АЛЛУ. — Полтава, 2002. — № 1. — С.51-64; **Гавриленко І.М.** Вадим Щербаківський та дослідження Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки // Кам'яна доба України. — Київ-Полтава: Шлях, 2003. — Вип.4: До 130-річчя відкриття Гінцівської стоянки. — С.53-81.
53. **Аббасов А.М.** Становление и развитие исторического краеведения Полтавщины от его зарождения до наших дней: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Киев: изд. ИИ АН УССР, 1980. — 16 с.; «Труды Полтавской ученой архивной комиссии» (1905-1917): Библиограф. указатель / Сост. Супруненко А.Б. — Полтава: изд. ПКМ, ДАПО, 1991. — 52 с.; **Кулатова І.М., Супруненко О.Б.** Археологія в діяльності Полтавської Вченої Архівної Комісії // Археологія. — Київ: Наук. думка, 1995. — № 2. — С.122-129; **Супруненко О.Б.** Пам'ятки археології Полтавщини в матеріалах Докучаєвської експедиції 1888-1890 рр. // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1998. — № 1-2. — С.107-111; **Симоненко Ігор, Супруненко Олександр.** Археологічні дослідження вчених архівних комісій України // Архівний збірник на посвяту 100-річчя Полтавської вченої архівної комісії „Архіви і документальна спадщина Полтавщини: Минуле, сучасне, перспективи (1903-2003)». — Полтава: АСМІ, 2003. — С.420-448.
54. **Падалка Л.В.** О древних городках, городищах и насыпных валах на территории нынешней Полтавской губ. // Тр. ПУАК. — Полтава: изд. ПУАК, 1905. — Вип.1. — С.153-214, 12 планів; **Его же.** Прошлое Полтавской территории и ее заселение: Исследование и материалы. — Изд. ПУАК. — Полтава: тип. Т-ва Печатного Дела, 1914. — 239 с.
55. **Зарецкий И.А.** Клад, найденный при селе Малая Перещепина Константиноградского уезда Полтавской губернии // Тр. ПУАК. — Полтава: изд. ПУАК, 1912. — Вип.9. — С.181-207. — Окр. відбитка-брошура: Полтава: тип. Маркевича Г.И., 1912. — 27 с.
56. **Бобринский А.А.** Сведения о различных курганах и земляных сооружениях, находящихся в Зеньковском у. Полтавской губ., в окрестностях с.Глинища, и на границе губерний Полтавской и Харьковской // ОАК за 1895 г. — Санкт-Петербург: изд. ИАК, 1897. — С.125-127.
57. **Городцов В.А.** Дневник археологических исследований в Зеньковском уезде Полтавской губернии в 1906 году // Тр. XIV АС. — Москва: изд. МАО, 1911. — Т.III. — С.93-161. — Окр. відбитка: Москва, 1911. — 68 с.; **Шрамко Б.А.** Раскопки В.А.Городцова на Бельском городище // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. — Полтава: Археологія, 1996. — С.29-54.
58. **Макаренко Д.Є.** Зв'язки М.О.Макаренка з Полтавським краєзнавчим музеєм // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. — Ч.2: Археологія Полтавщини. — Полтава: вид. ПКМ, 1991. — С.18-20; **Макаренко Д.Є.** Микола Омелянович Макаренко. — Київ: Наук. думка, 1992. — 168 с.; **Гراب В.І., Супруненко О.Б.** Из эпистолярного наследия Н.Е.Макаренко // Донецкий археологический сборник. — Донецк: Аверс К° ЛТД, 1993. — Вип. 3. — С.36-46.
59. **Макаренко Н.Е.** Отчет об археологических исследованиях в Полтавской губернии в 1906 г. // ИАК. — Санкт-Петербург, 1907. — Вип.22. — С.38-90; **Макаренко Н.** Материалы по археологии Полтавской губернии. Полтавский клад 1905 г.; Случайная находка близ с. Ивахники, Лохвицкого уезда // Тр. ПУАК. — Полтава: изд. ПУАК, 1908. — Вип. 5. — С.201-212; **Макаренко Н.Е.** Археологические исследования 1907-1909 годов // ИАК. — Санкт-Петербург, 1911. — Вип.43. — С.1-130, V табл.; **Макаренко Н.** Материалы по археологии Полтавской губернии: I. Предметы из «случайных» раскопок кургана близ с. Тишки Лубенского уезда // Тр. ПУАК. — Полтава: изд. ПУАК, 1916. — Вип.14. — С.16-24; **Макаренко М.** Археологічні досліди та розшуки на Прилуччині // Короткі звіттовлення ВУАК за 1926 р. — Київ: вид. ВУАК, 1927. — С.106-117; **Макаренко М.О.** Городище Монастирище // Зап. Українського Наукового товариства в Києві: Наук. зб. за рік 1924. — Київ: вид. Укр. Наук. т-ва в Києві, 1925. — Т.XIX. — С.3-23.

60. *Эварницкий Д.И.* Курганы на реке Орели Екатеринославской губернии // Тр. VIII АС. — Москва: изд. МАО, 1897. — Т. II. — С. 328-329; *Его же.* Раскопки курганов в Екатеринославской губернии // Тр. XIII АС. — Москва: изд. МАО, 1907. — Т. I. — С. 140-150.
61. *Беляшевский Н.Ф.* Первобытный человек на берегах р. Днепра вблизи г. Киева // Киевская старина. — Киев, 1890. — Т. XXIX. — № 4. — С. 1-21; *Беляшевский Н.Ф.* Раскопки на Княжей Горе // Древности: Тр. МАО. — Москва: изд. МАО, 1900. — Вып. 16. — С. 49-50; *Біляшевський М.Ф.* Наші національні скарби. — Київ: Шлях, 1918. — X, 1 с.; *Курінний П.П.* Академік Микола Теодотович Біляшівський як археолог // Зап. Іст.-філ. від. ВУАН. — Київ: вид. ВУАН, 1926. — Кн. 9. — С. 24-32; *Мощенко К.* Академік Микола Біляшівський як музейний робітник // Український музей. — Київ, 1927. — 36.1. — С. 3-12.
62. *Ляскоронский Василий.* История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII столетия. — Киев: тип. Ун-та св. Владимира, 1897. — 486 с.; Изд. 2-е. — Киев: тип. Гирича Н.А., 1903. — 422, III с., карта; *Ляскоронский В.Г.* Городища, курганы и длинные (змиевые) валы в бассейне р. Сулы // Тр. XI АС. — Москва: изд. МАО, 1901. — Т. I. — С. 404-457; *Его же.* Находки римских монет в бассейне Среднего Приднепровья // Там же. — С. 458-464; *Его же.* Городища, курганы и длинные (змиевые) валы по течению рр. Псла и Ворсклы // Тр. XIII АС. — Москва: изд. МАО, 1907. — Т. I. — С. 158-198. — *Передрук:* Вид. 2-е, репр., доп. — Передмова Супруненко О.Б. — Полтава: Археологія, 1995. — Препринт, вип. 9. — 56 с.; *Ляскоронский В.Г.* Городища, курганы, майданы и Змиевые валы в области Днепровского Левобережья // Тр. XIV АС. — Москва: изд. МАО, 1911. — Т. III. — С. 1-82; *Супруненко О.Б.* Василь Ляскоронський та його археологічні розвідки на Полтавщині: Передмова // *Ляскоронський В.Г.* Городища, кургани і довгі (змієві) вали за течією рр. Псла і Ворскли. — Вид. 2-е, репр., доп. — Полтава: ВЦ «Археологія» ЦОДПА, 1995. — Препринт, вип. 9. — С. 3-4; *Супруненко О.Б.* Археологічні розвідки В.Г. Ляскоронського в Посуллі // ПАЗ-1999. — Полтава: Археологія, 1999. — С. 221-247; *Супруненко О.Б.* Пам'ятки козацької доби Посулля у матеріалах розвідок В.Г. Ляскоронського // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — Київ: Шлях, 2002. — Вип. 11. — С. 3-10.
63. *Макаренко Николай.* Городища и курганы Полтавской губернии: (Сборник топографических сведений). — Полтава: изд. ПУАК, 1917. — 105, XIX с.; *Супруненко О.Б.* Пам'ятки археології козацької доби Полтавщини в матеріалах анкетування Центрального статистичного комітету 1873 р. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — Київ: Шлях, 2003. — Вип. 12. — С. 3-9.
64. *Супруненко А.Б.* Археологические исследования Полтавского музея в первые годы советской власти // Обл. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию со дня рожд. М.Я. Рудинского (26-28 марта 1987 г.) / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1987. — С. 14-16; *Его же.* М.Я. Рудинский — организатор охраны и исследования памятников истории и культуры на Полтавщине // Первая Всесоюзная научная конференция по историческому краеведению: (г. Полтава, октябрь 1987 г.) / ТДС. — Киев: изд. ИИ АН УССР, 1987. — С. 286-287.
65. *Кулатова И.Н., Супруненко А.Б.* М.Я. Рудинский и Полтавский краеведческий музей // Обл. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию со дня рожд. М.Я. Рудинского (26-28 марта 1987 г.) / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1987. — С. 10-12; *Рудинская Е.Я., Рудинская М.Я.* Археолог М.Я. Рудинский / Підг. до друку, ред. Супруненко О.Б. // АЗ ПКМ. — Полтава: вид. ПКМ, 1992. — Вип. 1. — С. 9-14. — Підпис: Ред.
66. *Рудинський М.Я.* Дюнні стації неолітичної доби з узбережжя р. Ворскла (Охтирський повіт на Харківщині) // Записки Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. — Полтава, 1919. — Вип. 1. — С. 79-94; *Рудинський М.Я.* Матеріали до вивчення неолітичної доби сточища р. Ворскла: Станція в урочищі Біла Гора під Полтавою. — Київ: вид. ВУАН, 1926. — 15 с.; *Рудинський М.Я.* Досліди на Полтавщині: (Климівка. Розшуки на Кременчуччині) // Короткі звідомлення ВУАК за 1926 р. — Київ: вид. ВУАК, 1927. — С. 144-153; *Рудинський М.* Археологічні збірки Полтавського музею // Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава: вид. ПДМ, 1928. — Т. I. — С. 29-62; *Рудинський М.Я.* Кантамирівські могили римської доби // Зап. ВУАК. — Київ: вид. ВУАК, 1930. — Т. I. — С. 127-158; *Горохов-*

- ский Е.Л.* Сарматское погребение в Новых Санжарах на Полтавщине // Обл. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию со дня рожд. М.Я.Рудинского / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1987. — С.56-59; *Шовкопляс Г.М.* Колекції матеріалів з археологічних досліджень М.Я.Рудинського в Державному історичному музеї УРСР // Актуальні проблеми фондової роботи музеїв. — Київ: вид. Держ. істор. музею УРСР, 1988. — С.32-38; *Гороховский Е.Л.* Кантемировские курганы на Полтавщине и проблема древностей раннегуннского периода на юге Восточной Европы // ОИПАП: [Первый] обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1989. — С.18-19.
67. *[Рудинський М., Щербаківський В.]* Охорона пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині // Записки Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. — Полтава, 1919. — Вип.1. — Хроніка. — С.99-104; *[Щербаківський В., Рудинський М., Щепотьєв В.]* Історія Товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині // Там само. — С.VII-X; *Щербаківський В.* Діяльність музеїв // Там само. — С.96-97; *[Тахтай А.]* Археологічна робота Музею в 1926-27 р. // Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава: ПДМ, 1928. — Т.1. — С.283-289; *[Щепотьєв В.]* Про життя й діяльність Полтавського Наукового при ВУАН Товариства за минулі роки (1919-1927) // Зап. Полтавського Наукового при Всеукраїнській Академії Наук Товариства. — Полтава. 1928. — Вип.2. — С.V-XV; *Тахтай А.* Передісторичні розшуки в межах Полтавської округи в роках 1926-1928 // Антропологія. — Київ: вид. ВУАН, 1929. — № 2. — С.250-256; *Нестуля О.О.* Перші кроки в діяльності пам'якоохоронних органів. 1917-1920 рр. // Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР. — Київ, 1989. — Частина перша. — С.51, 55-56, 114, 125; *Грив В.І., Супруненко О.Б.* Археолог Олександр Тахтай. — Полтава: вид. ПКМ, 1991. — 85 с.; *Нестуля О.О.* Роль музеїв в охороні пам'яток історії та культури Радянської України в період з 1919 року до початку 30-х років // Завдання краєзнавства у дослідженні і популяризації пам'яток історії та культури. — Київ: вид. НМІУ, 1991. — С.70-82; *Николаев В.Ф.* Из истории Полтавского краеведческого музея: Воспоминания / Под ред. Супруненко А.Б. — Полтава: изд. ПКМ, 1991. — С.9-27; *Нестуля О.О.* Широ закоханий в історію (М.Я.Рудинський) // Реабілітовані історією. — Київ-Полтава: Рідний край, 1992. — С.80-88; *Нестуля О.О.* Центральний пролетарський музей Полтавщини і охорона пам'яток краю в першій половині 20-х років // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. Наук. конф. — Ч.1. — Полтава: вид. ПКМ, 1992. — С.42-46; *Ротач П.П.* Микола Гавриленко як краєзнавець і співробітник музею // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. — Ч.1: Історія музею, колекції, питання експозиційної роботи. — Полтава: вид. ПКМ, 1992. — С.31-35; *Гавриленко М.І.* До історії археологічного відділу Полтавського республіканського історико-краєзнавчого музею // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1993. — Ч.1. — С.9-16; *Степанович С.П., Супруненко О.Б.* Останній польовий сезон Микити Стана // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1994. — Ч.2. — С.21-25; *Козюра І.В.* Розвиток історичного краєзнавства на Полтавщині в 20-30-х рр. XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Харків: вид. ХДУ, 1998. — С.12-13; та ряд ін.
68. *Антонович-Мельник К.* Археологічні дослідження на Кременчуччині // Короткі зведення ВУАК за 1925 р. — Київ: вид. ВУАК, 1926. — С.81-86.
69. *Рудинський М., Вороний А.* З приводу знахідки в м.Журавці на Прилуччині // Антропологія. — Київ: вид. ВУАН, 1928. — № 1. — С.65-70; *Рудинський М.Я.* Дослідження в Журавці // Антропологія. — Київ: вид. ВУАН, 1929. — № 2. — С.140-151; *Рудинський М.Я.* Старо-Орлицький скарб неолітичної доби // Там само. — С.261-268; *Рудинський М.Я.* Журавка: Справоздання за розкопки р. 1929 // Антропологія. — Київ: вид. ВУАН, 1930. — № 3. — С.98-122; *Рудинський М.* Кантамирівські могили римської доби. — С.127-158; *Рудинський М.Я.* Деякі підсумки та ближчі завдання палеонтологічних вивчень в межах УРСР: Палеоліт, Епіпалеоліт, Ранній неоліт // Антропологія. — Київ: вид. ВУАН, 1931. — № 4. — С.145-184.
70. *Федоровський О.* Майдани Харківщини та майданові теорії // Зап. ВУАК. — Київ: вид. ВУАК, 1931. — Т.1. — С.61-90; *Кулатова І.М., Супруненко О.Б.* Курган скіфського часу в околицях Полтави (за розкопками О.С.Федоровського) // ПАЗ. — Полтава: Полтав.

літератор, 1993. — Ч.1. — С.20-24.

71. **Ренський М.** Розшуки та розкопки на Лохвиччині // Бюлетень Кабінету антропології та етнології ім. Ф.К.Вовка. — Київ: вид. ВУАН, 1925. — № 1. — С.39-40; **Семенчик М.** Роменський Окр. Музей // Україна. — Київ, 1926. — Кн.5. — С.187-189; **Семенчик М.М.** Звідомлення [про роботу Роменського музею] за 1926 р. // Короткі звідомлення ВУАК за 1926 р. — Київ: вид. ВУАК, 1927. — С.14-15; **Плескач І.** Шліфовані сокири-молоти Лубенського музею // Антропологія. — Київ: вид. ВУАН, 1929. — № 2. — С.257-260; **Самойловський І.М.** Звіт за археологічні розвідки року 1930 // НА ІА НАНУ. — Ф.ВУАК. — № 327. — 13 арк.; **Ільинская В.А.** Из неопубликованных материалов скифского времени на Посулье // КСИА АН УССР. — Киев: изд. ИА АН УССР, 1954. — Вып.3. — С.66-70; **Супруненко О.Б.** М.М.Семенчик — фундатор Роменського музею, археолог // ТДС першої Сумської обласної наочної історико-краєведчої конференції. (5-6 апреля 1990 г.). — Суми: изд. Сум. ГПИ, 1990. — С.137-139; **Стан М.А.** Зі щоденникових записів (1941 р.) / Публ., передм., ком. Степановича С.П., Супруненка О.Б. // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1994. — Ч.2. — С.26-33.
72. **Нестуля О.О.** Охорона пам'яток історії та культури. 1926-1941 рр. // Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР: Зб. метод. мат-лів в 6-ти част. — Київ: вид. П АН УРСР, 1989. — Частина друга. — С.92-167; **Супруненко О.Б.** Галина Сидоренко та археологічна діяльність Полтавського краєзнавчого музею у середині ХХ ст. // Полтавський краєзнавчий музей. Збірник наукових статей. 2001-2003 рр.: Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. — Полтава: Дивосвіт, 2004. — С.10-13; **Супруненко О.Б.** Микита Стан: доля і війна // Полтавський краєзнавчий музей. Збірник наукових статей. 2004 р.: Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. — Полтава: Дивосвіт, 2005. — С.673-690.
73. **Ляпушкин И.И.** Поселения эпохи железа в бассейне р. Ворсклы // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. — Москва, 1947. — Вып.21. — С.96-98; **Копилов Ф.** Посульська експедиція 1945-1946 рр. // АП УРСР. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1949. — Т.І. — С.246-253; **Ляпушкин И.И.** Старослов'янське поселення VIII-XIII ст. на території м.Полтави: (За матеріалами польових розшуків 1940, 1945 і 1946 рр.) // АП УРСР. — Київ: вид. ІА АН УРСР, 1949. — Т.І. — С.58-75; **Копилов Ф.Б.** Посульська експедиція // АП УРСР. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1952. — Т.ІІІ. — С.307-311; **Ляпушкин И.И.** Итоги полевых изысканий 1945 г. в бассейне р.Ворсклы и некоторые выводы из них // СА. — Москва: Изд-во АН СССР, 1951. — Т.XV. — С.17-43; **Ляпушкин И.И.** Днепровское Лесостепное Левобережье в эпоху железа // МИА. — Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1961. — № 104. — 382 с.; **Ковпащенко Г.Т.** Племена скіфського часу на Ворсклі. — Київ: Наук. думка, 1967. — 187 с.; **Ільинская В.А.** Разведка в Днепровском Левобережье // АИУ 1965-1966 гг. — Киев: Наук. думка, 1967. — Вып 1. — С.196-200; **Сидоренко Г.О., Махно Є.В., Телегін Д.Я.** Довідник з археології України. Полтавська область. — Київ: Наук. думка, 1982. — С.8.
74. **Рудинський М.** Археологічні збірки Полтавського музею. — С.45-48; **Рудинський М.** Археологічні дослідження на Полтавщині // Зоря Полтавщини. — м.Полтава. — 1946. — 7 липня. — С.4; **Рудинський М.Я.** Мачухська експедиція Інституту археології в 1946 р. // АП УРСР. — Київ: вид. ІА АН УРСР, 1949. — Т.2. — С.53-79; **Ковпащенко Г.Т.** Кургани поблизу с.Мачухи на Полтавщині: (За матеріалами М.Я.Рудинського) // Археологія. — Київ: Наук. думка, 1970. — Т.XXIV. — С.146-170.
75. **Березовец Д.Т.** Лохвицкий могильник // КСИА АН УССР. — Київ: вид. ІА АН УРСР, 1957. — Вып.7. — С.89-90; **Березовец Д.Т., Петров В.П.** Лохвицкий могильник // МИА. — Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1960. — № 82. — С.84-99; **Махно Е.В.** Памятники черняховской культуры на территории УССР: (М-лы к археологической карте) // Там же. — С.9-83, 329-345; **Кропоткин В.В.** Клады римских монет на территории СССР // САИ. — Москва: Изд-во АН СССР, 1961. — Вып. Г 4-4. — 136 с.; **Махно Е.В., Рутковская Л.М.** Разведка 1966 г. в Полтавской области // Там же. — С.215-223; **Махно Е.В.** Разведки Левобережного отряда // АИУ в 1967 г. — Киев: Наук. думка, 1968. — Вып. 2. — С.198-204; **Кропоткин В.В.** Изучение черняховской культуры на Полтавщине // АО 1968 г. — Москва: Наука, 1969. — С.310-311; та ряд ін.

76. **Даниленко В.Н.** Археологические работы в районе села Максимовки на Черкашине. Отчёт за 1958 г. // НА ІА НАНУ. — Ф.е. — 1958/1. — № 4337-4339. — 15, 25 арк.; **Телегін Д.Я., Юра Р.А., Кучера М.П. и др.** Отчёт о разведках археологических памятников в зоне затопления Кременчугского водохранилища в 1958 году (Полтавская и Черкасская области) // НА ІА НАНУ. — Ф.е. — 1958/1е. — 45 арк.; **Телегін Д.Я., Шмаглий Н.М., Кучера М.П. и др.** Отчёт о разведках археологических памятников в районе Днепродзержинского водохранилища в 1959 году // НА ІА НАНУ. — Ф.е. — 1959/5. — 60 арк.; **Костюченко И.П.** Отчёт Максимовского отряда древнерусской Кременчугской экспедиции 1959 г. // НА ІА НАНУ. — Ф.е. — № 3476-3477. — 20, 25 арк.; **Телегін Д.Я., Махно Е.В., Шарафутдинова И.Н. и др.** Отчёт о разведках в зоне Днепродзержинского водохранилища в 1960-61 гг. // НА ІА НАНУ. — Ф.е. — 1960-61/4. — 86 арк.; **Митрофанова В.И., Телегін Д.Я., Шмаглий Н.М.** Обследование памятников неолита и бронзы в районе Днепродзержинского водохранилища в 1959 году // КСИА АН УССР. — Киев: изд. ИА АН УССР, 1962. — Вып. 12. — С.94-99; **Кучера М.П., Драчук В.С.** Памятники раннеславянского времени и Киевской Руси в зоне водохранилища Днепродзержинской ГЭС // Там же. — С.100-102; **Телегін Д.Я.** Дніпро-донецька культура. — Київ: Наук. думка, 1968. — 254 с.; **Телегін Д.Я.** Середньостогівська культура епохи міді. — Київ: Наук. думка, 1973. — 172 с.; **Даниленко В.Н.** Энеолит Украины: Этноисторическое исследование. — Киев: Наук. думка, 1974. — 176 с.; **Телегін Д.Я., Блясва С.О.** Пам'ятки ранньослов'янського часу на Орелі // Археологія. — Київ: Наук. думка, 1975. — № 18. — С.95-107; **Юренко С.П.** К истории населения степного Днепрового Левобережья в первом тысячелетии н.э. // 150 лет Одесскому археологическому музею / ТД юбил. конф. — Киев: Наук. думка, 1975. — С.167-169; **Юренко С.П.** Поселения середины I тыс. н.э. в бассейне р.Орель // Открытия молодых археологов Украины. — Киев: изд. ИА АН УССР, 1976. — С.12; **Юренко С.П., Сухобоков О.В.** Раскопки многослойного поселения в Днепропетровской области // АО 1974 г. — Москва: Наука, 1975. — С.376-377; **Рутковская Л.М.** Археологические памятники IV-VI вв. в районе Кременчугского моря (Украина) // Slovenska archeologia. — Bratislava, 1979. — XXVII-2. — S.317-361; **Сидоренко Г.О., Махно Е.В., Телегін Д.Я.** Довідник з археології України. Полтавська область. — Київ: Наук. думка, 1982. — 108 с.; **Ковалёва И.Ф.** Север степного Поднепровья в энеолите — бронзовом веке. — Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1984. — С.64-66; **Ромашко В.А.** Поздний бронзовый век в пограничье лесостепи и степи Левобережной Украины (XII-X вв. до н.э.). — Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1985. — С.6-7 и сл.; **Шарафутдинова И.Н.** Сабатиновская культура // Березанская С.С., Отрошенко В.В., Чередниченко Н.Н., Шарафутдинова И.Н. Культуры эпохи бронзы на территории Украины. — Киев: Наук. думка, 1986. — С.83-116; **Телегін Д.Я.** Кераміка раннього енеоліту типу Засухи в Лісостеповому Лівобережжі України // Археологія. — Київ: Наук. думка, 1988. — Вип.64. — С.73-84; **Телегін Д.Я.** Неолітичні стоянки Поорілля за матеріалами експедиції «Дніпро-Донбас» // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. — Ч.2: Археологія Полтавщини. — Полтава: вид. ПКМ, 1991. — С.34-36; **Телегін Д.Я.** Неолитические могильники мариупольского типа: Свод археологических источников. — Киев: Наук. думка, 1991. — 96 с.; **Терпиловський Р.В.** Про культурно-історичну ситуацію першої половини і середини I тис. н.е. // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1998. — № 1-2. — С.45-46; **Лазоренко А.В.** Еталонне поселення пивихинської культури // Археологія. — Київ: вид. ІА НАНУ, 2000. — № 4. — С.126-131; **Телегін Д.Я.** Памятники Поорелья в работах экспедиции «Днепр — Донбасс» (1970-1971 гг.) // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2001. — № 1. — С.19-26; **Ковалёва И.Ф.** 30 лет работ археологической экспедиции Днепропетровского Национального университета // Проблемы археології Подніпров'я. — Днепропетровск: Вид-во ДНУ, 2002. — С.3-23.
77. **Довженко В.Й., Гончаров В.К., Юра Р.О.** Древньоруське місто Воїнь. — Київ: Наук. думка, 1966. — 148 с.
78. **Кучера М.П.** Древньоруські городища біля хутора Кизивер // Археологія. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1964. — Т.XVI. — С.103-118.
79. **Шарафутдинова І.М.** Поселення епохи пізньої бронзи поблизу Кременчука // Археологія. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1964. — Т.17. — С.153-169; **Шарафутдинова И.Н.** Племене

- на Степного Поднепровья в эпоху поздней бронзы: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. — Киев: изд. ИА АН УССР, 1975. — С.11-15; *Шарафутдинова И.Н.* Сабатиновская культура. — С.83-116; *Черниенко Ю.А.* Поселение у с.Чикаловка и некоторые аспекты интерпретации домостроительства сабатиновской культуры пограничья степи и лесостепи // ОДПАП: Третій обл. наук.-практ. семінар / ТД. — Полтава: Вид-во «Полтава», 1990. — С.115-117.
80. *Махно Є.В.* Кантемирівське поселення та могильник культури полів поховань // АП УРСР. — Київ: вид. ІА АН УРСР, 1952. — Т.ІІІ. — С.231-241; *Махно Е.В.* Раннеславянские (зарубинецко-корчеватовские) памятники в Среднем Поднепровье // СА. — Москва: изд. ИА АН СССР, 1955. — Т.ХХІІІ. — С.81-100; *Сидоренко Г.О., Махно Є.В., Телегін Д.Я.* Довідник з археології України. Полтавська область. — С.61, 62.
81. *Махно Е.В.* Раскопки на Компаниевском могильнике // АИУ 1965-1966 гг. — Киев: Наук. думка, 1967. — Вып 1. — С.160-163; *Махно Є.В.* Типи поховань та планування Компаніївського могильника // Середні віки на Україні. — Київ: Наук. думка, 1971. — С.87-95; *Махно Є.В., Шарафутдинова І.М.* Могильник эпохи пізньої бронзи поблизу хутора Компанійці на Дніпрі // Археологія. — Київ: Наук. думка, 1972. — № 6. — С.70-81; *Махно Є.В., Братченко С.Н.* Пастове намисто з катакомбного поховання на Компанійцівському могильнику // Археологія. — Київ: Наук. думка, 1977. — № 24. — С.53-60.
82. *Шрамко Б.А.* К вопросу о технике земледелия у племен скифского времени в Восточной Европе // СА. — Москва: Изд-во АН СССР, 1961. — № 1. — С.73-90; *Шрамко Б.А., Солнцев Л.О., Фокин Л.Д.* Техника обработки железа в лесостепной Скифии // СА. — Москва: Наука, 1963. — № 4. — С.36-57; *Шрамко Б.А.* Хозяйство лесостепных племен Восточной Европы в скифскую эпоху: Автореф. дис... д-ра ист. наук. — Киев: Изд-во АН УССР, 1965. — 32 с.; *Его же.* Орудия скифской эпохи для обработки железа // СА. — Москва: Наука, 1969. — № 3. — С.53-70; *Шрамко Б.А.* Добыча и обработка железа у племен Скифии в VII — IV вв. до н.э. // Actes du VII Congr. Intern. Scinces Prehistoriques et Protohistoriques. — Prague, 1970. — [Т.] 10. — S.108-111; *Его же.* К вопросу о значении культурно-хозяйственных особенностей степной и лесостепной Скифии // МИА. — Москва: Наука, 1971. — № 177. — С. 92-102; *Его же.* Восточное укрепление Бельского городища // Скифские древности. — Киев: Наук. думка, 1973. — С.82-112; *Sramko B.A.* Der Ackerbau bei den Stammen Skythieus in 7-3 Jahrhundert v.u.z. // Slovenska archeologia. — Bratislava, 1973. — Т. 21. — № 1. — S.147-166; *Sramko B.A.* Zur Frage über die Technik und die Bearbeitungszentren von Buntmetallen in der Früheisenzeit // Symposium zu problem der jungeren Hallstattzeit in Mitteleuropa, 25-29 Sept., 1970. — Smolenice; Bratislava, 1974. — S.469-489; *Шрамко Б.А.* Крепость скифской эпохи у с. Бельск — город Гелон // Скифский мир. — Киев: Наук. думка, 1975. — С.94-132; *Его же.* Некоторые итоги раскопок Бельского городища и гелонно-будинская проблема // СА. — Москва: Наука, 1975. — № 1. — С.65-85; *Его же.* К истории развития древней металлургии и металлообработки железа // Вопросы истории естествознания и техники. — Москва: Наука, 1976. — Вып. 4 (53). — С. 49-54; *Его же.* Новые находки на Бельском городище и некоторые вопросы формирования и семантики образов звериного стиля // Скифо-сибирский звериный стиль в искусстве народов Евразии. — Москва: Наука, 1976. — С.194-209; *Шрамко Б.А.* Ранньосередньовічне поселення в Більську // Археологія. — Київ: Наук. думка, 1980. — № 35. — С.74-79; *Шрамко Б.А.* Возникновение и начальный период развития сварки // Сварка в СССР. — Москва, 1981. — Т.1. — Разд.1. — Гл.1. — С.9-19; *Sramko B.A.* Die altesten Eisenfunstücke in Osteuropa // Frühes Eisen in Europa: Symposiums des «Comité pour la sidérurgie ancienne de E'UISPP». — Schaffhausen, 1981. — Acta des 3. — S.109-114; *Шрамко Б.А.* Архаическая керамика Восточного укрепления Бельского городища и проблема происхождения его обитателей // АС ГЭ. — Ленинград: Искусство, 1983. — № 23. — С.72-92; *Его же.* Археология раннего железного века Восточной Европы: Учеб. пособие. — Харьков: Изд-во ХГУ, 1983. — 164 с.; *Его же.* Модель бычьей упряжки скифского времени // Древности Евразии в скифо-сарматское время. — Москва: Наука, 1984. — С.251-255; *Его же.* Ф.Энгельс и проблема возникновения городов в Скифии // Фридрих Энгельс и проблемы истории древних обществ. — Киев: Наук. думка, 1984. — С.218-230; *Его же.* Культывые скульптуры Гелона // Археологические памятни-

- ки Юго-Восточной Европы: (Железный век и эпоха средневековья). — Курск, 1985. — С.3-39; **Шрамко Б.А.** Підсумки досліджень Більського городища // Археологія. — Київ: Наук. думка, 1987. — № 57. — С.75-81; **Sramko B.A.** Tilling Implements of South Eastern Europe in the Bronze Age and Early Iron Age // Tools and Tillage, vol. VII, I. — Copenhagen, 1992. — P.48-64; **Шрамко Б.А.** Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). — Киев: Наук. думка, 1987. — 184 с.; **Sramko B.A.** Die Osteuropäische Steppe und Waldsteppe in ihren wechselbeziehungen während der frühen Eisenzeit // Archeologische mitteilungen aus Iran: Herausgegeben vom Deutschen Archäologischen Institut abteilung Teheran. — Berlin: Dietrich reimer Verlag, 1992. — Band 25. — S.47-63; **Шрамко Б.А.** Новые раскопки курганов в могильнике Скоробор // Древности — 1994: Харьковский историко-археологический ежегодник. — Харьков: АО «Бизнес Информ», 1994. — С.102-126; **Его же.** Розкопки курганів VII-IV ст. до н.е. поблизу Більська // Археологія. — Київ: Наук. думка, 1994. — № 4. — С.117-133; **Его же.** О достоверности сведений Геродота о гелонах // ПАЗ. — Полтава: Археологія, 1995. — Ч.4. — С.71-79; **Его же.** Новые раскопки на Восточном укреплении Бельского городища // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Ч.3. — С.42-49; **Его же.** Комплекс глиняных скульптур Бельского городища // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. — Полтава: Археологія, 1996. — С.67-87; **Его же.** Майдан Разрытая Могила // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2000. — № 1-2. — С.19-25; **Его же.** Особый тип печек скифской эпохи // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2002. — № 1. — С.65-67; **Его же.** Добыча железа в Гелоне // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2/2002 — 1/2003. — С.84-90; **Его же.** Новая литейная формочка с Бельского городища: К истории вооружения племен Скифии // РА. — Москва: Изд-во ИА РАН, 2002. — № 1. — С.163-166; **Шрамко Б.А.** Деякі підсумки досліджень Більського городища // Більське городище та його округа (до 100-річчя початку польових досліджень). — Київ: вид. ІА НАНУ, 2006. — С.3-15; та ряд ін.; *див. також:* **Граков Б.Н.** Скифы: Науч.-популяр. очерк. — Москва: Изд-во МГУ, 1971. — С.141-144, 153, 160, 168; **Рыбаков Б.А.** Геродотова Скифия: Историко-географический анализ. — Москва: Наука, 1979. — С.74, 153, 180.
83. **Буйнов Ю.В., Супруненко О.Б.** Борис Андрійович Шрамко — археолог, педагог, громадянин // Борис Андрійович Шрамко: Біобібліографічний покажчик / Укл. Тітков О.В. — Полтава: ВЦ «Археологія» ЦОДПА, 1995. — С.5-10. — Перелік наукових праць відомого дослідника вміщений у зазначеному виданні та в покажчику: **Борис Андреевич Шрамко** — профессор Харьковского университета: Библиограф. указ. / Сост. В.Д.Прокопова. — Биограф. очерк: Ю.В.Буйнов, В.К.Михеев. — Харьков: Изд-во ХГУ, 1991. — 34 с.
84. **Про дослідників Більського городища: Від редколегії** // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. — Полтава: Археологія, 1996. — С.15-16; *їх основні роботи, що стосуються вивчення старожитностей території Полтавщини:* **Моруженко А.А.** Городища лесостепной Скифии: (История строительства оборонительных сооружений, жилищ и хозяйственных построек в VII-III вв. до н.э.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Харьков: Изд-во ХГУ, 1969. — 22 с.; **Андрієнко В.П.** Майдани і майдановидні споруди України // ВХУ. — Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1971. — № 62. — Історія. — Вип.5. — С.65-76; **Андрієнко В.П.** Земледельческие культы племен лесостепной Скифии (VII-V вв. до н.э.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Харьков: изд. Харьк. ун-та, 1975. — 32 с.; **Моруженко А.А.** Оборонительные сооружения городищ Поворсклья // Скифский мир. — Киев: Наук. думка, 1975. — С.133-146; **Радзиевская В.Е., Шрамко Б.А.** Усадьба с косторезной мастерской на Бельском городище // СА. — Москва: Наука, 1980. — № 4. — С.181-189; **Буйнов Ю.В.** Бондарихинская культура: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Киев: изд. ИА АН УССР, 1981. — 20 с.; **Берестнев С.И.** Срубная культура лесостепного Левобережья Украины: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Москва: изд. МГУ, 1983. — 21 с.; **Моруженко А.А.** Городища лесостепных племен Днепро-Донского междуречья VII-III вв. до н.э. // СА. — Москва: Наука, 1985. — № 1. — С.160-178; **Бойко Ю.Н.** Социальный состав населения бассейна р. Ворсклы в скифское время (VII-III вв. до н.э.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Москва: изд. МГУ, 1986. — 19 с.; **Буйнов Ю.В.** Пам'ятки бондарихинської культури в басейні Ворскли // ТДП першої Полтавської наук. конф. з історичного краєзнавства. — Полтава:

- вид. ПДПІ та ПКМ, 1989. — С.104-105; **Шрамко Б.А., Шрамко І.Б.** Оборонні споруди Великого Більського городища // Пам'ятки археології Полтавщини. — Полтава: вид. ПКМ, 1991. — С. 44-49; **Бойко Ю.Н.** Социология восточноевропейского города I тыс. до н.э. (по материалам Бельского городища и Ворсклинской региональной системы скифского времени) // Древности — 1994. Харьковский историко-археологический ежегодник. — Харьков: АО «Бизнес Информ», 1994. — С.29-42; **Шрамко І.Б.** Ковальське ремесло у населення скіфського часу в басейнах Ворскли та Псла: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1994. — 21 с.; **Шрамко І.Б.** Развитие кузнечного ремесла у племен бассейнов Ворсклы и Псла в скифскую эпоху // Древности — 1994: Харьковский историко-археологический ежегодник. — Харьков: АО «Бизнес Информ», 1994. — С.43-57; **Ей же.** Раскопки на Западном укреплении Бельского городища в 1994 г. // Древности — 1995: Харьковский историко-археологический ежегодник. — Харьков: АО «Бизнес Информ», 1995. — С.29-42; **Светличная Е.В.** О связях населения Бельского городища и Днепровского Левобережья с лужицко-высоцкими племенами // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. — Полтава: Археологія, 1996. — С.153-161; **Гавриш П.Я.** Племена скіфського часу в лісостепу Дніпровського Лівобережжя (за матеріалами Припсілля). — Полтава: Археологія, 2000. — 234 с.; **Бойко Ю.Н., Берестнев С.И.** Погребения VII-IV вв. до н.э. курганного могильника у с.Купьеваха (Ворсклинский регион скифского времени). — Харьков: РА «Каравелла», 2001. — 144 с.; **Берестнев С.И.** Восточнукраинская лесостепь в эпоху средней и поздней бронзы (II тыс. до н.э.). — Харьков: ПФ Амет, 2001. — 264 с.; **Гавриш П.Я.** Продовження розкопок зольника № 7 в Західній фортеці Більського городища // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2002. — № 1. — С.72-73; **Його ж.** Колонізація праслов'янами середнього межириччя Псла і Ворскли у ранньому залізному віці // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2/2002 — 1/2003. — С. 76-80; **Задников С.А.** Античные амфоры начала VI в. до н.э. из раскопок зольника № 28 Западного укрепления Бельского городища // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2/2002 — 1/2003. — С.91-95; **Кулатова І.М.** Про деякі старожитності пізньоскіфської доби у межириччі Ворскли і Сули // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2/2002 — 1/2003. — С.114-117; **Шрамко І.Б.** О начальном периоде существования Бельского городища // Від киммерії до Сарматії: 60 років Відділу скіфо-сарматської археології ІА НАНУ. — Київ: Корвін Пресс, 2004. — С.103-106; та ряд ін.
85. **Моргунов Ю.Ю.** Древнерусские городища течения р.Ромен // КСИА. — Москва: Наука, 1983. — Вып.175. — С.73-82; **Коринний М.М., Моргунов Ю.Ю.** До питання про руйнування Кончаком Переяславського Посулля в 1185 р. // УІЖ. — Київ, 1984. — № 7. — С.118-122; **Моргунов Ю., Непріна В., Супруненко О.** Розкопки літописного Сніпорodu // Пам'ятки України. — Київ: вид. УТОПІК, 1985. — № 1(63). — С.49-50; **Медвищева А.А., Моргунов Ю.Ю.** Надпись на корчаге с Полтавщины // КСИА. — Москва: Наука, 1986. — Вып.187. — С.55-57; **Моргунов Ю.Ю.** Круглые городища Левобережья Днепра // СА. — Москва: Наука, 1986. — № 2. — С.110-121; **Моргунов Ю.Ю., Непріна В.И., Супруненко А.Б.** Работы в Лубенском районе Полтавской области // АО 1984 г. — Москва: Наука, 1986. — С.274-276; **Моргунов Ю.Ю.** Древнерусские городища в окрестностях летописного города Лохвицы // СА. — Москва: Наука, 1988. — № 2. — С.194-206; **Его же.** Лубенский участок Посульской границы в XI-XIII вв. // 1000-летие города Лубны: Обл. науч.-практ. конф. (26-28 мая 1988 г.) / ТДС. — Лубны: изд. Луб. гор. орг. УООПИК, 1988. — С.9-11; **Его же.** Охранные мероприятия на городище летописного г.Снепорода // ОИПАП: [Первый] обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1988. — С.9-10; **Его же.** Раскопки городища летописного г.Снепорода // ОИПАП: [Первый] обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1988. — С.37-38; **Его же.** Изучение летописного города Римова // СА. — Москва: Наука, 1989. — № 1. — С.206-218; **Его же.** Динамика формирования и развития Посульской границы // ОИПАП: Второй обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — Полтава: Изд-во «Полтава», 1989. — С.66-69; **Моргунов Ю.Ю.** Про місцезнаходження літописного Горошина // ТДП першої Полтавської наук. конф. з історичного краєзнавства. — Полтава: Вид-во «Полтава», 1989. — С.114-116; **Моргунов Ю.Ю.** Новые исследования летописного г.Снепорода // ОДПАП:

- Третій обл. наук.-практ. семінар / ТД. — Полтава: Вид-во «Полтава», 1990. — С.164-166; *Его же*. Функциональное назначение пограничных городищ Юго-Восточной Руси // АИП. — Полтава: изд. ПКМ, 1990. — С.95-109; *Его же*. Летописный город Кснятин и его некрополь // КСИА. — Москва: Наука, 1991. — Вып.205. — С.39-43; *Его же*. Находки из Жовнина в музеях Полтавщины и Черкасщины // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук конф. — Ч.2: Археологія Полтавщини. — Полтава: вид. ПКМ, 1991. — С.97-100; *Моргунов Ю.Ю., Терпиловский Р.В., Левченко Д.И., Гавриленко И.Н.* Раскопки у с.Сенча на Суле // АДУ 1990 р. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1991. — Препринт. — Ч.1. — С.43-44; *Гавриленко І.М., Супруненко О.Б.* Мезолітичне поселення В'язівок 4а у пониззі р.Сліпорід на Посуллі // АЗ ПКМ. — Полтава: вид. ПКМ, 1992. — С.76-86; *Терпиловський Р.В., Левченко Д.І.* Слов'янське поселення середини I тис. н.е. поблизу с.Сенча в Середньому Посуллі // ПАЗ. — Полтава: Полт. літератор, 1994. — Ч.2. — С.45-68; *Моргунов Ю.Ю.* Древнерусские памятники поречья Сулы. — Курск: изд. ИА РАН, 1996. — 159 с.; *Его же*. Посульская граница: этапы формирования и развития. — Курск: изд. ИА РАН, 1998. — 160 с.; *Моргунов Ю.Ю.* Сампсониев Остров: Пограничная крепость на посульской окраине Южной Руси в XI-XIII веках. — Москва: Наука, 2003. — 189 с.
86. *Кучера М.П.* Посульский змиев вал // ОИПАП: [Первый] обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1988. — С.38-39; *Его же*. Змиевы валы Среднего Поднепровья. — Киев: Наук. думка, 1987. — 208 с.; *Кучера М.П.* Славяно-русские городища VIII-XIII вв. между Саном и Северским Донцом. — Киев: изд. ИА НАНУ, 1999. — 252 с.
87. *Сухобоков О.В.* Славяне Днепровского Левобережья (роменская культура и её предшественники). — Киев: Наук. думка, 1975. — 168 с.; *Кучера М.П., Сухобоков О.В. и др.* Древнерусские поселения Среднего Поднепровья: Археол. карта. — Киев: Наук. думка, 1984. — 196 с.; *Сухобоков О.В.* Археологические исследования к юбилею г.Лубны // 1000-летие города Лубны: Обл. науч.-практ. конф. (26-28 мая 1988 г.) / ТД. — Лубны: изд. Луб. гор. орг. УООПИК, 1988. — С.3-5; *Сухобоков О.В.* Етнокультурний розвиток населення лісостепової Лівобережної України наприкінці I — початку II-го тис. н.е.: Автореф. дис. ... докт. іст. наук. — Київ: вид. ІА АН України, 1993. — 41 с.; *Його ж.* Дніпровське Лісостепове Лівобережжя у VIII-XIII ст.: (За матеріалами археологічних досліджень 1968-1989 рр.). — Київ: Наук. думка, 1992. — 216 с.; *Сухобоков О.В., Юренко С.П.* Опошнянское городище: (по материалам археологических исследований 1975 г.). — Полтава: изд. ЦОДПА, 1995. — Препринт, вип.6. — 72 с.
88. *Горюнов Е.А.* Разведка на Полтавщине // АО 1971 г. — Москва: Наука, 1972. — С.366; *Его же*. Некоторые вопросы истории Днепровского Лесостепного Левобережья в VI — начале VIII века // СА. — Москва: Наука, 1973. — № 4. — С.99-112; *Пескова А.А.* Древнерусское поселение у с.Сенча на Суле // КСИА АН СССР. — Москва: Наука, 1978. — Вып.155. — С.87-93; *Горюнов Е.А.* Ранние этапы истории славян Днепровского Лесостепного Левобережья. — Ленинград: Наука, 1991. — 136 с.; *Горюнов Е.О., Казанский М.М.* До археологічної карти сточища р.Полузир'я / Підг. до друку, перекл., іл. Супруненка О.Б. // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1998. — № 1-2. — С.76-78; *Казанський М.М., Серета Д.В.* Поселение пеньковской культуры Полузорье I на Полтавщине // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2001. — № 1. — С.19-25.
89. *Сергин В.Я.* Раскопки Гонцовского палеолитического поселения // АО 1978 г. — Москва: Наука, 1979. — С.402; *Его же*. Раскопки жилищно-хозяйственного комплекса в Гонцах // АО 1979 г. — Москва: Наука 1980. — С.336-337; *Его же*. Раскопки жилища на Гонцовском палеолитическом поселении // КСИА. — Москва: Наука, 1981. — Вып.165. — С.43-50; *Сергин В.Я.* Раскопки в Гонцах // АО 1980 г. — Москва: Наука, 1981. — С.310; *Его же*. Раскопки Гонцовского поселения // 1000-летие города Лубны: Обл. науч.-практ. конф. (26-28 мая 1988 г.) / ТДС. — Лубны: изд. Луб. гор. орг. УООПИК, 1988. — С.5-7; *Сергин В.Я.* Гонцовское палеолитическое поселение // ОИПАП: Второй обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — Полтава: Изд-во «Полтава», 1989. — С.10-12; *Сергин В.Я.* Вероятный состав Гонцовского поселения // Кам'яна доба України. — Київ-Полтава: Шлях, 2003. — Вып.4: До 130-річчя відкриття Гінцівської стоянки. — С.199-205.

90. **Юренко С.П.** Разведки в бассейне р.Ворсклы // АО 1977 г. — Москва: Наука, 1978. — С.406-407; **Сухобоков О.В., Юренко С.П.** Археологические памятники Полтавщины // Историко-культурное наследие Полтавщины: М-лы к Своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР, вып.5. — К.: изд. ИИ АН УССР, УООПИК, ПГПИ, 1987. — С.135-162; **Её же.** К изучению пеньковских памятников на Днепровском Левобережье // ОИПАП: [Первый] обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1988. — С.33-34; **Сухобоков О.В., Юренко С.П.** Предволынцевские памятники Полтавщины (по материалам исследований Левобережной Славяно-русской экспедиции ИА АН УССР) // ОДПАП: Третий обл. науч.-практ. семинар / ТД. — Полтава: Вид-во «Полтава», 1990. — С.155-157; та ряд ін.
91. **Непріна В.І.** Неолітичні пам'ятки низов'єв р.Хорол // АИУ в 1967 г. — Киев: Наук. думка, 1968. — Т.ІІІ. — С.41-46; **Непріна В.І., Післарій І.О.** Неолітичні пам'ятки поблизу Полтави // Археологія. — Київ: Наук. думка, 1972. — № 7. — С.91-95; **Непріна В.І.** Неоліт ямочно-гребенчатой керамики на Україні. — Киев: Наук. думка, 1976. — 152 с.; **Её же.** Раскопки неолитических поселений у с.Лукомье // АО 1979 г. — Москва: Наука, 1980. — С.312-313; **Непріна В.І.** Раскопки неолитических поселений у с.Лукомье // АО 1979 г. — Москва: Наука, 1980. — С.312-313; **Непріна В.І., Залізник Л.Л., Кротова А.А.** Памятники каменного века Левобережной Украины: (Хронология и периодизация). — Киев: Наук. думка, 1986. — 223 с.; **Непріна В.І., Коен В.Ю.** Местонахождение каменного века на городище Снепород в Посулье // Проблемы археологии Поднепровья. — Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1986. — С.48-55; **Непріна В.І.** Неолитические традиции в культуре ранней бронзы на северо-востоке Украины // Каменный век на территории Украины. — Киев: Наук. думка, 1990. — С.17-28; **Непріна В.І., Супруненко А.Б., Гавриленко І.Н.** Жилище на мезолитической стоянке Посулья Вязовок 4а // РА. — Москва: изд. ИА РАН, 1992. — № 3. — С.136-146.
92. **Непріна В.І., Титова Е.Н.** О неолите Посулья // Каменный век: памятники, методика, проблемы. — Киев: Наук. думка, 1989. — С.155-170; **Титова О.М.** Поселення дніпро-донецької етнокультурної спільності на Полтавщині // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. — Ч.2: Археологія Полтавщини. — Полтава: вид. ПКМ, 1991. — С.32-33; **Титова О.М.** Неолітичні пам'ятки Київщини // Проблеми вивчення та охорони пам'яток археології Київщини / ТД першої наук.-практ. конф., [присвяч. 140-річчю з дня народження В.В.Хвойки] (Білогородка, жовтень 1991 р.). — Київ: вид. управл. культури Київ. облвик., Київ. обл. орг. УТОПІК, ІА АН України, 1991. — С.89-91; **Телегін Д.Я., Титова Е.Н.** Поселения днепро-донецкой этнокультурной общности эпохи неолита. — Киев: Наук. думка, 1998. — 143 с.
93. **Телегін Д.Я.** Неолітичні поселення лісостепового Лівобережжя і Полісся України // Археологія. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1957. — Т.ХІ. — С.70-86; **Його ж.** Мезолітичні пам'ятки України (ІХ-VІ тисячоліття до н.е.). — Київ: Наук. думка, 1982. — 256 с.; **Телегін Д.Я.** Памятники эпохи мезолита на территории Украинской ССР: Карта местонахождений. — Київ: Наук. думка, 1985. — 184 с.; **Телегін Д.Я.** Dereivka. A settlement and Cemetery of Copper Age horse keepers on Middle Dnieper // British Archaeological Reports. — Oxford, 1986. — 185 p.; **Телегін Д.Я., Порубай А.Б., Баранов В.Е., Тараненко В.Л.** Палеолит в устье реки Сулы // ОДПАП: Третий обл. науч.-практ. семинар / ТД. — Полтава: Вид-во «Полтава», 1990. — С.64-65; **Телегін Д.Я.** Неолитические могильники мариупольского типа: Свод археологических источников. — Киев: Наук. думка, 1991. — 96 с.; **Телегін Д.Я.** Солониця: в пошуках табору Наливайка // КСП. — Полтава: Криниця, 1993. — Вип.1. — С.45-47; **Телегін Д.Я.** Посульская группа палеолитических стоянок на Нижнем Днепре // РА. — Москва: изд. ИА РАН, 1996. — № 2. — С.131-141; **Телегін Д.Я., Нечитайло А.Л., Потехина И.Д., Панченко Ю.В.** Среднеостоговская и новоданиловская культуры энеолита Азово-Черноморского региона: Археолого-антропологический анализ материалов и каталог памятников. — Луганск: Шлях, 2001. — 152 с.
94. **Залізник Л.Л.** Фінальний палеоліт України // Археологія. — Київ: Наук. думка, 1995. — № 1. — С.3-21; **Залізник Л.Л., Гавриленко І.М.** Мисливці ранньоголоценового лісостепу за матеріалами стоянки В'язівок 4а на Полтавщині // Археологічний альманах.

- Донецьк: вид. Дон.КМ, 1995. — № 4. — С.97-103; **Залізняк Л.Л., Гавриленко І.М.** Зимівницька мезолітична культура Лівобережної України // Археологія. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1996. — № 1. — С.3-15; **Гаскевич Д.Л.** Нові неолітичні пам'ятки басейну ріки Хорол // Археометрія та охорона історико-культурної спадщини. — Київ, 1997. — № 1. — С.72-84; **Залізняк Леонід.** Передісторія України X-V тис. до н.е. — Київ: Вид-во «Бібліотека Українця», 1998. — 306 с.; **Гаскевич Д.Л.** Дніпро-донецьке поселення Дубове на р.Хорол // АПЛУ. — Полтава: Археологія, 1999. — № 2. — С.6-7.
95. **Череди́ченко Н.Н.** Срубная культура // Березанская С.С., Отрошенко В.В., Череди́ченко Н.Н., Шарафутдинова И.Н. Культуры эпохи бронзы на территории Украины. — Киев: Наук. думка, 1986. — С.44-82; **Левченко В.Н., Воронцов Д.О.** Об утверждении производящего хозяйства в лесостепной зоне Левобережной Украины // Хозяйство и культура доклассовых и раннеклассовых обществ / ТД III конф. мол. учёных ИА АН УССР. — Киев: изд. ИА АН УССР, 1986. — С.91-92; **Череди́ченко Н.Н.** О пивихинской культуре Днепровского Левобережья // ОИПАП: [Первый] Обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1988. — С.22-23.
96. **Мурзин В.Ю.** Раскопки курганов в Полтавской области // АО 1979 г. — Москва: Наука, 1980. — С.312; **Черняков И.Т.** Контактная зона степных, лесостепных правобережных и левобережных культур бронзового века Поднепровья // Обл. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию со дня рожд. М.Я.Рудинского (26-28 марта 1987 г.) / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1987. — С.43-45; **Черняков И.Т., Шевченко Н.П.** Итоги и перспективы охранных исследований археологических памятников в зоне Кременчугского водохранилища // ОИПАП: Обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1988. — С.14-16.
97. **Шилов Ю.О.** Курган-святилище Цегельня // АДУ 1992 р. — Київ-Запоріжжя: вид. ІА НАНУ, 1993. — С.142-144, 201; **Его же.** Арийские святилища и курганы из устья Псла // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Ч.3. — С.37-41; **Шилов Ю.А.** Прародина ариев: История, обряды и мифы. — Киев: Синто, 1995. — 743 с.; **Его же.** Святилища энеолита-бронзы в устье Псла // АДУ 1993 р. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1997. — С.145-148; **Его же.** Курганные древности окрестностей Комсомольска. — Киев-Комсомольск: Аратта, 2007. — 76 с.
98. **Мурзин В.Ю.** Раскопки курганов в Полтавской области. — С.312.
99. **Луговая Л.Н.** Работы Полтавского краеведческого музея // АО 1979 г. — Москва: Наука, 1981. — С.275; **Корнілко Л.М., Симоненко О.В.** Сарматське поховання на Полтавщині // Археологія. — Київ: Наук. думка, 1982. — №37. — С.84-85; **Луговая Л.Н.** Раскопки Полтавского краеведческого музея // АО 1980 г. — Москва: Наука, 1982. — С.296; **Лугова Л.М., Рассмакин Я.Ю.** Енеолітичне поховання в кургані поблизу с.Орлик Полтавської області // Археологія. — Київ: Наук. думка, 1985. — Вип. 49. — С.53-57; **Луговая Л.Н.** Раскопки Полтавского краеведческого музея // АО 1984 г. — Москва: Наука, 1986. — С.263-264; **Кулатова И.Н., Супруненко А.Б.** Охранные исследования курганов в Нижнем Поворсклье // ОИПАП: Второй обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — Полтава: Изд-во «Полтава», 1989. — С.28-32; **Кулатова И.Н.** Новые исследования курганов скифского времени в Посулье // ТДС первой Сумской обл. науч. истор.-краевед. конф. (5-6 апреля 1990 г.). — Сумы: изд. Сум. ГПИ, 1990. — С.17-18; **Кулатова И.Н., Луговая Л.Н., Супруненко А.Б.** Курганы скифского времени междуречья Ворсклы и Псла. — Москва-Полтава: изд. Всерос. фонда развит. науки и ПКМ, 1993. — 108 с.; **Луговая Л.Н.** Погребения с костяными пряжками в Среднеднепровском Левобережье // ОДПАП: Третій обл. наук.-практ. семінар / ТД. — Полтава: Изд-во «Полтава», 1990. — С.107-109; **Мельникова И.С.** Раскопки курганов у сёл Мушты и Кирилени // АИП. — Полтава: изд. ПКМ, 1990. — С.59-65; **Супруненко А.Б.** Археологические исследования Полтавского краеведческого музея: (к 100-летию со дня основания) // Археологические исследования на Полтавщине. — Полтава: изд. ПКМ, 1990. — С.5-42; **Лугова Л.М.** Ранньозрубні поховання басейну Псла // Пам'ятки археології Полтавщини. — Полтава: вид. ПКМ, 1991. — С.3-13; **Кулатова И.Н., Супруненко А.Б.** Первый мгарский курган // Більське городище в контексті вивчення раннього залізного віку Європи. — Полтава: Археологія, 1996. — С.318-338; **Супруненко А.Б.** Курганы Нижнего Поворсклья. — Москва-Полтава: Кры-

- ныця, 1994. — 104 с.; *Супруненко О.Б.* На землі Полтавській: Пам'ятки археології Полтави та околиць. — Полтава: Археологія, 1998. — 157 с.
100. *Сидоренко Г.О., Махно Є.В., Телегін Д.Я.* Довідник з археології України. Полтавська область. — 108 с.; *Супруненко А.Б.* Исследования на Полтавщине // АО 1983 г. — Москва: Наука, 1985. — С.361-362; *Мельникова И.С.* Новые находки бондарихинской культуры у с.Марки под Полтавой // Обл. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию со дня рожд. М.Я.Рудиского / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1987. — С.41-42; *Кулатова И.Н.* Памятники археологии территории г.Лубны // 1000-летие города Лубны: Обл. науч.-практ. конф. (26-28 мая 1988 г.) / ТДС. — Лубны: издание Луб. гор. орг. УООПИК, 1988. — С.7-9; *Супруненко А.Б.* Археологические памятники территории г.Полтавы и окрестностей: Каталог. — Полтава: изд. УООПИК, ПКМ, 1988. — 24 с.; *Кулатова И.Н., Супруненко А.Б.* Археологические памятники Машевского района Полтавской области: Каталог. — Полтава: изд. ПКМ, 1988. — 20 с.; *Бовкун И.В., Мокляк В.А.* Археологические разведки на территории Новосанжарского района // ОИПАП: Второй обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1989. — С.39-41; *Кулатова И.Н.* Разведки в Лубенском районе Полтавской области // ОИПАП: Второй обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — Полтава: Изд-во «Полтава», 1989. — С.54-58; *Супруненко О.Б.* Матеріали до археологічної карти Нижнього Посулля // Археологія. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1989. — № 1. — С.149-153; *Супруненко О.Б., Телегін Д.Я., Тітова О.М.* Из робіт експедиції «Славутич» на Середньому Дніпрі // Археологія. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1989. — № 2. — С.131-136; *Кулатова И.Н.* К вопросу о сарматских памятниках Полтавщины // ОДПАП: Третий обл. науч.-практ. семинар / ТД. — Полтава: Вид-во «Полтава», 1990. — С.144-148; *Мокляк В.А.* Археологические памятники в окрестностях Новых Санжар // АИП. — Полтава: изд. ПКМ, 1990. — С.109-115; *Супруненко А.Б.* Археологические памятники Карловского района Полтавской области: Каталог. — Полтава: изд. Полт. обл. орг. УТОПИК и ПКМ, 1990. — 82 с.; *Ткаченко А.М.* Разведки в Оржицком районе // ОДПАП: Третий обл. науч.-практ. семинар / ТД. — Полтава: Вид-во «Полтава», 1990. — С.171-173; *Бовкун И.В.* Нові археологічні пам'ятки в Нижньому Пооріллі // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. — Ч.2: Археологія Полтавщини. — Полтава: вид. ПКМ, 1991. — С.105-107; *Супруненко О.Б.* Матеріали до археологічної карти Нижнього Поворскля // Пам'ятки археології Полтавщини. — Полтава: вид. ПКМ, 1991. — С.23-43; *Супруненко А., Витанов Д., Кулатова И.* Открыване и идентификация на гроба на хан Кубрат край. Полтава // Списания на Българската Академия на науките. — София, 1991. — Т.3. — С.9-15; *Гавриленко І.М., Білібін О.О., Верещака С.Г.* Перша пам'ятка сурсько-дніпровської культури в Поворсклі (попереднє повідомлення) // АЗ ПКМ. — Полтава: вид. ПКМ, 1992. — Вип.2. — С.89-93; *Ткаченко О.М.* Нові пам'ятки в околицях сіл Ключівка та Кунцеве Новосанжарського району // Пам'ятки археології Полтавщини. — Полтава: вид. ПКМ, 1991. — С.79-83; *Кулатова І.М., Супруненко О.Б.* Пам'ятки археології на території заповідника «Поле Полтавської битви» // Північна війна та її наслідки для України. — Полтава, 1992. — Вип.1. — С.34-36; *Лугова Л.М.* Поховання доби пізньої бронзи поблизу села Кагамлик Глобинського району // АЗ ПКМ. — Полтава: вид. ПКМ, 1992. — Вип.1. — С.36-39; *Мельникова І.С.* Деякі підсумки підготовки археологічної частини «Зводу пам'яток історії та культури Полтавської області» // АЗ ПКМ. — Полтава: вид. ПКМ, 1992. — Вип.1. — С.136-137; *Супруненко О.Б.* Археологічні пам'ятки пониззя р.Коломак // АЗ ПКМ. — Полтава: вид. ПКМ, 1992. — Вип.1. — С.40-56; *Ткаченко О.М.* Поселення Ключівка 14 в Нижньому Поворсклі // АЗ ПКМ. — Полтава: вид. ПКМ, 1992. — Вип.1. — С.100-104; *Кулатова І.М.* Старожитності козацької доби на Полтавщині // КСП. — Полтава: Криниця, 1993. — Вип.1. — С.6-16; *Мокляк В.О.* Поховання черняхівської культури в с.Воронинці Оржицького району // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1998. — № 1-2. — С.92-93; *Лугова Л.М., Левченко Д.І.* Знахідки I тис. н.е. з поселення біля с.Прилипка на Пслі // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1999. — № 2. — С.33-34; *Гавриленко І.М., Супруненко О.Б.* До археологічної карти басейну Нижнього Псла // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2001. — № 1. — С.85-92.
101. *Інститут археології* Національної Академії наук України / Толочко П.П., Корвін-Піотровський О.Г., Козак Д.Н. та ін. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1999. — 32 с.

102. **Мурзін В.Ю., Ролле Р.** Спільні дослідження археологів України та Німеччини у Більську [1994 р.] // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Ч.3. — С.50-56; **Мурзін В.Ю., Ролле Р., Скорий С.А.** Дослідження курганів на території Більського городища // Там само. — С.79-86; **Мурзін В.Ю., Ролле Р., Скорий С.А.** Дослідження Перешепинського курганного могильника. // Археологія. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1995. — № 2. — С.63-71; **Мурзін В.Ю., Ролле Р.** Совместные археологические исследования в Бельске. // АДУ 1993 р. — Киев: изд. ИА НАНУ, 1997. — С.93; **Мурзін В.Ю., Ролле Р., Херц В., Махортовых С.В., Черненко Е.В.** Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 1996 году. — Киев: изд. ИА НАНУ, 1997. — 24 с.; **Мурзін В.Ю., Скорый С.А.** Исследования курганов в окрестностях Бельска. // АДУ 1993 р. — Киев, 1997. — С.95-96; **Мурзін В.Ю., Ролле Р., Херц В., Махортовых С.В., Белозор В.П.** Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 1997 году. — Киев: изд. ИА НАНУ, 1998. — 59 с.; **Белозор В.П., Мурзін В.Ю., Ролле Р.** Розкопки зольника на Бельском городище // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья: (К 100-летию Бориса Николаевича Гракова). III Граковские чтения. — Запорожье: изд. ЗГУ, 1999. — С.30-35; **Мурзін В.Ю., Ролле Р., Херц В., Махортовых С.В., Белозор В.П.** Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 1998 году. — Киев: изд. ИА НАНУ, 1999. — 60 с.; **Черненко Е.В.** Защитный доспех из курганов Перешепинского могильника // Мурзін В.Ю., Ролле Р., Херц В., Махортовых С.В., Белозор В.П. Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции. — Киев: изд. ИА НАНУ, 1999. — Приложение. — С.46-49; **Мурзін В.Ю., Ролле Р., Скорий С.А.** Археологічні дослідження спільної Українсько-Німецької експедиції у Більську в 1994 році // АДУ 1994-1996 рр. — Київ: вид. ІА НАНУ, 2000. — С.112-115; **Мурзін В.Ю., Ролле Р., Херц В., Скорый С.А., Махортовых С.В.** Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 1999 году. — Киев: изд. ИА НАНУ, 2000. — 60 с.; **Мурзін В.Ю., Ролле Р., Херц В., Скорый С.А., Махортовых С.В., Белозор В.П.** Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 2000 году. — Киев: изд. ИА НАНУ, 2001. — 71 с.; **Их же.** Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 2001 году. — Киев: изд. ИА НАНУ, 2002. — 87 с.; **Журавльов О.П.** Остеологічні матеріали з поселення скифського часу в урочищі Холодівщина поблизу Більського городища // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2. — С. 119-123; **Черненко Е.В., Ролле Р.А., Скорый С.А., Махортовых С.В., Херц В.Ю., Белозор В.П.** Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции у с.Бельск Котелевского района Полтавской области в 2002 году. — Киев: изд. ИА НАНУ, 2003. — 88 с.; **Білозор В.П.** Про жертвовники з людськими черепами в ур.Царина на Більському городищі // Від Кіммерії до Сарматії: 60 років Відділу скифо-сарматської археології ІА НАНУ. — Київ: Корвін прес, 2004. — С.9-10; **Черненко Е.В., Ролле Р.А., Скорый С.А., Махортовых С.В., Херц В.Ю., Белозор В.П.** Исследования совместной Украинско-Немецкой археологической экспедиции в 2003 году. — Киев: изд. ИА НАНУ, 2004. — 100 с.; **Черненко Е., Ролле Р., Херц В., Скорый С., Махортовых С., Белозор В.** Работы на Бельском городище и его округе // АБУ 2002-2003 рр. — Київ: Шлях, 2004. — Вип.6. — С.342-344; та ряд ін.
103. **Болтрик Ю.В., Буянтян К.П.** Розкопки на Басівському городищі // АДУ 1992 р. — Київ: вид. ІА АН України, ЗДУ, 1993. — С.17-19; **Болтрик Ю.В., Фіалко Е.Е.** Басовское городище — центр посольского узла памятников эпохи раннего железа // Проблемы археологии, древней и средневековой истории Украины: ТД (1-3 марта 1995 г.). — Харьков: изд. ХГУ, 1995. — С.44-46; **Болтрик Ю.В.** Переправы Нижнего Днепра в скифское время // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья: (К 100-летию Бориса Николаевича Гракова). III Граковские чтения. — Запорожье: изд. ЗГУ, 1999. — С.45-47; **Білозор В.П., Гейко А.В.** Нові дослідження на Свиридівському городищі // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2002. — № 1. — С.74-77.
104. **Яковлева Л.А.** Дослідження на пізньопалеолітичній стоянці Гінці // АДУ 1997-1998 рр. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1998. — Вип.1. — С.156; **Яковлева Л.А., Джинджан Ф.** Новые археологические исследования на позднепалеолитической стоянке Гонцы // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Ч.3. — С.21-25; **Яковлева Л.А.** Основні етапи досліджен-

- ня поселень з житлами та іншими конструкціями з кісток мамонта басейну Дніпра (до 130-річчя розкопок Гінців) // Кам'яна доба України. — Київ-Полтава: Шлях, 2003. — Вип.4: До 130-річчя відкриття Гінцівської стоянки. — С.18-42; *Jakovleva L.A.* Les habitats en os de mammoth des chasseurs paléolithiques d'Ukraine // Dossiers d'Archeologie. — L'or des rois scythes: Exposition au Grand Palais. — Paris, 2001. — №266. — Sept. — P.36-47; *Djindjian F., Jakovleva L.A.* L'homme préhistorique au temps des mammoths // Dossiers d'Archeologie. — Les Mammouths. — Paris, 2004. — №291. — Mars. — P.8-17.
105. *Баишкатов Ю.Ю.* Археологічні дослідження поселення Барбара-I поблизу Комсомольська // Свічадо Подніпров'я: Краєзнавчий альманах. — Комсомольськ: вид. Комс. ІКМ, 2006. — Вип.2. — С.51-54; *Баишкатов Ю.Ю.* Дослідження Комсомольської ранньослов'янської археологічної експедиції // Свічадо Подніпров'я: Краєзнавчий альманах. — Комсомольськ: вид. Комс.ІКМ, 2005. — Вип.1. — С.63-65.
106. *Обломский А.М., Терпиловский Р.В.* Среднее Поднепровье и Днепровское Левобережье в первые века нашей эры. — Москва: изд. ИА РАН, 1991. — 175 с.; *Обломский А.М.* Этнические процессы на водоразделе Днепра и Дона в I-V вв. н. э. — Москва-Сумы, 1991. — 287 с.; *Его же.* Днепровское лесостепное Левобережье в поздне римское и гуннское время (середина III – первая половина V в. н.э.). — Москва: Наука, 2003. — 256 с.
107. *Давня історія України:* У 2-х кн. / Толочко П.П., Козак Д.Н., Крижицький С.Д., Моця О.П., Мурзін В.Ю., Симоненко О.В., Телегін Д.Я. — Київ: Либідь, 1994-1995. — Кн.1. — 238 с.; Кн.2. — 224 с.; *Давня історія України:* У 3-х т. — Т.1: Первісне суспільство / Березанська С.С., Гладилін В.М., Гладких М.І. та ін. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1997. — 559 с.; Т.2: Скіфо-сарматська доба / Безсонова С.С., Гаврилюк Н.О., Зубар В.М. та ін. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1998. — 495 с.; Т.3: Слов'яно-руська доба / Асеев Ю.С., Баран В.Д., Баран Я.В. та ін. — Київ: вид. ІА НАНУ, 2000. — 696 с.; *Толочко П.П.* Кочевые народы степей и Киевская Русь. — Киев: Абрис, 1999. — 198 с.; *Етнічна історія України* / Толочко П.П., Козак Д.Н., Моця О.П., Мурзін В.Ю., Отрощенко В.В., Сегеда С.П. — Київ: вид. ІА НАНУ, 2000. — 280 с.
108. *Кулатова І.М., Мироненко К.М., Супруненко О.Б.* Давньоруські старожитності Кременчуцького Подніпров'я // Наукові записки з української історії: 36. наук. ст., присвяч. пам'яті В.В.Седова. — Переяслав-Хмельницький: вид. Пер.-Хм.ДПУ, 2005. — Вип.16. — С.228-234; *Супруненко О.Б., Шерстюк В.В.* Нові археологічні дослідження на Кременчуччині. — Київ-Полтава: Вид-во «Техсервіс» - ВЦ «Археологія», 2006. — 146 с.; *Супруненко О.Б.* Археологічні реалії давньоруського віку Кременчука // Дизайн. Архітектура. Образотворче мистецтво. Археологія. — Полтава: вид. Полт. ін-ту економ. і права, 2006. — Вип.3. — С.104-110.
109. *Супруненко О.Б.* Перший рік роботи Центру охорони та досліджень пам'яток археології [1993-1994 рр.] // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Ч.3. — С.229.
110. *Гавриленко І.М.* Розкопки мезолітичного поселення В'язівок 4а у 1994 р. // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Ч.3. — С.26-36; *Його ж.* Житлові та господарські споруди мезолітичної стоянки В'язівок 4а // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1997. — № 1-2. — С.46-55; *Його ж.* Кістяні вироби зимівниківської мезолітичної культури (за матеріалами стоянки В'язівок 4а) // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1998. — №1-2. — С.12-18; *Гавриленко І.М.* Зимівниківська культура раннього мезоліту Лівобережної України: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1999. — 18 с.; *Його ж.* Зимівниківська археологічна культура: (До історії ранньомезолітичного населення Лівобережної України). — Полтава: АСМІ, 2000. — 129 с.; *Його ж.* Житлово-господарські комплекси мезолітичної стоянки В'язівок 4а: спроба реконструкції // Vita antiqua. — Київ, 2001. — № 3-4. — С.180-188; *Гавриленко І.М.* В'язівочка мезолітична стоянка: Первісне населення України. — Полтава: Археологія, 2002. — 56 с.
111. *Супруненко А.Б.* Кургани Нижнього Поворскля. — Москва-Полтава: Крыныця, 1994. — 104 с.; *Его же.* Александровский курган эпохи энеолита-ранней бронзы в междуречье Сулы и Удая. — Полтава: изд. ЦОДПА, 1994. — Препринт. — 32 с.; *Супруненко О., Золотницький Б., Кулатова І.* Кургани біля с.Карпусі під Полтавою. — Полтава: Археологія, 1996. — 88 с.; *Варвянська Т.В., Супруненко О.Б.* «Розрита Могила». — Полтава: Археологія, 1996. — 48 с.; *Гейко А.В., Артем'єв А.В.* Нове поховання представника ката-

- комбної культурно-історичної спільноти з Поворскля // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1999. — № 2. — С.7-9; **Кулатова І.М., Супруненко О.Б.** Кургани поблизу с.Дмитрівка у межиріччі Ворскли та Орелі. — Київ-Полтава: Археологія, 1999. — 32 с.; **Охріменко А.І.** Знахідка доби фінальної бронзи з Котелевщини // ПАЗ-1999. — Полтава: Археологія, 1999. — С.97-99; **Коваленко О.В., Гейко А.В., Сапегін С.В.** Охоронні роботи в Полтавській та Черкаській областях // АБУ 1999-2000 рр. — Київ: вид. ІА НАНУ, 2000. — Вип.2. — С.124-125; **Сидоренко О.В., Супруненко О.Б.** Нові знахідки на поселенні в ур.Ляшівка під Лубнами // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2001. — № 1. — С.98; **Супруненко О.Б., Кулатова І.М.,** за участю **Масвської С.В.** Кургани поблизу Волошиного у пониззі Псла (група курганів III) // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2004. — № 1-2. — С.47-135; **Супруненко О.Б., Масвська С.В., Артем'єв А.В.** Костюм дівчинки-кочівниці з поховання XIV ст. у пониззі Псла // Праці Центру пам'яткознавства. — Київ: вид. ЦП НАНУ і УТОPIK, 2005. — Вип.7. — С.80-99; **Супруненко О.Б., Артем'єв А.В., Масвська С.В.** Унікальний комплекс золотоординського часу поблизу Волошиного / Старожитності околиць Комсомольська. — Київ-Полтава: Вид-во «Техсервіс» - ВЦ «Археологія», 2005. — Частина II. — 80, 2 с.
112. **Старожитності Хоролі** / Відп. та наук. ред. Супруненко О.Б. — Полтава: Археологія, 1995. — 64 с.; **Гейко А.В.** Археологічні розкопки на селищі скіфського часу біля села Глинське у Поворсклі // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1999. — № 2. — С.24-26; **Супруненко О.Б., Гейко А.В., Кулатова І.М.** Городище скіфського часу в с.Стасі у Середньому Поворсклі // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1999. — № 2. — С.14-18; **Кулатова І.М., Гейко А.В., Супруненко О.Б.** Рятівні дослідження на поселенні скіфського часу Холодівщина поблизу Більська на Полтавщині // АБУ 2001-2002 рр. — Київ: вид. ІА НАНУ, 2003. — Вип.6. — С.25-28.
113. **Степанович С.П.** Розвідки в басейні Середнього Псла // ПАЗ. — Полтава: Полт. літератор, 1995. — Ч.3. — С.100-104; **Супруненко О.Б., Гейко А.В., Золотницька Т.М., Кулатова І.М., Мироненко К.М.** Дослідження Глинського археологічного комплексу // АБУ 1997-1998 рр. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1998. — Вип.1. — С.91-92; **Гейко А.В.** Черняхівське горно під Полтавою // АЛЛУ. — Полтава, 1999. — № 1. — С.76-82; **Золотницька Т.М., Супруненко О.Б.** Глинський курганний некрополь // ПАЗ-1999. — Полтава: Археологія, 1999. — С.188-211; **Коваленко О.В., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Супруненко О.Б.** Нове городище давньоруської доби у Середньому Поворсклі // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1999. — № 2. — С.41-43; **Супруненко О.Б.** Про давньоруські центри Нижнього Поворскля // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1999. — № 1. — С.20-30; **Гавриленко І.М., Левченко Д.І., Супруненко О.Б.** Розвідки у Хоролі у 1994 році // АДУ 1994-1996 рр. — Київ: вид. НДІ пам'яткоохорон. досліджень МКМУ, 2000. — С.19; **Супруненко О.Б., Терпиловський Р.В.** Пізньозарубинецьке поселення на території Більського городища // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2000. — № 1-2. — С.70-76; **Рейда Р.М.** Черняхівські старожитності в окрузі Більського городища // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2001. — № 2. — С.106-109; **Кулатова І.М., Мироненко К.М., Супруненко О.Б., Титков О.В.** Рештки городища літописного міста Синець та знахідки у Посуллі // АБУ 2001-2002 рр. — Київ: вид. ІА НАНУ, 2003. — Вип.5. — С.40-42; **Рейда Р.М., Луговий Р.С.** Розвідки на території м.Зіньків та найближчої округи // Там само. — С.31-33; та ін.
114. **Кулатова І.М., Супруненко О.Б.** Проблематика скіфського часу в археологічних дослідженнях Полтавського обласного центру археології 1994 року // Проблеми археології, древньої і середньовікової історії України: ТД. (1-3 марта 1995 г.). — Харьков: изд. ХГУ, 1995. — С.51-53; **Гавриленко І.М., Ткаченко О.М.** Розвідка у Середньому Поворсклі // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Ч.3. — С.93-95; **Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи:** Зб. наук. праць / За ред. Супруненка О.Б. — Полтава: Археологія, 1996. — 408, 1 с.; **Наукова концепція** державного археологічного заповідника «Більське городище скіфського часу»: Наукова концепція, довідкові матеріали, проекти / Упорядник, наук. ред. Супруненко О.Б. — Полтава: Археологія, 1996. — 60 с.; **Максименко Г.М., Супруненко О.Б.** Боспорська монета із Західного укріплення Більського городища // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1999. — № 2. — С.23-24; **Мурзін В., Ролле Р., Супруненко О.** Більське городище. — Київ-Гамбург-Полтава:

- Археологія, 1999. — 104 с.; *Левченко Д.І., Супруненко О.Б.* Поселення першої половини I тис. н.е. в ур.Сад у с.Більськ // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2000. — № 1-2. — С.126-127; *Кулатова І.М., Супруненко О.Б.* Курган скіфського часу в урочищі Марченки поблизу Більська // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2001. — № 2. — С.99-105, вкл. IV; *Кулатова І.М., Охріменко А.І., Супруненко О.Б.* Городище поблизу Котельви на Полтавщині // АБУ 2000-2001 рр. — Київ: вид. ІА НАНУ, 2001. — С.25-28; *Охоронювана археологічна територія «Більське городище»*: Буклет / Авт. Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Белько О.В., Золотницький Б.І. — Полтава: Археологія, 2001. — 8 с.; *Супруненко О.Б.* Про «південний» вал на території Великого укріплення Більського городища // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2001. — № 2. — С.72-77; *Супруненко О.Б., Кулатова І.М.* Рятівні роботи на Перещепинському курганному некрополі у Більську // АБУ 2000-2001 рр. — Київ: вид. ІА НАНУ, 2001. — Вип.3. — С.70-72; *Кулатова І.М., Супруненко О.Б.* Ранньоскіфський курган поряд з Більським городищем // Старожитності Степового Причорномор'я і Криму. — Запоріжжя: вид. ЗДУ, 2002. — Т.Х. — С.155-173; *Супруненко О.Б.* Античний перстень з Більська // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2002. — № 1. — С.1-2 обкл.; *Супруненко А.Б.* Унікальна находка накануне «года Коня» // Древний мир. — Киев, 2002. — № 3. — С.34-35. — Кольор фото на: С.36 та 39; *Приймак В.В., Берест Ю.М., Кулатова І.М., Осадчий Е.М., Супруненко О.Б.* Розкопки кургану скіфського часу на Зарічненському археологічному комплексі у Середньому Поворсклі // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2002. — № 1. — С.68-71; *Кулатова І.М., Супруненко О.Б.* Нові матеріали з досліджень Більських курганних некрополів // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2. — С.1-4 обкл.; *Кулатова І.М., Супруненко О.Б.* Кургани скіфського часу Перещепинського некрополя у Більську // Там само. — С.30-71; *Кулатова І.М., Супруненко О.Б., Терпиловський Р.В.* Пізньоскіфські та пізньозарубинецькі старожитності Полтавщини. — Київ-Полтава: Археологія, 2005. — С.66-87; *Кулатова І.М., Супруненко О.Б.* Два поховання курганного некрополю скіфського часу в ур.Перещепине в околицях Більська // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2006. — № 2. — С.40-46; *Супруненко О.Б.* Поховання Більського курганного некрополю «Б» (за розкопками 1995 р.) // Там само. — С.114-122.
115. *Супруненко О.Б.* На землі Полтавській... — Полтава: Археологія, 1998. — 157 с.; *Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Левченко Д.І., Мироненко К.М., Приймак В.В.* Розкопки у Полтаві // АБУ 1997-1998 рр. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1998. — Вип.1. — С.147-149; *Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Приймак В.В.* Житлово-господарські комплекси Х-XIV ст. з розкопок посаду літописної Лтави 1998 р. // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1999. — № 1. — С.47-68; *Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Приймак В.В.* Пізньороменські комплекси посаду літописної Лтави (розкопки 1997-1998 рр.) // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2001. — № 1. — С.52-76; *Левченко Д.І., Мироненко К.М., Супруненко О.Б.* Про один роменсько-давньоруський комплекс з посаду літописної Лтави (за розкопками 1997 р.) // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2001. — № 2. — С.46-56; *Мироненко К.М., Супруненко О.Б.* Давньоруський комплекс з посаду літописної Лтави (за розкопками 1997 р.) // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2/2002 — 1/2003. — С.143-156; *Супруненко О.Б., Мироненко К.М., Приймак В.В.* Старожитності золотоординського часу Дніпровського лісостепового Лівобережжя. — Київ-Полтава: Археологія, 2004. — С.12, 16-21.
116. *Толочко П.П.* Про 1100-літній вік Полтави // ПАЗ-1999. — Полтава: Археологія, 1999. — С.5-6; *Полтава: Історичний нарис* / Наук. ред. Супруненко О.Б. та ін. — Полтава: Полтав. літератор, 1999. — С.16; *Супруненко О.Б.* Перше десятиріччя діяльності Полтавського Центру археології // Археологія та історія Північно-Східного Лівобережжя. — Суми: вид. Сум. ДПУ ім. А.С.Макаренка, 2003. — С.60-69.
117. *Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Кракало І.В., Тітков О.В.* Старожитності Кременчука: Археологічні пам'ятки території та округи міста. — Полтава-Кременчук: Археологія, 2004. — С.134-151; *Супруненко О.Б.* Археологічні дослідження нашарувань козацької доби у Кременчуці // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — Київ: Шлях, 2004. — Вип.13. — С.7-19; *Шерстюк В.В.* Археологічні пам'ятки в околицях Кременчука // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2. — С.62-71; *Супруненко О.Б.* Дослідження по вул. Генерала Жадова у Кременчуці // АДУ 2004-2005 рр. — За-

- поріжжя: Дике Поле, 2006. — Вип.8. — С.341-345.
118. *Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Артем'єв А.В., Масвська С.В.* Старожитності околиць Комсомольська. — Київ-Полтава: Вид-во «Техсервіс» - ВЦ «Археологія», 2005. — Частина I. — 140 с.; *Супруненко О.Б.* Кургани між сс. Дуканічі та Солонці на Нижньому Пслі / Старожитності околиць Комсомольська. — Київ-Полтава: Вид-во «Гротеск» - ВЦ «Археологія», 2006. — Частина IV. — 138 с.; *Супруненко О.Б., Шерстюк В.В.* Нові археологічні дослідження на Кременчуччині. — 146 с.
119. *Кулатова І.М., Мироненко К.М., Охріменко А.І., Супруненко О.Б.* Археологічні розвідки в зоні Єристівського родовища залізистих кварцитів у Кременчуцькому районі на Полтавщині // АБУ 2002-2003 рр. — Київ: Шлях, 2004. — Вип.6. — С.23-26; *Артем'єв А.В., Мироненко К.М., Супруненко О.Б.* Обстеження золотоординських пам'яток на Полтавщині // АБУ 2002-2003 рр. — Київ: Шлях, 2004. — Вип.6. — С.68-73; *Супруненко О.Б., Пуголовик Ю.О.* Археологічні розвідки у Полтаві та Полтавському районі // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2005. — № 1-2. — С.132-147; *Супруненко О.Б., Масвської С.В., Артем'єва А.В., Горбенка С.О.* Кургани з похованнями золотоординського часу поблизу Волошиного у пониззі Псла / Старожитності околиць Комсомольська. — Київ-Полтава: Археологія, 2006. — Частина III. — 140 с.; *Тимошук А.І.* Деякі нововиявлені пам'ятки археології Полтавщини // Охорона та дослідження пам'яток археології: Мат-ли 7-го наук.-практ. семінару. — Полтава: Вид-во «Техсервіс», 2006. — С.12-13.
120. *Кулатова І.М.* Про підготовку археологічної частини тому «Зводу пам'яток історії та культури» Полтавської області (роботи Центру археології) // Охорона та дослідження пам'яток археології: Мат-ли 7-го наук.-практ. семінару. — Полтава: Вид-во «Техсервіс», 2006. — С.6.
121. «*Археологічний літопис Лівобережної України*»: Показчик змісту наукового журналу за 1997-2001 рр. / Укл. Гейко А.В., Мироненко К.М., Рейда Р.М. — Автор вступ. статті та наук. ред. Супруненко О.Б. — Полтава: Археологія, 2001. — 22 с.
122. АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2006. — № 2 (20). — 126 с.; АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2007. — № 1-2 (21-22). — 150, 4 с.
123. *Гавриш П.Я.* Племена скіфського часу в лісостепу Дніпровського Лівобережжя (за матеріалами Прип'їлля). — Полтава: Археологія, 2000. — 232 с.; *Його ж.* 20 років польових археологічних досліджень на історичному факультеті ПДПУ // Історична пам'ять. — Полтава: АСМІ, 2004. — № 1. — С.174-183; *Гавриш П.Я.* Основні підсумки дослідження попелища № 7 у Більському городищі // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2006. — № 1. — С.11-20.
124. *Гейко А.В.* Глинське городище скіфського часу в Посуллі // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. — Полтава: Археологія, 1996. — С.242-249; *Гейко А.В., Коваленко О.В., Сапегін С.В., Троцька В.І.* Археологічні дослідження у Зінківському р-ні Полтавської обл. // АБУ 2001-2002 рр. — Київ: Шлях, 2003. — Вип.5. — С.15-17; *Троцька В.І.* Археологічні дослідження в околицях Опішного // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2/2002 — 1/2003. — С.194-195; *Щербань А.І.* Археологічні розвідки поблизу Диканьки Полтавської області // АБУ 2002-2003 рр. — Київ: Шлях, 2004. — Вип.6. — С.65-66; *Рейда Р.М., Гейко А.В.* Розвідки на території Полтавської області у 2002-2003 рр. // АДУ 2003-2004 рр. — Запоріжжя: Дике Поле, 2005. — Вип.7. — С.45; *Коваленко О.В., Луговий Р.С.* Курган V ст. до н.е. поблизу селища Опішне Полтавської області: попередні результати досліджень // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2006. — № 2. — С.52-63; *Щербань А.І., Рахно К.Ю.* Глиняні черпаки початку раннього заліза з пам'яток поблизу Диканьки // Там само. — С.29-39.
125. *Охріменко А.І., Приймак В.В., Приймак В.М.* Археологічні пам'ятки північної периферії Більського городища // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2006. — № 1. — С.122-125; *Осадчий Є.М., Корота О.В., Берест Ю.М.* Маловідомі городища скіфського часу північної округи Більського городища // Там само. — С.115-121; *Приймак В.В.* Городище у с.Боромля // Охорона та дослідження пам'яток археології: Мат-ли 7-го наук.-практ. семінару. — Полтава: Вид-во «Техсервіс», 2006. — С.48-50.
126. *Луговая Л.Н.* Археологические исследования Полтавского краеведческого музея (1977-1986 гг.) // Обл. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию со дня рожд.

- М.Я.Рудинського (26-28 марта 1987 г.) / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1987. — С.39-41; **Ткаченко О.М.** Скарб крем'яних виробів з с.Заворскло Полтавського району // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1998. — №1-2. — С.90-91; **Луговий Роман, Ткаченко Олександр.** Зернотерка з урочища Петренки поблизу села Михайлівка // Полтавський краєзнавчий музей: 36. наук. ст. 2001-2003 рр.: Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. — Полтава: Дивосвіт, 2004. — С.223-225; **Лугова Л.М.** До питання підготовки археологічної частини «Зводу пам'яток історії та культури» Полтавської області (Роботи Полтавського краєзнавчого музею) // Охорона та дослідження пам'яток археології: Мат-ли 7-го наук.-практ. семінару. — Полтава: Вид-во «Техсервіс», 2006. — С.7-8; **Верещак В.М.** До археологічної карти Оржицького району // Там само. — С.27-29; **Луговий Р.С.** Нові пам'ятки в басейні р.Говтва // Там само. — С.33-34; **Ткаченко О.М.** Археологічні розвідки на території Котелевського району // Там само. — С.25-27.
127. **Головко І.В.** Давньоруські пам'ятки середньої течії р.Удай Х-ХІІІ ст. // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2005. — № 1-2. — С.117-127; **Головко І.В.** Поселення доби бронзового віку у Пирятинському районі // Охорона та дослідження пам'яток археології: Мат-ли 7-го наук.-практ. семінару. — Полтава: Вид-во «Техсервіс», 2006. — С.40; **Його ж.** Невідомий сарматський поховальний комплекс на Удаї // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2006. — № 2. — С.102-103.
128. **Савєгін С.В.** Різномасштабне поселення у с.Ковалівка на Коломаку // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1999. — № 2. — С.11-12; **Його ж.** Дослідження майданів на Полтавщині // АБУ 2001-2002 рр. — Київ: Шлях, 2003. — Вип.5. — С.253-254; **Його ж.** Майдани узбережжя р.Коломак та наукова спадщина М.Я.Рудинського // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2/2002 — 1/2003. — С.164-167; **Савєгін С.В.** Пам'ятки селітрового виробництва Полтавщини та їх висвітлення у «Зводі пам'яток історії та культури» // Охорона та дослідження пам'яток археології: Мат-ли 7-го наук.-практ. семінару. — Полтава: Вид-во «Техсервіс», 2006. — С.51-54.
129. **Музей третього тисячоліття:** Путівник-довідник. — Дніпропетровськ: вид. Дніпропетр. ІМ, 2005. — С.62; **Звіт про роботу** Полтавського краєзнавчого музею за 2005 р. // Полтавський краєзнавчий музей: 36. наук. ст. 2005 р.: Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. — Полтава: Дивосвіт, 2006. — С.549.
130. **Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Кракало І.В., Тітков О.В.** Старожитності Кременчука. — С.10.
131. **Банкова Л.А., Дяченко Т.М.** Археологічне зібрання Лубенського краєзнавчого музею // ОДПАП: Третій обл. наук.-практ. семінар / ТД. — Полтава: Вид-во «Полтава», 1990. — С.191-192.
132. **Ликова Оксана, Пошивайло Олесь.** Скарби Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному // Український керамологічний журнал. — Опішніа: Укр. народознавство, 2003. — № 2-4 (8-10). — С.36.
133. **Гаврилюк Н.О.** Від редакції // АБУ 2000-2001 рр. — Київ: вид. ІА НАНУ, 2001. — Вип.5. — С.6; **Її ж.** Від редакції // АБУ 2002-2003 рр. — Київ: вид. ІА НАНУ, 2004. — Вип.6. — С.5-6.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АВУ — Археологічні відкриття в Україні, Київ
АДУ — Археологічні дослідження на [в] Україні, Київ
АЗ ПКМ — Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею, Полтава
АИП — Археологические исследования на Полтавщине, Полтава
АИУ — Археологические исследования на Украине, Киев
АЛЛУ — Археологічний літопис Лівобережної України, Полтава
АЛЮР — Археологическая летопись Южной России, Киев
АНУ — Академія Наук України, Київ
АО — Археологические открытия, Москва
АП УРСР — Археологічні пам'ятки Української РСР, Київ
АС — Археологический съезд
АСГЭ — Археологический сборник Государственного Эрмитажа, Ленинград
АЮЗР — Акты Юго-Западной России, Киев
ВУАК — Всеукраїнський археологічний комітет, Київ
ВУАН — Всеукраїнська Академія наук, Київ
ГПИ — Государственный педагогический институт
ГЭ — Государственный Эрмитаж, Ленинград, Санкт-Петербург
ДАПО — Державний архів Полтавської області, Полтава
ДГУ — Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск
ДНУ — Дніпропетровський Національний університет, Дніпропетровськ
ДПІ — Державний педагогічний інститут
ЖМВД — Журнал Министерства Внутренних дел, Санкт-Петербург
ЗГУ — Запорожский государственный университет, Запорожье
ЗДУ — Запорізький державний університет, Запоріжжя
ЗООИД — Записки Одесского общества истории и древностей, Одесса
ІА АН УРСР — Інститут археології Академії Наук Української РСР, Київ
ІА НАНУ — Інститут археології Національної Академії наук України, Київ
ІА АН УРСР — Інститут історії Академії Наук Української РСР, Київ
ІКМ — Історико-краєзнавчий музей
ІМ — Історичний музей
ІА АН УССР — Інститут археологии АН Украинской ССР, Киев
ІАК — Известия Императорской Археологической Комиссии, Санкт-Петербург
ІА РАН — Інститут археологии Российской Академии наук, Москва
ІІ АН УССР — Інститут історії АН Украинской ССР, Киев
ІІМК РАН — Інститут історії матеріальної культури Российской Академії наук, Санкт-Петербург
КМ — Краєзнавчий музей
КСІА — Краткие сообщения Института археологии АН СССР [РАН], Москва
КСІА АН УССР — Краткие сообщения Института археологии АН УССР, Киев
КСП — Козацькі старожитності Полтавщини, Полтава
МАО — Московское археологическое общество, Москва
МГУ — Московский государственный университет им. М.В.Ломоносова, Москва
МІА — Материалы и исследования по археологии СССР, Москва

- МКМУ — Міністерство культури і мистецтв України, Київ
НА ІА НАНУ — Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ
НДІ — Науково-дослідний інститут, Київ
НМІУ — Національний Музей історії України, Київ
ОАК — Отчёты Императорской Археологической Комиссии, Санкт-Петербург
ОДПАП — Охорона та дослідження пам'яток археології Полтавщини, Полтава
ОИПАП — Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины, Полтава
ПАЗ — Полтавський археологічний збірник, Полтава
ПГПИ — Полтавський державний педагогічний інститут, Полтава
ПДМ — Полтавський державний музей, Полтава
ПДПІ — Полтавський державний педагогічний інститут, Полтава
ПКМ — Полтавський краєзнавчий музей, Полтава
ПУАК — Полтавська учёная архивная комиссия, Полтава
ПУСКУ — Полтавський університет споживчої кооперації України, Полтава
РА — Российская археология, Москва
РАНИОН — Российская ассоциация научно-исследовательских институтов общественных наук, Москва, Ленинград
РАО — Российское Археологическое общество, Санкт-Петербург
СА — Советская археология, Москва
САИ — Свод археологических источников, Москва
СКМ — Сумський краєзнавчий музей, Суми
СПб.ГУ — Санкт-Петербургский государственный университет, Санкт-Петербург
ТД — Тези доповідей, тези доповідей
ТДК — Тези доповідей конференції
ТДП — Тези доповідей та повідомлень
ТДС — Тезиси докладов и сообщений
УВУ — Український Вільний Університет, Прага, Авгсбург, Мюнхен
УІЖ — Український історичний журнал, Київ
УООПІК — Украинское Общество охраны памятников истории и культуры, Киев
УТОПІК — Українське Товариство охорони пам'яток історії та культури, Київ
ХДУ — Харківський державний університет ім. В.Н.Каразіна, Харків
ЧИОНЛ — Чтения в Историческом Обществе Нестора-летописца, Киев
ЦОДПА — Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, Полтава
ЦП НАНУ — Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, Київ

ПРО АВТОРА

Супруненко Олександр Борисович – директор Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, заступник директора Державного підприємства Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології Національної Академії наук України по Полтавській області.

Полтавець, народився (1957 р.) і практично все життя провів у Полтаві.

Батько – військовий будівельник, мати – музейник. З дитячих років – постійно в музеях – Полтавських художньому і краєзнавчому. Вихователі – відомі музейники Кім Скалацький, Галина Сидоренко, Майя Літвінова.

Закінчив Полтавську середню школу № 7 ім. Т.Шевченка, із золотою медаллю (1974). Педагоги – Герой Радянського Союзу Іван Ілліч Бабак, Тамара Жовтобрюхова, Борис Гауберг, Вілена Овсій, Микола Щербань та ін.

У 1974-1978 рр. навчався на історичному факультеті Полтавського педінституту. Після закінчення направлений на роботу до фондів Полтавського краєзнавчого музею, якому віддав 18 років життя. Пройшов музейний вишкіл – від старшого наукового співробітника до заступника директора з наукової роботи. З кінця 1993 р. – директор названого вище Центру.

Мав за основні лише три місця роботи:

- Полтавський краєзнавчий музей – з 1978 по 1979 та 1981 по 1993 рр.
- Обласний Центр археології – з 1993 р.
- Державне підприємство «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» – з 2005 р.

Безпартійний.

1997 р. без відриву від роботи захистив кандидатську дисертацію за фахом «Археологія» на тему: «Археологічна діяльність та археологічне зібрання Катерини Скаржинської», присвячену науковому вивченню старожитностей Полтавщини на рубежі XIX-XX ст. (науковий керівник – академік Петро Толочко). У 2000 р. ВАК України присвоїв йому наукове звання «Старший науковий співробітник». 2003 р. О.Б.Супруненкові присвоєне почесне звання «Заслужений працівник культури України».

Має державну нагороду – Почесну грамоту Кабінету Міністрів України за втілення у життя наукового доробку і давньої мрії – офіційного визнання 1100-річчя рідного міста Полтави (1999 р.).

Автор понад 800 наукових, науково-популярних і публіцистичних праць, значної кількості публікацій у періодиці. Серед них – 30 монографій, колективних монографій, науково-популярних праць та підручників, більше 60 окремих видань – каталогів, довідників, путівників і брошур, 450 наукових статей і публікацій в Україні, Росії, Великобританії, Болгарії, Польщі, Канаді, Німеччині, Швейцарії. Видавець, науковий і відповідальний редактор понад 100 видань, загальним обсягом більше 1000 друкованих аркушів.

Основні наукові праці: «Археологические памятники Карловского района Полтавской области» (Полтава, 1990); «Археолог Олександр Тахтаї» (Полтава, 1991).

— У співавторстві); «Федір Камінський (1845-1891): Наукова та епістолярна спадщина» (Полтава, 1992. — У співавторстві); «Кургани скифського часу між Ворсклою та Псла» (Москва-Полтава, 1993. — У співавторстві); «Кургани Нижнього Поворскля» (Москва-Полтава, 1994); «Подвижники українського музейництва» (Полтава, 1995); «Кургани біля с. Карпусі під Полтавою» (Полтава, 1996. — У співавторстві); «Наукова концепція державного археологічного заповідника “Більське городище скифського часу”» (Упорядник, наук. ред., авт.) (Полтава, 1996); «На землі Полтавській: Пам’ятки археології Полтави та околиць» (Полтава, 1998); «Більське городище» (Київ-Гамбург-Полтава, 1999. — У співавторстві); «Полтава: Історичний нарис» (Наук. ред. та авт.) (Полтава, 1999. — У складі колективу авторів); «Археологія в діяльності першого приватного музею України: Лубенський музей К.М.Скаржинської» (Київ-Полтава, 2000); «Исторические личности эллино-скифской эпохи (культурно-политические контакты и взаимовлияния)» (Київ-Комсомольск, 2003. — У співавторстві); «Старожитності Кременчука: Археологічні пам’ятки території та округи міста» (Полтава-Кременчук, 2004. — У співавторстві); «Старожитності золотоординського часу Дніпровського лісостепового Лівобережжя» (Київ-Полтава, 2004. — У співавторстві); «Пізноскифські та пізньюзарубинецькі старожитності Полтавщини» (Київ-Полтава, 2005. — У співавторстві); «Малоперещепинський «скарб»» (Полтава, 2005. — У співавторстві); а також підручники: «Давня історія Полтавщини (XX тисячоліття до н.е. — V ст. н.е.)» (Полтава, 2004. — Співавтор Білоусько О.А.) та «Середньовічна історія Полтавщини (VI — перша пол. XVI ст. н.е.)» (Полтава, 2005. — Співавтори Білоусько О.А., Мироненко К.М.), серія видань «Старожитності околиць Комсомольська» (6 випусків, Київ-Полтава, 2004-2007) та ін.

З 1997 р. — науковий редактор полтавського наукового археологічного і краєзнавчого, журналу «Археологічний літопис Лівобережної України» (побачили світ 22 окремих та спарених випусків).

Має чимало громадських обов’язків. Працює у складі:

- Головної ради Українського Товариства охорони пам’яток історії та культури;
- Науково-експертної ради Державної служби охорони культурної спадщини України;
- Польового комітету Інституту археології НАН України;
- редколегій ряду періодичних наукових видань.

Є науковим керівником кількох аспірантів, постійно — офіційним опонентом на захисті кандидатських дисертацій на археолого-історіографічну тематику в Україні. Готує дипломників-археологів і магістрантів у вузах Полтави, Сум і Києва. Не цурається радіо, телебачення, інтернет-видань.

Одружений, дружина — археолог-скифолог; є донька. Росте внук.

ЗМІСТ

Вступ	5
Старожитності в культурі давнього населення краю	6
Перші описи пам'яток сивої давнини	9
Епоха «вчених подорожей»	14
Становлення наукових центрів вивчення найдавнішого минулого.....	23
На етапі формування основних напрямків археологічної науки та музейних зібрань	27
Після революційних потрясінь. Перші інтерпретації.....	44
Археологічні дослідження за радянського часу	51
Сучасний етап у проведенні археологічних досліджень на Полтавщині.....	69
Висновки	92
Джерела та література.....	94
Список скорочень	119
Про автора	121

Науково-популярне видання

Супруненко Олександр Борисович

З ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПОЛТАВЩИНІ

Короткий нарис

Українська мова

Оригінал-макет видання підготовлений у ВЦ «Археологія»
Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури
Полтавської облдержадміністрації
36011, м.Полтава-11, вул.Комсомольська, 37, т. 8 (053-22) 2-26-12

На обкладинці: Городище роменської культури, давньоруського часу і залишки пізньосередньовічного українського «міста» Многа поблизу с.Городище Чорнухинського р-ну Полтавської обл. (*фото О.Б.Супруненка, 2007*) та археологічні знахідки з території області.

Відповідальна за випуск — **Кулатова І.М.**

Технічний редактор — **Хорєв С.В.**

Комп'ютерна верстка — **Хорєв С.В.**

Здано в набір 05.07.2007 р. Підписано до друку 22.12.2007. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Гарнітура Ньютон, Прагматика. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 11,05. Ум.-фарб. відб. 14,14. Обл.-вид. арк. 9,32 + вклейка 1,10.
Тираж 310 прим. Вид. № 120. Зам. № 5/2007.

Віддруковано: ПП «Друкарня «Гротеск», м.Полтава.
Свідоцтво про реєстрацію ДР № 255 від 22.11.2000 р.

ISBN 978-966-8999-12-3

Suprunenko A.B.

**From the History of the Archaeological
Researches in the Poltava Region**

О.Б. СУПРУНЕНКО • В ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПОЛТАВЩИНІ